

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

عمران
علیه السلام

www.ghaemiyeh.com
www.ghaemiyeh.org
www.ghaemiyeh.net
www.ghaemiyeh.ir

نغمه

درسیهای بیت
سازنده فرهنگ

کتابخانه ملی ایران

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حلقه پنجم : سلسله درس های مهدویت : نعمت امام (علیه السلام)

نویسنده:

سید محمد بنی هاشمی

ناشر چاپی:

منیر

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۱۰	حلقه پنجم : سلسله درس های مهدویت : نعمت امام علیه السلام
۱۰	مشخصات کتاب
۱۱	اشاره
۱۵	این حلقه به نیابت از:
۱۷	فهرست مطالب
۲۷	بخش اول : شکر نعمتهای الهی
۲۷	اشاره
۲۹	فصل اول : اهمیت شکر پروردگار
۲۹	درس اول: نعمت شکر
۲۹	حکمت عطا شده به لقمان
۳۱	موعظه لقمان به فرزندش
۳۳	شکر، لازمه بندگی
۳۴	رسیدن به مرز انسانیت به وسیله شکر
۳۶	معرفت «حمد»
۳۹	درس دوم: شکر منعم
۳۹	منعم دانستن خدا
۴۰	لزوم شکر منعم
۴۲	شکر نعمت الهی در بیان امام کاظم علیه السلام
۴۵	شکر، نیمی از ایمان
۴۹	فصل دوم : انواع شکرگزاری
۴۹	درس سوم: معنا و مراتب شکر
۴۹	اشاره
۴۹	معنای شکر

۵۱	مراتب شکر
۵۲	شکر قلبی
۵۴	اعتراف به نعمت
۵۷	ادای شکر یا اعتراف قلبی
۶۱	درس چهارم: شکر زبانی
۶۱	اشاره
۶۱	جاری شدن شکر بر زبان
۶۲	نعمت برتر
۶۲	ثنای منعم
۶۴	ذکر «الحمد لله»
۶۶	افزایش نعمت با حمد خدا
۷۰	سجده شکر
۷۴	درس پنجم: شکر عملی
۷۴	اشاره
۷۴	اظهار عملی نعمت
۷۵	شکر عملی نعمت زبان
۸۱	بالاترین مراتب شکر
۸۲	کامل کننده شکر عملی
۸۵	فصل سوم : بالاترین درجه شکر
۸۵	درس ششم: اعتراف به عجز از شکر
۸۵	عجز از شکر خدای متعال
۸۵	اشاره
۹۱	شکرگزاری خدا نسبت به معترفان به تقصیر
۹۶	درس هفتم: اعتراف معصومین علیهم السلام به عجز از شکر
۹۶	اشاره
۹۷	دعای امام سجاد علیه السلام

۹۹	شکر امام حسین علیه السلام در دعای عرفه
۱۰۴	اعتراف به تقصیر در ادای شکر
۱۰۶	پرسشهای مفهومی از درسهای ۴ تا ۷
۱۰۷	فصل چهارم : نتیجه شکر و کفران نعمت
۱۰۷	درس هشتم: نتیجه شکر و کفران نعمت
۱۰۷	شکر، سبب فزونی نعمت
۱۱۰	نعمت بیشتر، مسئولیت بیشتر
۱۱۲	شکلهای گوناگون «ازدیاد نعمت»
۱۱۴	بقاء و زوال نعمت
۱۱۶	گناه، عامل سلب نعمت
۱۲۱	فصل پنجم : شکر واسطه نعمت
۱۲۱	درس نهم: شکر واسطه های نعمت
۱۲۱	لزوم شکر واسطه نعمت
۱۲۴	چگونگی شکر واسطه های نعمت
۱۲۷	مراتب شکر واسطه نعمت
۱۲۹	غفلت از شکر واسطه های نعمت
۱۳۰	شکر نعمت والدین
۱۳۵	بخش دوم : شکر نعمت امام عصر علیه السلام
۱۳۵	اشاره
۱۳۷	فصل اول : نعمت بودن امام عصر علیه السلام
۱۳۷	درس دهم: امام علیه السلام نعمت بزرگ الهی
۱۳۷	نعمت مورد سؤال خداوند
۱۳۹	امام غائب، نعمت باطنی
۱۴۶	درس یازدهم: امام علیه السلام مالک دنیا و آخرت
۱۴۶	زمین و همه محصولات آن، ملک امام علیه السلام
۱۵۰	خلق همه دنیا برای امام علیه السلام

۱۵۰	.....	اشاره
۱۵۲	.....	امام علیه السلام مالک آخرت
۱۵۸	.....	درس دوازدهم: امام علیه السلام واسطه فیض
۱۵۸	.....	اشاره
۱۵۹	.....	واسطه های قبض روح
۱۵۹	.....	اشاره
۱۶۸	.....	ولی نعمت بودن امام علیه السلام
۱۷۰	.....	پرسشهای مفهوم از درسهای ۱۰ تا ۱۲
۱۷۱	.....	درس سیزدهم: هدف از انعام الهی
۱۷۱	.....	اشاره
۱۷۲	.....	هدف از انعام خدا به بندگان
۱۷۹	.....	درس چهاردهم: رابطه معرفت خدا و معرفت امام علیه السلام
۱۷۹	.....	اشاره
۱۸۱	.....	معرفت امام علیه السلام، میوه و نشانه معرفت خدا
۱۸۳	.....	درس پانزدهم: رابطه شکر خدا و معرفت امام علیه السلام
۱۹۱	.....	فصل دوم : شکر قلبی نعمت امام عصر علیه السلام
۱۹۱	.....	درس شانزدهم: شکر قلبی نعمت امام عصر علیه السلام
۱۹۱	.....	معرفت قلبی
۱۹۲	.....	معرفت نعمت و محبت منعم
۱۹۸	.....	پرسشهای مفهومی از درسهای ۱۳ تا ۱۶
۱۹۹	.....	فصل سوم : شکر زبانی نعمت امام عصر علیه السلام
۱۹۹	.....	درس هفدهم: ذکر نعمت امام عصر علیه السلام
۱۹۹	.....	ذکر محبوب
۲۰۹	.....	درس هجدهم: مصادیق دیگر شکر زبانی
۲۰۹	.....	ثناگویی از منعم
۲۱۲	.....	اظهار زبانی نعمت

- ۲۱۳ ..... دعا
- ۲۱۶ ..... برپایی مجالس ذکر
- ۲۱۸ ..... سجده شکر
- ۲۲۱ ..... فصل چهارم : شکر عملی نعمت امام عصر علیه السلام
- ۲۲۱ ..... درس نوزدهم: شکر عملی (۱)
- ۲۲۱ ..... معنای شکر عملی نعمت امام عصر علیه السلام
- ۲۲۴ ..... شکر عملی و صف طبابت
- ۲۲۵ ..... شکر عملی شاهد بودن امام علیه السلام
- ۲۲۷ ..... شکر عملی «رفیق مونس»
- ۲۳۰ ..... درس بیستم: شکر عملی (۲)
- ۲۳۰ ..... اشاره
- ۲۳۰ ..... شکر عملی «علم مصبوب»
- ۲۳۲ ..... شکر عملی «الوالد الشفیق»
- ۲۳۴ ..... نوشتن عریضه به امام علیه السلام
- ۲۳۴ ..... اشاره
- ۲۳۸ ..... تجدید بیعت با امام زمان علیه السلام
- ۲۴۱ ..... پرسشهای مفهومی از درسهای ۱۷ تا ۲۰
- ۲۴۲ ..... درباره مرکز

مشخصات کتاب

سرشناسه : بنی هاشمی، سید محمد، 1339 -

عنوان و نام پدیدآور : سلسله درس های مهدویت / محمد بنی هاشمی.

مشخصات نشر : تهران: منیر، 1388-1389.

مشخصات ظاهری : 14 ج.

شابک : دوره : 2-158-539-964-978 ؛ 28000 ریال: ج.1 : 3-148-539-964-978 ؛ 29000 ریال : ج.2 : 964-978-539-149-0 ؛ ج.3 : 3-150-539-964-978 ؛ 31000 ریال : ج.4 : 3-151-539-964-978 ؛ 28000 ریال : ج.5 : 978-964-539-152-0 ؛ ج.6 : 6-153-539-964-978 ؛ 35000 ریال: ج.7 : 4-208-539-964-978 ؛ 26000 ریال: ج.8 : 4-211-539-964-978 ؛ 28000 ریال: ج.9 : 7-210-539-964-978 ؛ 35000 ریال: ج.10 : 4-211-539-964-978 ؛ 30000 ریال: ج.11 : 9789645392121 ؛ 30000 ریال: ج.12 : 0-222-539-964-978 ؛ 35000 ریال: ج.13 : 978-964-539-223-7 ؛ 38000 ریال: ج.14 : 4-224-539-964-978

وضعیت فهرست نویسی : برونسپاری (فایا)

یادداشت : ج.1 - 6 (چاپ اول: 1388).

یادداشت : ج.11 (چاپ اول: 1389).

یادداشت : ج.7 - 14 (چاپ اول: 1389).

یادداشت : کتابنامه.

مندرجات : ج.1. معرفت و بندگی. - ج.2. منزلت امام. - ج.3. شناخت امام علیه السلام. - ج.4. لوازم معرفت. - ج.5. نعمت امام علیه السلام. - ج.6. غربت امام عصر علیه السلام. - ج.7. غیبت امام عصر علیه السلام. - ج.8. راز غیبت. - ج.9. رمز ظهور. - ج.10. انتظار فرج. - ج.11. برکات انتظار. - ج.12. دعا و اجابت. - ج.13. دعا برای امام عصر علیه السلام. - ج.14. کیفیت دعا.

موضوع : محمدبن حسن (عج)، امام دوازدهم، 255ق -

موضوع : محمدبن حسن (عج)، امام دوازدهم، 255ق. - - احادیث

موضوع : محمدبن حسن (عج)، امام دوازدهم، 255ق. - - غیبت

موضوع : محمدبن حسن (عج)، امام دوازدهم، 255ق. - - دعاها

موضوع : مهدویت

رده بندی کنگره : BP224/ب83س8 1388

رده بندی دیویی : 297/462

شماره کتابشناسی ملی : 1729415

ص: 1

اشاره

این حلقه به نیابت از:

احیاگر احادیث اهل بیت علیهم السلام

شیخ محمد بن یعقوب کلینی رحمه الله

به پیشگاه؛

مادر بزرگوار خاتم الانبیاء صلی الله علیه و آله وسلم

حضرت آمنه بنت وهب علیها السلام

تقدیم میگردد.

ص: 5

فهرست مطالب

بخش اول: شکر نعمتهای الهی

فصل اول: اهمیت شکر پروردگار - 15

درس اول: نعمت شکر - 15

حکومت عطا شده به لقمان - 15

موعظه لقمان به فرزندش - 17

شکر، لازمه بندگی - 19

رسیدن به مرز انسانیت به وسیله شکر - 20

معرفت «حمد» - 22

درس دوم: شکر منعم - 25

منعم دانستن خدا - 25

لزوم شکر منعم - 26

شکر نعمت الهی در بیان امام کاظم علیه السلام - 28

شکر، نیمی از ایمان - 31

همسانی نعمت شکرگزارده نشده و گناه نابخشوده - 33

فصل دوم: انواع شکر گزاری - 35

درس سوم: معنا و مراتب شکر - 35

معنای شکر - 35

مراتب شکر - 37

شکر قلبی - 38

اعتراف به نعمت - 40

ادای شکر با اعتراف قلبی - 43

درس چهارم: شکر زبانی - 47

نعمت برتر - 48

ثنای منعم - 48

ذکر «الحمد لله» - 50

افزایش نعمت با حمد خدا - 52

پس از آب نوشیدن - 54

سجده شکر - 56

درس پنجم - 60

اظهار عملی نعمت - 60

شکر عملی نعمت زبان - 61

پرهیز از معاصی، لازمه شکر عملی - 63

بالاترین مراتب شکر - 67

کامل کننده شکر عملی - 68

فصل سوم: بالاترین درجه شکر - 71

درس ششم: اعتراف به عجز از شکر - 71

معرفت به تقصیر در شکر خداوند - 73

نعمتهای قدر ناشناخته - 75

شکر گزاری خدا نسبت به متعرفان به تقصیر - 77

درس هفتم: اعتراف معصومین علیهم السلام به عجز از شکر

احساس عجز از شکر، متناسب با درجه معرفت

دعای امام سجاده علیه السلام

شکر امام حسین علیه السلام در دعای عرفه

اعتراف به تقصیر در ادای شکر

پرسشهای مفهومی از درسهای 4 تا 7

فصل چهارم: نتیجه شکر و کفران نعمت

درس هشتم: نتیجه شکر و کفران نعمت

شکر، سبب فزونی نعمت

نعمت بیشتر، مسئولیت بیشتر

شکلهای گوناگون «از دیاد نعمت»

بقا زوال نعمت

گناه، عامل سلب نعمت

فصل پنجم: شکر واسطه های نعمت

درس نهم: شکر واسطه های نعمت

لزوم شکر واسطه نعمت

چگونگی شکر واسطه های نعمت

مراتب شکر واسطه نعمت

غفلت از شکر واسطه های نعمت

شکر نعمت والدین

پرسشهای مفهومی از درسهای 8 و 9

بخش دوم: شکر نعمت امام علیه السلام

فصل اول: نعمت بودن امام عصر علیه السلام - 123

درس دهم: امام علیه السلام نعمت بزرگ الهی - 123

نعمت مورد سؤال خداوند - 123

الف - نعمت بودن امام علیهم السلام از جهت تکوینی - 125

امام غائب - نعمت باطنی - 125

فایده تکوینی بودن امام علیه السلام بر روی زمین - 127

درس یازدهم: امام علیه السلام، مالک دنیا و آخرت - 132

زمین و همه محصولات آن، ملک امام علیه السلام - 136

خلق همه دنیا برای امام علیه السلام - 136

امام علیه السلام مالک آخرت - 138

وساطت امام علیه السلام در انعام خدا به خلق - 140

درس دوازدهم: امام علیه السلام واسطه قبض - 144

توضیحی در معنای وساطت قبض - 144

واسطه های قبض روح - 145

واسطه های تقسیم روزی - 149

ولی نعمت بودن امام علیه السلام - 154

پرسشهای مفهومی از درسهای 10 تا 12 - 156

درس سیزدهم: هدف از انعام الهی - 157

ب - نعمت بودن امام علیه السلام از جهت تشریحی - 157

تفاوت جنبه تشريعی و تكوينی نعمت امام عليه السلام - 157

هدف از انعام خدا به بندگان - 158

تبدیل نعمت به نعمت - 161

درس چهاردهم: رابطه معرفت خدا و معرفت امام عليه السلام - 165

معرفت امام عليه السلام تنها راه معرفة الله - 165

معرفت امام عليه السلام ميوه و نشانه معرفت خدا - 167

درس یازدهم: رابطه شکر خدا و معرفت امام علیه السلام - 169

ادای شکر نعمتهای الهی فقط با معرفت امام علیه السلام - 169

تفسیر حکومت لقمان به معرفت امام علیه السلام - 171

فصل دوم: شکر قلبی نعمت امام عصر علیه السلام - 177

معرفت قلبی - 177

معرفت نعمت و محبت منعم - 178

پرسشهای مفهومی از درسهای 13 تا 16 - 184

فصل سوم: شکر زبانی نعمت امام عصر علیه السلام - 185

درس هفدهم: ذکر نعمت امام عصر علیه السلام - 185

ذکر محبوب - 185

ذکر نعمت پیامبر صلی الله علیه و آله - 186

ذکر میثاق الهی - 189

معرفی امام علیه السلام به اسم و صفت - 192

درس هجدهم: مصادیق دیگر شکر زبانی - 195

شناگویی از منعم - 195

اظهار زبانی نعمت - 198

دعا - 199

برپایی مجالس ذکر - 202

تشکر از خداوند - 202

اثر ذکر زبانی - 203

فصل چهارم: شکر عملی نعمت امام عصر علیه السلام - 207

درس نوزدهم: شکر عملی (1) - 207

معنای شکر عملی نعمت امام عصر علیه السلام - 207

شکر عملی وصف طبابت - 210

شکر عملی شاهد بودن امام علیه السلام - 211

شکر عملی «رفیق مونس» - 213

شکر عملی نسبت به دستگیری امام علیه السلام - 215

درس بیستم: شکر عملی (2) - 216

شکر عملی «علم مصبوب» - 216

شکر عملی «الوالد الشفیق» - 218

نوشتن عریضه به امام علیه السلام - 220

تجدید بیعت با امام زمان علیه السلام - 224

عجز از شکر عملی - 226

پرسشهای مفهومی از درسهای 17 تا 20 - 227

فهرست منابع - 229

بخش اول : شکر نعمت‌های الهی

اشاره

یکی از مهمترین واجبات فراموش شده، شکر نعمتهای الهی است. کمتر کسی از اهل ایمان این مقوله را بر خود فرض می شمارد و نسبت به عدم انجامش، خویش را مقصر می داند.

اما واقعیت این است که همین امر از عدم شناخت صحیح این فرضیه الهی حکایت می کند و ضرورت آگاهی یافتن درباره آن را بیشتر روشن می نماید. از این رو، به عنوان اولین قدم در مسیر جبران کوتاهی خویش، خود را محتاج می بینیم تا نتیجه این شناخت، تصدیق این حقیقت است که کوتاهی در امر شکرگزاری، انسان را تا حد بهیمیت (چارپا بودن) تنزل می دهد. اینجاست که قدم دوم را در این راه، در خصوص آشنایی با انواع و مراتب شکر الهی بر می داریم و بدین گونه با معنای شکر قلبی، زبانی و عملی آشنا می شویم.

سومین گام در این بحث مربوط به بالاترین درجه شکر است که همانا عجز از شکر و اعتراف به تقصیر در ادای آن می باشد. آگاه شدن از نتایج شکر و عواقب کفران نعمت، چهارمین قدم در شناخت هر چه بهتر این فریضه فراموش شده است.

پنجمین و آخرین گام در این بحث، توجه به واسطه های شکر نعمت و اهمیت سپاسگزاری از آنان است.

در این بخش سعی می کنیم که با برداشتن این پنج قدم، شناخت لازمی از شکر به عنوان یکی از برترین واجبات دینی - ارائه دهیم.

فصل اول : اهمیت شکر پروردگار**درس اول: نعمت شکر****حکمت عطا شده به لقمان**

وصف حکمتی که خداوند متعال به جناب لقمان بخشیده، در آیات و روایات مکرر به چشم می خورد. هم چنین سخنان و مواعظ ایشان در قرآن - معجزه جاوید پیامبر صلی الله علیه و آله بیان شده است. این امر، اهمیت و شرافت حکمتی را که خدا به جناب لقمان بخشیده، نشان می دهد.

پس مناسب است که این حکمت را از کتاب و سنت شناسایی کنیم:

وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنْ اشْكُرْ لِلَّهِ وَمَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ (1)

1-1. لقمان 1،.

خداوند در این آیه فرموده است که ما به لقمان «حکمت» عطا کردیم و خود در تفسیر حکمت، تعبیر «ان اشکر لله» را آورده است.

یعنی «خدا را شکر کن» را به او بخشیدیم. این نحوه بیان، به زیبایی هر چه تمامتر، هم موهبت الهی به لقمان و هم نحوه عطای آن را توضیح می دهد. «خدا را شکر کن» چگونه قابل بخشش است؟ مسلماً به صرف گفتن و امر کردن، این بخشش صورت نمی گیرد. امر به شکر کردن، در مورد کسی مفید و نافذ است که در مرتبه ای از معرفت و عقل و فهم باشد که هم اهمیت آن امر را بشناسد و هم حسن آن را تا حد وجوب عمل به آن تشخیص دهد. در آن صورت، چه بسا اصلاً نیازی به گفتن و امر کردن نباشد و او با همان عقل و فهم عطا شده، به ضرورت شکر خداوند برسد.

در بیان همین آیه مبارکه، از امام موسی بن جعفر علیهما السلام روایت شده که خطاب به «هشام» فرمودند:

یا هشام ان الله تعالى... قال: ولقد آتينا لقمان الحكمة قال: الفهم والعقل. (1)

یعنی منظور از حکمت داده شده به لقمان در آیه شریفه، «فهم» و «عقل» است. به این ترتیب، نحوه اعطای «خدا را شکر کن» به لقمان فهمیده می شود، در حقیقت، خدای متعال، فهم و عقل و معرفتی به او بخشید، تا به برکت آن، خود تشخیص دهد که باید خدا را شکر کند. او

1-1. اصول کافی، کتاب العقل والجهل، حدیث 12.

در این کار، احتیاج به امری که امثال آن برایش مشکل و تکلف آور باشد، نداشته باشد.

نکته ظریفی که در ظاهر این آیه باید مورد توجه قرار گیرد، کله «آئینا» است. خدای سبحان می فرماید: «حکمت را ما دادیم». پس معلوم می شود که باید لطف خدا شامل حال انسان شود تا یاد بگیرد که «شکر خدا را به جا آورد و این فهم شکر، چیزی نیست که هر کس به اختیار خودش بتواند به آن نائل شود. بلکه این لطف خداست که هر انسان به حدی از فهم و عقل برسد که بفهمد، باید خدا را شکر کند و بدین ترتیب از درجه حیوانیت عبور کرده، به مرتبه واقعی انسانیت برسد. از اینجا معلوم می شود که مسئله شکر خدا و رسیدن انسان به درجه فهم آن، چه اندازه اهمیت دارد. چرا که همه حکمت در این امر خلاصه شده و خدای منان، به خاطر این لطف و احسان، بر جناب لقمان منت نهاده است. بنابراین باید موضوع «شکر خداوند» بسیار جدی و اساسی تلقی شود و نباید به عنوان یک حکم فرعی و جزئی، به آن نگاه کرد.

موعظه لقمان به فرزندش

وقتی چنین حکمتی به جناب لقمان داده شد، ایشان به موعظه پسر خود پرداخت. خدای متعال موعظ لقمان به پسرش را چنین بیان کرده است:

وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ (1)

لقمان در مقام موعظه به پسرش گفت: کسی را با خدا شریک نکن و از شرک به خدا دوری کن. آیا این توصیه، با آن حکمتی که خدا به لقمان بخشیده ارتباطی ندارد؟ این سفارش لقمان به فرزندش دقیقاً برخاسته از آن حکمت عطا شده به اوست. چون ایشان به درجه ای از فهم و عقل رسیده بود که لزوم شکر پروردگار را با همه وجودش می یافت، لذا در مقام موعظه به پسرش او را به نفی شرک سفارش کرد، تا او را متذکر کند که شاکر بودن در پیشگاه خدا اقتضا می کند که انسان فقط بنده او باشد و سر به آستان دیگری نساید.

بدیهی است که هیچ کس به اندازه خداوند بر انسان حق ندارد. چون همه نعمتها از اوست و اگر هم انسانها توانایی انجام کاری و خدمتی نسبت به یکدیگر پیدا می کنند، به برکت نعمتهای اوست. شکرگزاری به پیشگاه خداوند منان اقتضا می کند که انسان به این حقیقت توجه داشته باشد و بنابراین برای هیچ کس در عرض خدا و مانند او احترام و ارزش قائل نشود. در دوست داشتن قلبی، در خضوع کردن و اطاعت نمودن و... کسی را شریک خداوند قرار ندهد. این حقی است که او بر ما بندگان دارد. اگر کسی به این واقعیت توجه نکند یا در عمل کوتاهی نماید، در واقع، حق خدا را ضایع کرده و به او «ظلم» نموده و نسبت به او کفران نعمت کرده است. از این رو، شکر گزارنده به پیشگاه خدای متعال باید از هر نوع شرکی نسبت به او پرهیز کند. این همان سفارش لقمان به فرزندش می باشد و در حقیقت تجلی حکمتی است که خدا از روی فضل

خود به ایشان عطا فرموده است. پس در شکرگزاری از خداوند، پرهیز از صادق شرك الزامی است، چه، اساس شکر، توحید در بندگی خداست.

شکر، لازمه بندگی

پایه و اساس شکر خداوند این است که انسان در بندگی او اخلاص داشته باشد و در هیچ شرایطی به خضوع در پیشگاه خدا راضی نشود. چنین کسی می تواند به مرتبه شکر پروردگار نائل شود. در حقیقت، شکر، از اعتقاد عمیق به توحید بر می خیزد و هر مقدار این اعتقاد در انسان ضعیف تر باشد، کمتر شکرگزار خدا خواهد بود. در قرآن کریم می خوانیم: چ

وَأَشْكُرُ وَاللَّهِ إِن كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ (1)

یعنی لازمه این که انسان فقط خدا را عبادت کند، این است که او را شکر کند. «عبادت منتهای خضوع و اطاعت محض از معبود است.

نهایت خواری و تذلل در پیشگاه او، به خاطر خود او، نه به فرمان دیگری است. شکر نیز برخاسته از همین بندگی خالصانه است. هر قدر این اخلاص در بندگی ناقص باشد، تحقق شکر هم ناقص می شود. لذا به توصیه جناب لقمان، برای این که شاکر خدای متعال باشیم، نخست باید اعتقاد به توحید واقعی در ما محقق گردد. زیرا طبق بیان قرآن، لازمه بندگی کردن خدا، شکرگزاری از نعمتهای او می باشد:

وَأَشْكُرُ وَانْعَمْتَ لِلَّهِ وَإِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ (1)

پس اخلاص در بندگی خدا از شکر نسبت به نعمتهای او بر می خیزد و به شکرگزاری بیشتر در پیشگاه او می انجامد.

رسیدن به مرز انسانیت به وسیله شکر

پیامبر اسلام و اهل بیت گرامی ایشان علیهم السلام - که مریبان توحید هستند - در ابتدای هر کاری لب به ثنای الهی گشوده و خدا را حمد نموده، و اهمیت و راه شکرگزاری او را به ما آموزش داده اند. امام سجاد علیه السلام صحیفه سجادیه را با حمد و ستایش خدای یکتا آغاز نموده اند. در عنوان اولین دعای صحیفه آمده است:

كان من دعائه عليه السلام اذا ابتدأ بالدعاء بدأ بالتحميد لله عز وجل و الثناء عليه.

همه این دعا درباره حمد و ستایش خداست. در فرازی از دعا - که شاهد بحث ما می باشد - آمده است:

الحمد لله الذي لو حيس عن عباده معرفة حمده - على ما ابلاهم من مننه المتتابعة و اسبغ عليهم من نعمه المتظاهرة - لتصرفوا في مننه فلم يحمدوه و توسعوا في رزقه فلم يشكروه و لو كانوا كذلك لخرجوا من حدود الانسانية الى حد البهيمية، فكانوا كما وصف في محكم كتابه:

إِنَّ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا (1)

و الحمد لله على ما عرفنا من نفسه و الهمنا من شكره. (2)

حمد، مخصوص خدایی است که اگر شناخت حمد و سپاسگزاری خود را نسبت به عطایای پی در پی خود - که وسیله آزمایش آنهاست - و نیز نعمتهای پیوسته که بر ایشان به طور کامل ارزانی داشته - و نیز نعمتهای پیوسته ای که برایشان به طور کامل ارزانی داشته محروم می ساخت، در آن صورت، از مواهب و نعمتهای الهی استفاده می کردند، اما خدا را حمد نم کردند و در روزیش گشایش می یافتند (با فراخی و وسعت، از رزق و روزی خدا استفاده می کردند)، ولی شکر او را به جا نمی آوردند. و اگر چنین بودند، آن وقت از مرزهای انسانیت خارج شده، به جرگه چارپایان می رفتند و آن گونه می شدند که خدا در کتاب محکم خود (قرآن) وصف کرده است:

«آنها نیستند مگر چون چارپایان بلکه گمراهتر از آنان» و حمد و سپاس خدای را که خود را به ما شناسانده و شکر خود را به ما الهام نموده است.

از بیان نورانی امام سجاد علیه السلام می فهمیم که اگر خدای متعال، فهم و شناخت «حمد» خودش را به بندگان عطا نکرده بود، آنها از این نعمت بزرگ محروم می ماندند. پس این که انسان بفهمد و عقلش برسد که باید خدا را حمد کند، اکتسابی نیست و مانند همه معرفتهای دیگر، صنع خود خداست (3)

و اگر خدا باب حمد خودش را بر بندگانش نمی گشود تا

1- 1. فرقان، 44.

2- 2. صحیفه سجادیه، دعای اول.

3- 3. این مطلب در مباحث حلقه اول، به تفصیل مورد بحث واقع شد.

آنها بفهمند که باید او را شکر کنند، این باب برای همیشه بسته می ماند.

البته حمد کردن فعل اختیاری ماست، ولی معرفت حمد، صنع خداست. تا این معرفت برای ما حاصل نشود، زمینه ای برای حمد اختیاری ما به وجود نمی آید.

معرفت «حمد»

معرفت «حمد» از بزرگترین نعمتهای خدا بر ما انسانهاست که نوعاً مورد غفلت و بی توجهی قرار می گیرد و کمتر کسی به نعمت بودن آن توجه می کند. برای تنبه به این موهبت الهی، باید بدانیم که ممکن بود خداوند انسان را بیافریند و نعمتهای بی شماری هم به او ببخشد، اما معرفت حمد و سپاس منعم را به او ندهد. این معرفت، چیزی غیر از معرفت خدا و غیر از معرفت نعمتهای خداست. لازمه شناخت خدا و نعمتهای او، این نیست که انسان، لزوم حمد خدا و حسن این کار را بفهمد. به عنوان مثال «سلامتی» از نعمتهای بزرگ خداست که بسیاری اوقات، مورد غفلت و بی توجهی انسان قرار می گیرد. اما فهم نعمت بودن سلامتی يك مظرب است و فهم این که انسان سزاوار است به خاطر این نعمت، شکرگزاری خدای مهربان باشد، مطلب دیگری است. ممکن بود خدای تعالی فهم سلامتی را به انسان ببخشد، ولی فهم این وظیفه را که باید شکرگزار نعمت الهی باشد، به او عطا نکند.

بنابراین «معرفت حمد خدا» نعمت بسیار بزرگ و در عین حال لطیفی است که فهم نعمت بودن آن، با تذکر امام زین العابدین علیه السلام، به فضل الهی برای انسان روشن گردد.

امام علیه السلام در پاسخ به این سؤال که اگر خدا این معرفت را به بندگان عطا نمی کرد چه می شد، بیان بسیار زیبا و روشن فرموده اند، مردم از نعمتهای بیکران الهی - که از سر منت و بدون هیچ استحقاقی به آنها عطا کرده است - پی در پی استفاده می کردند و غافل از این که خدا می خواهد به این وسیله بندگان را امتحان کند، از ستایش و شکرگزاری نسبت به او دریغ می ورزیدند. در این صورت، مانند چارپایان و بلکه گمراهتر از آنان می شدند.

تعبیری که در بیان عطای نعمت در این دعا به کار رفته، فعل «ابلا هم» است. «ابلی» مانند «ابتلی» معنای امتحان را در بر دارد، همان طور که در قرآن کریم درباره امتحان حضرت ابراهیم علی نبینا و آله و علیه السلام تعبیر «ابتلی» به کار رفته است:

وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ (1)

در این جا نیز امام علیه السلام، واژه «ابتلی» را استفاده فرموده ند که معنای امتحان الهی را می رساند. پس اگر خدا «معرفت حمد» خودش را به بندگان عطا نمی کرد، هرگز در این امتحان پیروز نمی شدند و نعمتهای بی دریغ الهی را صرف می کردند، بدون این که حمد او را به جا آورند.

انسانی که «معرفت حمد» به او تفضل نشده است، با فراخی و وسعت، از رزق و روزی خدا بهره می گیرد، ولی شکر خدا را نمی کند.

بدین ترتیب از مرزهای انسانیت خارج شده، به حد بهیمیت می رسد، یعنی به درجه چارپایان تنزل نموده، چه بسا از آنان هم پست تر گردد.

إِنَّ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا (1)

طبق فرمایش امام علیه السلام «شکر خداوند» وجه تمایز انسان و حیوان است. «معرفت حمد» زمینه انجام آن را برای انسان فراهم می کند.

در ادامه دعا، امام سجاد علیه السلام دو نعمت بزرگ الهی را مطرح می کنند و به خاطر آنها به درگاه خداوند شکر می گزارند:

الحمد لله على ما عرفنا من نفسه و الهمنا من شكره.

خدای را حمد که خود را به ما شناسانده و شکر خود را به ما الهام نموده است.

بدون شك، بزرگترین نعمت خدا بر بندگان، این است که خود را به آنها شناسانده است. پس از آن، نعمت «الهام شکر» به آنهاست.

اگر خدا معرفت خود را بمانداد بود و شکرش را به ما الهام نکرده بود، آن گاه «معرفت خدا» را هم نعمت نمی دانستیم و نمی فهمیدیم که خدای سبحان، چه لطفی به ما کرده و چه منتهی بر ما نهاده، که معرفتش را به ما عطا کرده است. در نتیجه، شکر آن را به جای نمی آوردیم. الهام شکر توسط خدای متعال به واسطه اعطای نور عقل به انسان است که او را از حیوان ممتاز و برتر قرار می دهد و انسان به لطف پروردگار، لزوم شکر منعم را می فهمد.

درس دوم: شکر منعم**منعم دانستن خدا**

انسان با تأمل در حال خود می یابد که همه کمالاتی که نصیب او شده، از جانب خداست. پروردگار مهربان، بدون اینکه استحقاقی در کار باشد - نعمتهای بسیاری به او ارزانی کرده است. نفسی که همواره باعث رسیدن اکسیژن به اعضاء و جوارح می شود، اگر اندک زمانی دیر برسد، انسان متکبر را خوار و ذلیل می سازد. ما به خوبی می یابیم که آمد و شد نفسها در اختیار ما نیست. اگر خدای مهربان، لحظه ای این لطف خویش را از ما دریغ نماید و مقداری آب، راه تنفس ما را مسدود گرداند، آنگاه متوجه می شویم چه نعمتی از ما سلب شده و نفسهایی که تاکنون کشیده ایم، جز عنایتی از طرف خدا نبوده است.

هم چنین انسان، خود را عاقل می یابد، ولی خوب می داند که عاقل بودنش به اختیار خودش نیست و عقل نیز نعمتی است که بدون

استحقاق نصیب او شده است. به همین ترتیب، در سراسر زندگی خود، نعمتهای بیکران الهی را می‌یابیم و متذکر می‌شویم که او به معنای کامل کلمه، «منعم» است، چرا که او مالک همه نعمتهایی است که به ما عطا شده و ما امانتدار این نعمتها هستیم. پذیرش قلبی این حقیقت، اولین و مهمترین درجه شکر منعم است که عقل، به خوبی آن حکم می‌کند و حتی به لزوم آن فتوی می‌دهد، و بی توجهی و انکار و ندیده گرفتن این حقیقت را بد می‌شمارد و مرتکب آن را نکوهش می‌کند.

لزوم شکر منعم

لزوم شکر منعم، يك حکم عقلی است. اگر خدای تعالی هم امر به شکر نعمت نکرده بود، عاقل - به حکم عقل - خود را مکلف به شکرگزاری می‌یافت. البته خداوند ضمن توجه دادن به نعمتهایی که در اختیار بندگان قرار داده، آنها را نسبت به وظیفه شان در برابر خدای خود متنبه ساخته است:

فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ إِنَّ كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ (1)

خدا به انسان، روزی حلال و طیب عطا کرده، و اجازه استفاده از نعمتهای خود را به انسان داده است. هر انسان عاقلی می‌فهمد که در استفاده از این نعمتها نباید از شکر منعم خود غافل شود. وقتی ما يك

وعده مهمان کسی می شویم، بعد از انجام پذیرایی بارها از میزبان تشکر می کنیم و در صدد جبران محبت او بر می آییم. به همین گونه، باید بدانیم که همواره بر سر خوان پروردگاری نشسته ایم که نعمتهای بسیار نصیب ما کرده است. ما هر چه داریم، از همین خوان نعمتی است که خدا به ما عطا فرموده است. پس حتی اگر خدا امری نکرده بود، هر انسان عاقلی تشکر از منعم اصلی را بر خود واجب می دانست. از این رو، امر خدا به انجام شکر در آیات مختلف، امری است که ارشاد و راهنمایی به حکم عقل می کند و کاملاً روشن است که لحن خدای متعال در این موارد با اوامر دیگری - مانند حکم به گرفتن روزه و شبیه آن - تفاوت دارد. در قرآن به آیات زیادی برخورد می کنیم که خدای سبحان، با توجه دادن به نعمتها، بندگان را به وجوب شکر خود تذکر داده است.

وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (1)

همین توجه کردن به نعمت بینایی و شنوایی و فهم مطالب - که هیچ کدام به اختیار انسان نیست و بسیاری از اوقات، مورد بی توجهی واقع می شود - انسان را نسبت به وظیفه خود در قبال پروردگارش متذکر می سازد.

بدین ترتیب، ما در همه زوایای زندگی خویش، لطف و مرحمت الهی را می یابیم. به راستی ولی نعمت بنده، حجت را بر او تمام کرده

است. حال این بنده است که باید وظیفه خود را شناخته و به آن عمل کند.

وَلِيْتِمَّ نِعْمَتُهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (1)

روشن است که عقل، سرپیچی کردن از شکر این منعم را زشت می داند و ناشایست بودن آن بر هر انسان عاقلی روشن است.

توجه به لزوم شکر منعم، در روابط اجتماعی انسان نیز کاملاً مشهود است. اگر دوستی به ما پولی قرض دهد یا از او هدیه ای دریافت کنیم و یا مشکل ما را به طریقی حل کند، هرگز این احسانها را وظیفه او نمی دانیم و به شکرگزاری از او اهتمام می ورزیم و سعی می کنیم از این وظیفه خود کوتاهی نکنیم. اگر حق شکر او را ادا نکنیم، خود را در مقابل او مقصر می دانیم. هر انسان عاقلی هم که شاهد کوتاهی ما در ادای شکر باشد، این کار را مذمت می کند.

شکر نعمت الهی در بیان امام کاظم علیه السلام

اگر انسان به الطاف الهی توجه کند، می یابد که چقدر در مقابل خداوند بی نیاز، ناچیز و ذلیل است و چقدر باید شکرگزار او باشد، چرا که نعمتهای بیکرانی به او اعطا کرده، و امور ناپسند بسیاری را از او دفع کرده است. امام کاظم علیه السلام در دعای جوشن صغیر، ما را نسبت به وظیفه تنبه داده اند.

الهی و کم من عبد امسی و اصبح سقیماً موجعاً مدنفاً فی انین و عویل، یتقلب فی غمه و لا یجد محیصاً و لا یسیغ طعاماً و لا یتعذب شراباً و لا یتستطیع ضراً و لا نفعاً، و هو فی حسرة و ندامة، و انا فی صحة من البدن و سلامة من العیش، کل ذلك منك، فلك الحمد یا رب من مقتدر لا یغلب و ذی اناة لا یعجل، صلی علی محمد و آل محمد و اجعلنی لا نعمک من الشاکرین و لا لائک من الذاکرین. (1)

الهی چه بسیار است بنده ای که صبح و شام را با بیماری و درد، در ناله و شیون به سر می برد. در غم و غصه های خود می غلتد، بدون آن که راه فراری از آنها پیدا کند. غذای لذیذ و آب گوارایی از گلویش پایین نمی رود، نه می تواند ضرری را از خود دفع کند و نه فایده ای برای خویش جلب نماید و در پشیمانی و حسرت به سر می برد. و این در حالی است که من بدن سالم و زندگی راحت و بدون درد دارم. حمد سزاوار توست ای توانای شکست ناپذیر و بردبار بدون شتاب، بر پیامبر و اهل بیت او درود بفرست و مرا از شکرگزاران نسبت به نعمتهایت و از یاد کنندگان الطاف خود قرار بده.

و در قسمت دیگری از این دعا چنین عرضه داشته اند:

الهی و کم من سحائب مکروه قد جلیتها و سماء نعمة امطرتها و جداول کرامة اجریتها و اعین احداث طمستها و

ناشئة رحمة نشرتها و جنة عافية البستها و غوامر كربات كشتها و امور جارية قدرتها اذ لم يعجزك اذ طلبتها و لم تمتع عليك اذ اردتها، فلك الحمد يا رب من مقتدر لا- يغلب و ذى اناة لا يعجل، صلى على محمد و آل محمد و اجعلنى لانعمك من الشاكرين و لالانك من الذاكرين. (1)

الهي چه بسیار امور ناپسندی که چون ابرهای متراکم در آمده بود، ولی تو آنها را برطرف نمودی. و چه بسیار نعمتهایی که از آسمان بر من فرو باریدی، و جویبارهای کرامتی که جاری کردی و چشمه های حوادث (ناگوار)ی که خشک نمودی، و نهال رحمتی که نشر دادی، و سیر عافیتی که (بر تن ما) پوشانیدی، و گردابه های گرفتاری که برطرف ساختی، و امور جاری که مقدر کردی، چون هر يك را خواستی از قدرت و توان تو خارج نبوده و هیچ کدام از اراده تو سرپیچی نکردند. پس سپاس تو را سزاست ای توانای شکست ناپذیر و بردبار، بی شتاب، بر محمد و آل محمد درود بفرست و مرا از شکرگزاران نعمتهایت و از یاد کنندگان الطاف خود قرار بده.

در عبارات فوق، حضرت امام موسی بن جعفر علیهما السلام با تذکر دادن به بعضی از نعمتهای الهی، ما را نسبت به لزوم شکر، متنبه ساخته اند. هر انسان عاقلی که متذکر به این الطاف الهی شود، خود را نسبت به منعم خویش مدیون یافته، به نور عقلش می یابد که باید شکرگزار او باشد.

در این دعا امام علیه السلام، صرفاً با اتکاء به دلیل نقلی و از روی تعبد محض

نفرموده اند که بندگان باید شکر خدا را به جا آورند، و گرنه مستحق عذاب دردناک می شوند. بلکه به گونه ای به نعمتها و الطاف پروردگار تذکر داده اند که هر انسان عاقلی، در درجه اول، معرفت بالاتری نسبت به نعمت پیدا کرده، سپس به حکم عقل خویش، متنبه می شود که به جا آوردن شکر این منعم، واجب است و اگر نسبت به این وظیفه خود کوتاهی کند، جا دارد که مورد اعتراض قرار گیرد

بعد از این که شناخت نعمت نصیب فرد شد، باید از خدا بخواهد که او را در انجام وظیفه شکرگزاری یاری کند و این درسی که عملاً از دعای امام هفتم علیه السلام گرفته می شود. ایشان پس از هر قسمتی که متذکر به نعمتهای خدا شده اند، از خدا خواسته اند که به برکت محمد و آل محمد علیهم السلام ایشان را از شکرگزاران قرار دهد. این خیلی مهم است که انسان نسبت به نعمتهایی که خدا بر او ارزانی کرده، غفلت نداشته باشد و با تذکر و توجه به الطاف الهی شکر آنها را بر خود واجب و لازم ببیند.

شکر، نیمی از ایمان

اگر انسان به لطف خدا و راهنمایی و دستگیری اهل بیت علیهم السلام در زمره شاکرین قرار نگیرد، در حقیقت ایمانش کامل نمی شود، چرا که شکر، جزء تفکیک ناپذیر ایمان می باشد. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند:

الایمان نصفان: نصف فی الصبر و نصف فی الشکر. (1)

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: ایمان به دو نیمه تقسیم می شود: نیمی از آن در صبر و نیمی دیگر در شکر است.

البته می دانیم که صبر «عند البلاء» و شکر «عند الرخاء» می باشد، یعنی در سختی ها بایسد صبر کرد(1)

و در آسودگی ها باید شاکر بود.

عن ابی الحسن الرضا - عن ابیه علیهم السلام - قال: رفع الی رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم قوم فی بعض غزواته، فقال: من القوم؟ فقالوا: مؤمنون یا رسول الله. قال: و ما بلغ من ایمانکم؟ قالوا: الصبر عبد البلاء و الشکر عند الرخاء و الرضا بالقضاء. فقال رسول الله صلی الله علیه و آله: حلما علماء کادوا من الفقه ان یكونوا انبیاء. (2)

امام رضا علیه السلام فرمودند: گروهی در یکی از جنگهای رسول خدا صلی الله علیه و آله خدمت ایشان رسیدند. حضرت فرمودند: اینها چه کسانی هستند؟ به حضرت گفتند: اینها مؤمنانند. حضرت سؤال فرمودند: شما ایمانتان به چه درجه ای رسیده است؟ عرضه داشتند: صبر در هنگام بلا و مصیبت، و شکر در وقت راحتی و

- 1-1. قال رسول الله صلی الله علیه و آله الصبر ثلاثة عند المصيبة و صبر علی الطاعة و صبر عن المعصية ... اصول کافی، کتاب الایمان و الکفر، باب الصبر، حدیث 15 پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: صبر بر سه قسم است: صبر در هنگام مصیبت، صبر بر طاعت، و صبر نسبت به گناه. بنابراین برای این که شخص در زمره صابرين قرار گیرد، در مقابل معاصی باید به گونه ای جلوی خودش را بگیرد، و هم چنین در انجام واجبات استقامت داشته باشد، و در بلا یا خود نگهدار باشد.
- 2-2. اصول کافی، کتاب الایمان و الکفر، باب خصال المؤمن، حدیث 4.

آسودگی (آرامش و آسایش خاطر) و رضا به قضای خدا، حضرت فرمودند: اینها دانشمندانی بردبار هستند که به خاطر فهم عمیق خود چیزی نمانده که به پیغمبران برسند. (1)

اهمیت شکر به اندازه ای است که نصف ایمان فرد را می سازد و اگر مورد بی توجهی قرار گیرد، ایمان فرد کامل نمی شود.

همسانی نعمت شکر گزارده نشده و گناه نابخشوده

سرپیچی از ادای شکر منعم، گناهی نابخشودنی به حساب می آید.

امام جواد علیه السلام فرموده اند:

نعمة لا تشکر کسیئة لا تغفر. (2)

نعمتی که شکرش گزارده نشود، مانند گناهی است که بخشوده نشود.

کفران يك نعمت، مانند گناه نابخشوده است، از این جهت که خداوند در هر دو مورد، حجت خویش را بر بنده تمام کرده و جایی برای عذر آوردن او باقی نگذاشته است.

امام صادق علیه السلام نیز در تذکر به این مطلب می فرمایند:

ما من عبد الا والله علیه حجة اما فی ذنب افترفه و اما فی نعمة قصر عن شکرها. (3)

1-1. البته توجه داریم که قام «اصطفاء» و «عصمت» انبیاء چیزی نیست که کسی بتواند با انجام عبادت به آن نائل شود. اینجا پیامبر خدا

صلی الله علیه و آله صرفاً حالت صبر و شکر و رضای ایشان را ستوده اند و از این جهت آنها را نزدیک به انبیاء دانسته اند.

2-2. بحار الانوار، جلد 78، ص: 365، حدیث 5.

3-3. بحار الانوار، جلد 71، ص: 46، حدیث 55.

هیچ بنده ای نیست مگر این که خدا را بر او حجتی است، یا در مورد گناهی که انجام داده و یا نعمتی که در اداء شکرش کوتاهی کرده است.

وقتی انسان بفهمد که عملی گناه است، حجت بر او تمام می شود، زیرا خدا به او فهم و درک تشخیص گناه را داده و وجوب ترك معصیت را هم به عنایت الهی می داند. بنابراین اگر آن گناه را مرتکب شود، خدای عزوجل دلیل قاطع و برنده ای دارد که می تواند او را به حق مؤاخذه و عقاب نماید.

این مطلب در باب کوتاهی از شکر نعمت نیز صدق می کند، چرا که خداوند با اعطای عقل، لزوم شکر منعم را به بندگان خویش فهمانده است. علاوه بر این پیامبران و امامان علیهم السلام نیز انسانها را نسبت به حکم عقل خود تنبه داده اند. بنابراین خدای سبحان، از هر جهت، حجت را بر انسان عاقل تمام کرده است.

پس کسی که از این وظیفه عقلی و شرعی کوتاهی کند، عذر و بهانه ای در پیشگاه الهی ندارد. از طرفی ترك شکر نعمت، خود معصیت است.

چه گناهی بزرگتر از این که انسان، منعم خود را بشناسد، ولی انکار نموده، کفران بورزد؟ در این صورت، چه بسا خدا نعمتهای خود را از بنده سلب کند و نعمتی را که - بدون هیچ استحقاقی - به او عطا فرموده، به جهت عقوبت گناه کفران، از او دریغ نماید.

فصل دوم : انواع شکرگزاری

درس سوم: معنا و مراتب شکر

اشاره

با توجه به اهمیت شکر منعم و عواقب سرپیچی از آن، باید آیات و روایات را بررسی کنیم، تا معنای دقیق شکر و مراتب انجام آن کاملاً روشن شود.

معنای شکر

برای رسیدن به معنای صحیح کلمه شکر، از قرآن کریم بهره می‌گیریم. و در قرآن، آیات زیادی در بحث شکر وارد شده است. وقتی «أصف بن برخیا» تخت بلقیس را برای حضرت سلیمان علیه السلام حاضر کرد، پیامبر الهی متذکر شد که این نعمت از جانب خدا متعال است:

فَلَمَّا رَأَتْهُ مُسْتَقَرًّا عِنْدَهُ قَالَ هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي لِيَبْلُوَنِي أَأَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ وَمَنْ شَكَرَ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ رَبِّي غَنِيٌّ كَرِيمٌ (1)

مؤمنان در هر نعمتی ابتدا خدا را می بینند و متذکر می شوند که نعمت از جانب ولی نعمت اصلی به آنها رسیده است. لذا می گویند: «هذا من فضل ربي». البته خدا از شکر انسان نفعی نمی برد و فایده شکر تنها به خود او می رسد. کسی هم که کفران نعمتهای الهی را کند، تنها خودش زیان می بیند و خداوند نیازی به او ندارد.

در آیه، حضرت سلیمان علیه السلام «شکر» را مقابل با «کفر» قرار داده اند، در آیات دیگر قرن نیز این دو واژه مقابل هم به کار رفته اند.

فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ (2)

معنای این که ما خدا را یاد کنیم، روشن است، ولی این که خدا ما را یاد کند، بدین معناست که خدا نعمت و لطف و رحمت خود را بر ما، افزون سازد.

1-1. نمل، 40.

2-2. بقره، 152.

لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ (1)

از تقابل دو واژه «شکر» و «کفر» در این آیات و آیات دیگر، می توان در بیان معنای «شکر» استفاده کرد. «کفر» به معنی «پوشاندن» است. کافر، کسی است که حقیقتی را که خدا بر او روشن ساخته، می پوشاند و انکار می کند. بنابراین «شکر» به معنی آشکار نمودن است. پس شکر نعمت، همان اظهار نعمت می باشد.

اگر بخواهیم خدا را به خاطر نعمتی شکر کنیم، باید آن را «ظاهر» کنیم. پس باید بدانیم اظهار نعمت چگونه امکان دارد.

مراتب شکر

می دانیم که ایمان سه مرحله دارد. حضرت امیر المؤمنین علیه السلام می فرمایند:

الایمان معرفة بالقلب و اقرار باللسان و عمل بالارکان. (2)

ایمان عبارت است از معرفت قلبی و اعتراف زبانی و عمل به جوارح.

نیز می دانیم که شکر، نیمی از ایمان است. لذا مراحل این رکن مهم ایمان، متناظر با مراحل ایمان است. پس اظهار نعمت، سه مرحله دارد: اظهار قلبی، اظهار زبانی و اظهار عملی. هر کدام از این مراحل، مرتبه ای

1-1. ابراهیم، 7.

2-2. نهج البلاغه فیض الاسلام، حکمت 218.

از شکر است که با هر يك از مراحل ایمان تناظر دارد.

بنابراین شکر سه مرتبه پیدا می کند، که همه این مراتب، عقلی و جدانی است و ما نمونه های آن را در اطراف خود مشاهده می کنیم.

مثلاً اگر کودک شما به بیماری صعب العالاجی مبتلا شده باشد و پزشك، تشخیص درستی داده، او را درمان کند، در مرحله اول، قلباً از آن پزشك، متشکر خواهد بود و با همه وجود، قدردان زحمت او می شوید. در مرحله بعد هواره از او به نیکی یاد می کنید و فضائل و کمالات او را بر زبان می آورید و برای دیگران نقل می کنید.

در مرحله سوم، شکر آن نعمت را در عمل ظاهر می کنید. یعنی با مراقبت صحیح از کودک، دقت می کنید که آن مشکل دوباره پیش نیاید.

اگر باز مرتکب اشتباه و عدم دقت شوید و آن بیماری دوباره برگردد، همه معترض می شوند. بالاتر از همه، خود آن پزشك زبان به شکایت باز می کند که: «شما زحمات مرا به هدر داده اید و این شکر زحمت من نبوده است!» چون در واقع از این نعمت استفاده درستی نکرده اید.

کسانی که نعمت عقل به آنها عطا شده است، می فهمند که باید همه مراحل شکر را در مقابل منعم خود انجام دهند. کوتاهی در هر مرحله حمل بر ناسپاسی می شود و عقلاً ناپسند است. بنابراین قطعاً باید نسبت به ولی نعمت حقیقی خود، مقید به انجام هر سه مرحله شکرگزاری باشیم.

شکر قلبی

خداوند متعال، نعمتهای بسیاری نصیب بندگان خویش کرده است. از مهمترین نعمتهایی که به انسان عرضه شده، همین «شناخت

نعمت» است.

ممکن است انسان مدت‌ها از نعمتی بهره مند شود، ولی توجهی به نعمت بودن آن نداشته باشد. به عنوان نمونه، نعمت سلامتی، بسیاری از اوقات چنین است. با غفلت از این نعمت، گاهی انسان فکر می‌کند همیشه باید سالم باشد، گویی امکان نداشته که خدا چنین نعمتی به او ندهد. لذا اصلاً متذکر نعمت بودن سلامتی نمی‌شود.

چنین کسی چه بسا مدتی طولانی در غفلت از این نعمت به سر برد.

ولی همین فرد، به محض این که بر اثر بیماری، کوچکترین اختلالی در یکی از اعضاء بدنش پیش آید، متذکر می‌شود که نسبت به چه نعمت بزرگی غافل بوده است. در چنان حالتی با توجه به اهمیت آن عضو در بدن خویش، در می‌یابد که منعم مهربانی همواره نعمتهای بی‌شماری را به او عطا کرده و می‌کند. در آن حال می‌فهمد که آن چه به صورت رایگان، دائماً در اختیارش بوده، «نعمت» است. در حالی که قبل از بیماری، نسبت به نعمتها و منعم آنها متذکر نبود. تا این مرحله خدای عزوجل، معرفت نعمت و منعم را به او عطا کرده است و مرحله بعد مربوط به خود انسان است. اما در این مرحله انسانها همیشه در برابر نعمتهایی که نعمت بودنش را شناخته اند، شکر نمی‌گذارند. چه بسیار نعمتهایی که انسان آنها را شناخته است (معرفت نعمت) و عقل هم حکم کرده که باید در مقابل بخشنده آنها تسلیم شود و کفر نورزد (معرفت حمد خدا)، اما او با سوء اختیار خود، از قبول این حقیقت، سر پیچیده، نعمت بودن نعمت را کتمان می‌کند.

بنابراین «معرفت نعمت» و «معرفت حمد» مقدمه و زمینه شکر قلبی است. در واقع پیش از آن که نوبت به شکر - که عمل اختیاری است

برسد، خدای سبحان از روی فضل، معرفت نعمتهایش را عطا می کند تا انسان بتواند نعمت بودن نعمت را تشخیص دهد. خدای مهربان با عنایت دیگری نور عقل به او عطا می فرماید تا به وسیله آن بفهمد که باید شاکر منعم خود باشد.

اعتراف به نعمت

شکر قلبی همان تصدیق اعتقاد قلبی است که عمل اختیاری انسان می باشد. گاه مقدمات غیر اختیاری برای قدردانی قلبی از پروردگار حاصل می شود و عقل به روشنی و جوب ن را در می یابد، اما نسان با سوء اختیارش از وظیفه مسلم خود می گریزد و خود را مدیون و ممنون منعم نمی داند.

بنابراین لازمه شناخت نعمت و شناخت لزوم حمد، شاکر بودن نسبت به آن نیست. چه بسا حقیقتی بر انسان مکشوف گردد، اما انسان با سوء اختیارش تسلیم آن نشود. مثلاً انسان بفهمد که آب گوارا و قدرت آشامیدن آن، نعمت است و باید شکر آن را به جا آورد، ولی قلباً نپذیرد و اقرار به نعمت بودن آن نکند. «پذیرفتن» و یا «نپذیرفتن» قلبی، از افعال اختیاری انسان است. بعد از روشن شدن هر حقیقتی، انسان مختار است که به آن اعتراف کند و یا این که تسلیم نشود.

در حقیقت، عارف شدن شخص نسبت به نعمت، به صنع خدا انجام می پذیرد، ولی بعد از اعطای این معرفت به بنده، شاکر شدنش به اختیار خود اوست. یعنی شخص در قبول یا رد این حقیقت که «خدا به او نعمت داده است» آزاد است. اگر شخصی که نعمت بودن نعمت را فهمیده است، تسلیم این حقیقت شود، آن گاه حق معرفت نعمت را با حسن

اختیار خود ادا کرده است و تازه می توان فهمید که «نعمت شناس» شده است. نعمت شناسی معنای خاصی از «معرفت» یعنی تصدیق و اعتراف به نعمت را در بر دارد و به صرف دانستن نعمت حاصل نمی شود. این معنای معرفت که به اختیار عاقل حاصل می شود، مساوی با شکر قلبی او است، همان معرفتی که به معنای قبول و اعتراف و تصدیق است. (1)

امام حسن عسکری علیه السلام در بیان این مطلب می فرماید:

لا يعرف النعمة الا الشاكر ولا يشكر النعمة الا العارف. (2)

نعمت را نمی شناسد جز شاكر. و شكر نعمت را نمی گزارد، مگر کسی که معرفت دارد.

در اصطلاح آیات و روایات، گاهی به پذیرفتن و زیر بار رفتن انسان، معرفت تعبیر می شود. در نتیجه به کسی که اقرار به معروف کند، اطلاق عارف می گردد. مثلاً عارف بالله، «خداشناس» معنا می شود، یعنی کسی که پس از معرفت خدا، او را به خدایی پذیرفته و معتقد به اوست. عارف بالامام، یعنی «امام شناس» به کسی گفته می شود که وقتی امام علیه السلام را شناخت، به او معتقد و مؤمن گردد.

نعمت شناس هم مثل خداشناس و امام شناس است. بنابراین در روایت یاد شده، «عارف شدن» به عنوان فعل اختیاری مطرح شده است.

این فعل اختیاری، همان پذیرفتن قلبی معرفتی خدای عزوجل نسبت به نعمت است.

کسی که زیر بار این معرفتی خدا برود و قلباً آن را تصدیق کند (یعنی

1-1. در درس شانزدهم از حلقه اول از این معنای معرفت، سخن گفتیم.

2-2. بحار الانوار، جلد 78، ص: 378، حدیث 4.

نعمت شناس شود)، در حقیقت شکر قلبی نسبت به منعم خود به جای آورده است. این مرتبه شکر به منزله روح و جان مراتب دیگر شکر است و تا زمانی که شخص قلباً قدر دان منعم نشود، مراتب دیگر شکر - مانند بدن روح - مرده و بی ارزش می باشد. از این رو، شکر قلبی یا همان معرفت اختیاری، ملازم شکر و شرط تحقق آن است. اگر شخص از این تصدیق اختیاری روی گرداند، نه عارف است و نه شاکر. ولی اگر بخواهد شاکر باشد، باید در اولین قدم قلباً نعمت شناس باشد، و گرنه اصلاً در وادی شکر قدم نگذاشته است.

در صورتی فرد جز شاکرین محسوب می شود و خدا نعمت او را افزون می کند که منعم خود را بشناسد. یعنی به این مسئله علم داشته باشد که هر نعمتی به او می رسد، از طرف ولی نعمت اصلی یعنی خداست و به این علم خود ترتیب اثر دهد.

قلت لابی عبدالله علیه السلام: ارایت هذه النعمة الطاهرة علينا من الله، اليس ان شكرناه عليها و حمدناه زادنا، كما قال الله في كتابه: «لئن شكرتم لازيدنكم؟ فقال: نعم، من حمد الله على نعمه و شكره و علم ان ذلك منه لا من غيره. (1)

راوی می گوید: به امام صادق علیه السلام عرض کردم: آیا این نعمتی را که خدا بر ما ظاهر کرده، چنین نیست که اگر ما به خاطر این نعمت، خدا را شکر و حمد کنیم، نعمت ما را می افزاید، چنان که در کتابش فرموده است: «اگر شکر کنید، (قطعاً نعمتهای خود را) برای شما می افزایم؟» امام علیه السلام فرمودند: بله، منظور کسی است

که خدا را به خاطر نعمتهایش حمد کرده، شکر او را به جای آورد، و بداند که آن (نعمتها) از طرف خدا و نه از جانب دیگری است.

در حدیث فوق، تعبیر «علم ان ذلك منه لا من غيره» تنها به بعد غیر اختیاری معرفت اشاره نمی کند، بلکه چون شکر، يك عمل اختیاری است، لذا علم و معرفت به همان پذیرش و تصدیق قلبی اطلاق می شود. شخص باید حداقل از جان و دل بپذیرد که هر نعمتی به او می رسد، از جانب خداست و غیر او هیچ منعم حقیقی ندارد و اگر دیگری هم واسطه خیر شده باشد، در حقیقت منشأ خیرات، رب العالمین است. چنین کسی قلباً از منعم خود سپاسگزار شده، خود را ممنون او می داند و احساس می کند باید به نحوی از عهده شکر این نعمت برآید. همین حالت قلبی - صرف نظر از این که در عمل خارجی، کاری به عنوان شکرگزاری انجام بدهد یا ندهد - خودش يك عمل نفسانی است که اهمیتش از اعمال جوارحی در مقام شکرگزاری بیشتر است.

ادای شکر یا اعتراف قلبی

وقتی انسان به این مرحله برسد - هر چند که هنوز هیچ عمل جوارحی انجام نداده است - خدای مهربان، همین پذیرش قلبی را به عنوان شکر نعت می پذیرد. امام صادق علیه السلام فرموده اند:

من انعم الله عليه بنعمة فعرفها بقلبه فقد ادى شكرها. (1)

1-1. اصول کافی، کتاب الایمان و الکفر، باب الشکر، حدیث 15.

کسی که خدا به او نعمتی ببخشد، پس او قلباً آن را بشناسد (باور کند و بپذیرد که آن نعمت از جانب خداست) هر آینه شکر آن را ادا کرده است.

معنای این حدیث این است که خدای متعال به بنده اش فرموده است، همین قدر که قبول داشته باشی که نعمتها از جانب من به تو رسیده است، تو را جزء شاکرین قبول دارم.

به راستی که خداوند منان، این امر مهم را چقدر برای بندگان آسان گردانیده است. امام صادق علیه السلام می فرماید:

من انعم الله عليه فعرها بقلبه و علم ان المنعم عليه الله فقد ادى شكرها و ان لم يحرك لسانه. و من علم ان المعاقب على الذنوب الله فقد ادى شكرها و ان لم يحرك لسانه. و من علم ان المعاقب على الذنوب الله فقد استغفر و ان لم يحرك به لسانه. و قرأ: «و ان تبدوا ما فى انفسكم او تخفوه يحاسبكم به الله فيغفر لمن يشاء و يعذب من يشاء و الله على كل شىء قدير». (1)، (2)

کسی که خدا به او نعمتی دهد، پس معرفت قلبی به آن نعمت پیدا کند، و اعتقاد داشته باشد که آن کس که نعمت را به او داده، خدای متعال است، شکر خدا را به جای آورده است، هر چند زبانش را حرکت ندهد. و کسی که یقین و باور داشته باشد که عقاب کننده بر گناهان، خداست، هر چند به زبان استغفار نکند، آمرزیده می شود، و این آیه را تلاوت کردند: «اگر آن چه در باطن شماست، آشکار کنید یا پنهان نمایید، خدا برایتان حساب می کند،

1- 1 بقره، 284.

2- 2. بحار الانوار، جلد 78، ص: 252، حدیث 107.

ن گاه هر کس را بخواهد می آموزد، و هر کس را بخواهد عذاب می کند و خداوند بر هر کاری تواناست».

در این حدیث، امام معصوم علیهم السلام اهمیت این فعل قلبی را نشان داده اند. هر چند عقل حکم می کند که شکر باید هم قلب و هم زبانی باشد، ولی خدای عزوجل، به فضل و لطف خود، همان فعل قلبی را کافی دانسته و به عنوان شکر پذیرفته است. علت این است که مراتب شکر از اظهار قلبی آغاز می شود و اقرار به نعمتها انسان را به مراحل بعدی شکر هدایت می کند. اظهار قلبی، روح و پایه مراحل بعدی - یعنی شکر زبانی و عملی - و به منزله رأس آنهاست. این روح، باید در کالبد همه مراتب دیگر شکر جریان یابد. در واقع مراحل بعدی، هر يك به نوعی اظهار این حالت قلبی است و اصل شکر، همین فعل قلبی می باشد.

اگر خود را قلباً مدیون کسی ندانیم و فقط به صورت ظاهری و به زبان از او تشکر کنیم و مدح و ثنای او را بگوییم در حالی که قلباً عقیده داریم که او کاری برای ما نکرده و حقی بر ما ندارد، در چنین حالی، شکر او را به جا نیاورده ایم و اظهار زبانی ما، قدر و ارزشی ندارد، بلکه گاهی مورد انتقاد نیز قرار می گیرد. پس به خوبی روشن می شود که شکر قلبی، روح و پایه شکر زبانی و عملی و تعیین کننده ارزش آنها است.

پرسشهای مفهومی از درسهای 1 تا 3

1 در تفسیر حکمتی که به لقمان عطا شده، در آیه شریفه تعبیر «ان اشکر لله» آمده و در حدیث «الفهم و العقل» فرموده اند. این دو چگونه با یکدیگر قابل جمع هستند؟

2. رابطه بین «شکر» و «عبادت» خدا را تبیین کنید.

3. رابطه میان «معرفت خدا»، «معرفت حمد»، «معرفت نعمت» و «شکر قلبی» را توضیح دهید.

4. وجوب عقلی شکر منعم را تبیین کنید.

5. همسانی نعمت شکر گزارده نشده و گناه نابخشوده از چه جهتی است؟

6. از تقابل دو کلمه «شکر» و «کفر» چه معنایی برای کلمه «شکر» فهمیده می شود؟

7. چگونه با استفاده از روایات می توان مراتب شکر را متذکر شد؟

8. شکر قلبی چگونه محقق می شود؟

درس چهارم: شکر زبانی

اشاره

در درس گذشته از اولین و مهمترین مرحله شکر یعنی شکر قلبی سخن گفتیم. حال به مرحله دوم شکر می پردازیم.

جاری شدن شکر بر زبان

وقتی «قلب» انسان مملو از شکر منعم می گردد، سرچشمه های شکر، از قلب به زبانش جاری می شود.

خدای عزوجل با اعطای عقل، لزوم شکر زبانی را به عاقل فهمانده و این معرفت را در فطرت او قرار داده است. به علاوه با کلام خود نیز نسبت به این امر تذکر داده و خطاب به پیامبرش فرموده است:

وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ (1)

1-1. ضحی، 11. 2. اصول کافی، کتاب الایمان و الکفر، باب الشکر، حدیث 13.

ائمه عليهم السلام هر سخنی را با حمد و ثنای الهی شروع می فرمودند و شکر زبانی ولی نعمت را سرآغاز هر عمل خود قرار می دادند.

نعمت برتر

اظهار زبانی - برخاسته از شکر قلبی - گوهر گرانبهایی است که «درك فضائل» و «توفیق» انجام آن را باید خدای متعال عطا فرماید. در این صورت، همین حمد کردن، خود نعمتی است برتر از نعمت اولیه که حمد به خاطر آن بوده است.

من حمد الله على النعمة فقد شكره و كان الحمد افضل من تلك النعمة. 1

کسی که خدا را بر نعمتی حمد کند، شکر خدا را به جای آورده است، و خود حمد کردن، نعمتی برتر از آن نعمت اول است.

حمد کردن فعل اختیاری انسان است، ولی معرفت حمد را خدای سبحان عطا می فرماید و به او توفیق می دهد که با زبان نیز لب به ثنای او بگشاید. این دو نعمت اخیر در نظر انسان عاقل، از نعمت اولیه بالاتر است و خود، شکری دیگر می طلبد.

ثنای منعم

شکر زبانی منعم، وظیفه ای است که به هر صورت ممکن باد به آن عمل شود. همین که زبان در تعریف و تمجید و تشکر از منعم به کار گرفته شود، اظهار زبانی نعمت عملی می گردد. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرمایند:

من اتی الیه معروف فلیکافی. فان عجز فلیشن به، فان لم یفعل فقد کفر النعمة. (1)

هر کس خیری [به وسیله دیگری] به او برسد، پس باید آن را تلافی کند. اگر توان تلافی نداشت، با زبان به تعریف و تمجید از آن (خیر) پردازد، و در صورتی که چنین نکند، کفران نعمت کره است.

بنابراین انسان وظیفه دارد هنگام برقراری ارتباط با ولی نعمت خود، به هر زبانی مراتب تشکر و قدردانی خود را نسبت به الطاف او اظهار کند. (2)

البته هر کس معرفت بالاتری نسبت به منعم داشته باشد، بهتر می تواند از او تشکر کند. بنابراین بهترین روش برای شکر زبانی از خدا، طریقی است که خدا شناس ترین افراد انتخاب کرده اند. تاریخ گواه روشهای گوناگون انبیاء و اوصیاء علیهم السلام در اظهار زبانی نعمتهای خدا بوده است.

1-1. بحار الانوار، جلد 71، ص: 47.

2-2. واضح است که به کار بردن عباراتی که با اصل توحید ناسازگار است و برخاسته از عدم شناخت پروردگار بوده، نقض غرض است و به نوعی کفران نعمت می باشد. به عنوان مثال در قصه موسی و شبان، جلال الدین بلخی در دفتر دوم مثنوی، ص: 155 گفته است: تو کجایی تا شوم من چاکرت = چارقت دوزم کنم شانه سرت جامه ات شویم شپشهای کشم = شیر پیشت آورم ای محتشم دستکت بوسم بمالم پایکت = وقت خواب آید برویم جایکت ثنا گفتن خداوند با این تعابیر، کفران نعمتهای اوست، هر چند که گوینده خود به این امر توجه نداشته باشد.

امام صادق علیه السلام درباره نحوه شکر حضرت نوح علیه السلام فرموده اند:

كان نوح يقول ذلك: اللهم ما اصبحت بي من نعمته او عافية من دين او دنيا، فممنك وحدك لا شريك لك، لك الحمد و لك الشكر بها على يا رب حتى ترضى و بعد الرضا (1)

اذا اصبحت، فسمى بذلك عبداً شكوراً. (2)

حضرت نوح علیه السلام این دعا را هر صبح می خواند: «خدایا هر نعمت و عافیتی که نسبت به دین یا دنیا در این صبح دارم، از جانب توست. تو یکتایی و شریک نداری. حمد و شکر خاص توست، از جهت نعمتهایی که به من دادی، تا آن گاه که راضی و خشنود شوی و (حتی) بعد از خشنودی» و از این جهت، «عبد شکور» (بنده بسیار سپاسگزار) نامیده شد.

ذکر «الحمد لله»

شکر زبانی صورتهای مختلفی دارد و ما به هر روش صحیحی می توانیم اظهار زبانی نعمت کنیم، ولی با مراجعه به اهل بیت علیهم السلام می توانیم ارزنده ترین روشهای شکر را بیاموزیم. امام صادق علیه السلام می فرماید:

شکر کل نعمة و ان عظمت ان تحمد الله عزوجل عليها. (3)

1-1. اصول کافی، کتاب الایمان و الکفر، باب الشکر، حدیث 28.

2-2. همان، حدیث 29.

3-3. همان، حدیث 11.

شکر هر نعمتی - هر چند بزرگ - این است که خدای عزوجل را به خاطر آن نعمت حمد کنی.

هر چه نعمت خدا بزرگ باشد، با يك اظهار زبانی یعنی گفتن «الحمدلله» می توان به شکر او نسبت به همه آن نعمتها پرداخت.

البته «الحمدلله» گفتن، يك عمل ساده به نظر می رسد، ولی نباید آن را ناچیز و کم ارزش تلقی کرد. مهم، آن است که برخاسته از يك شکر قلبی عمیق باشد، که در این حال، می تواند مصداق حق شکرگزاری گردد.

خرج ابو عبدالله عليه السلام من المسجد وقد ضاعت دابته. فقال: لئن ردها الله على لاشكرن الله حق شكره. قال: فما لبث ان اتى بها. فقال: «الحمدلله». فقال له قائل: جعلت فداك، اليس قلت لاشكرن الله حق شكره؟ فقال ابو عبدالله عليه السلام: الم تسمعني قلت: الحمدلله. (1)

امام صادق عليه السلام از مسجد خارج شدند و دیدند چارپای (مركب) ایشان گم شده است. فرمودند: اگر خدا آن را به من برگرداند، حق شکرش را ادا می کنم. چیزی نگذشت که چارپا پیدا شد. ایشان فرمودند: «الحمدلله». کسی به ایشان عرض کرد: فدای شما شوم آیا نفرمودید من حق شکر خدا را به جا می آورم؟ امام عليه السلام فرمودند: مگر نشنیدی گفتم: «الحمدلله»؟

گفتن «الحمدلله» به زبان، چون برخاسته از معرفت قلبی است، با ذکر آن، حق شکر خدا را می توان ادا کرد. در حقیقت خدای عزوجل به لطف و فضل خود - آن را به عنوان حق شکر می پذیرد.

امام صادق علیه السلام فرموده اند:

ما انعم الله على عبد بنعمة صغرت او كبرت فقال: الحمد لله الا ادى شكرها. (1)

هر نعمت كوچك و يا بزرگى كه خدا به بنده عطا فرمايد، اگر آن بنده «الحمد لله» بگويد، شكرش را ادا کرده است.

افزایش نعمت با حمد خدا

انسان با يك اظهار زبانی بسیار ساده - كه البته برخاسته از معرفت ارزشمند قلبی است - می تواند به این وظیفه عقلی و الهی خویش یعنی اداى شكر خدا، جامه عمل پوشاند. البته خدای کریم به این مقدر لطف و عنایت اکتفا نکرده، بلکه نعمت خود را نیز بر او افزایش می دهد.

ما انعم الله على عبد من نعمة، فعرفها بقلبه و حمد الله ظاهراً بلسانه، فتم كلامه، حتى يؤمر، له بالمزيد. (2)

خدا به بنده نعمتی نمی دهد كه بنده آن را قلباً بشناسد و شكر آن را به زبان ظاهر كند، مگر آن كه به محض تمام شدن گفتارش، دستور از دیاد نعمت (از طرف خدا) برای او صادر می شود.

بدین ترتیب، نعمتها پشت سر هم به فرد شاکر می رسد. با وجود این كه او غرق در الطاف الهی می شود، ولی این زیادی نعمت او را دچار غفلت نمی كند، چون همیشه قلباً نسبت به منعم خود سپاسگزار است و ذكر او را بر زبان جاری می سازد.

1-1. اصول کافی، کتاب الایمان و الکفر، باب الشکر، حدیث 14.

2-2. همان، حدیث 9.

اگر نعمتها پیاپی نصیب فرد شود، اما شکر آنها را نگذارد، «به تدریج» دچار غفلت شده و نسبت به گناهی که با سوء استفاده از این نعمتها مرتکب گردیده، بی توجه می شود و به فکر استغفار از آنها نمی افتد و از انجام تکالیف خود در پیشگاه خداوند کوتاهی می ورزد.

برای چنین شخصی، آسایش و راحتی «نقمت» است، چون او را از یاد منعم خود غافلتر می سازد. و هیچ گاه متذکر گناهی که نتیجه ناسپاسی اوست، نمی گردد و استغفار از آنها را فراموش می کند.

پس انسان اگر شکر تك تك نعمتهای الهی را بر زبان جاری سازد، - به فضل و عنایت الهی - از خطر استدراج (1)

مصون می ماند.

عن عمر بن زید، قال: لابی عبدالله علیه السلام: انی سألت الله عزوجل ان یرزقنی مالا یرزقنی، و انی سألت الله ان یرزقنی ولداً یرزقنی، و سألته ان یرزقنی داراً یرزقنی، و قد خفت ان یکون ذلك استدراجاً.

فقال: اما - و الله - مع الحمد فلا. (2)

راوی می گوید: به امام صادق علیه السلام عرض کردم: از خدا خواستم به من مالی بدهد، پس به من عطا کرد. از خدا خواستم به من فرزند دهد، او هم فرزند داد. از او خواستم به من خانه بدهد، پس روزی

1-1 استدراج این است که وقتی بنده ای گناه می کند، خداوند نعمت خود را از او سلب نکند و به عقوبت گرفتارش نسازد، در نتیجه بنده به فکر استغفار نمی افتد و از گناه خود توبه نمی کند. به این ترتیب با انجام پی در پی گناهان به تدریج غفلت بیشتری از خداوند پیدا می کند و کار به جایی می رسد که دیگر هرگز به خود نمی آید.

2-2. اصول کافی، کتاب الایمان و الکفر، باب الشکر، حدیث 17.

من کرد. می ترسم این (نعمتهای پیاپی خدا) استدراج باشد.

فرمودند: قسم به خدا اگر به خاطر هر کدام از اینها خدا را حمد کنی، استدراج نیست.

خدای کریم - به فضل خود - به واسطه شکر زبانی، بدون این که انسان را دچار استدراج کند، او را در اقیانوس نعمتهای خود غوطه ور می سازد.

پس از آب نوشیدن

انسان عاقل، با حمد خدا، نه تنها خود را از عقوبت ناسپاسی می رهاند، بلکه می تواند خود را مشمول وعده بهشت الهی هم قرار دهد. امام صادق علیه السلام می فرمایند:

ان الرجل منكم ليشرب الشربة من الماء فيوجب الله بها الجنة ثم قال: ان لياخذ الاتاء فيضعه على فيه فيسمى، ثم يشرب فينحيه، و هو يشتهي فيحمد الله، ثم يعود فيشرب، ثم ينحيه فيحمد الله، ثم يعود فيشرب، ثم ينحيه فيحمد الله، فيوجب الله عز وجل بها له الجنة. (1)

یکی از شما مقداری آب می نوشد، پس خدا به سبب این کار، بهشت را بر او واجب می کند، سپس فرمودند: او ظرف را بر می دارد، پس آن را نزدیک دهانش می آورد و در این حال نام خدا را بر زبان جاری می کند (بسم الله می گوید). سپس مقداری آب می نوشد، پس در حالی که هنوز اشتهای آب خوردن دارد،

ظرف را از دهانش دور می کند پس خدا را حمد می کند و بار دیگر مقداری آب می نوشد، سپس ظرف را دور کرده، حمد خدا را می گوید، سپس (برای بار سوم) اب می نوشد و ظرف را دور کرده، خدا را حمد می کند. پس خدا به سبب این عمل، بهشت را برای او واجب می کند.

انسان می تواند با توجه به این که آب، نعمتی الهی است، نعمت «آب نوشیدن را برای خود احیاء کند. بدین ترتیب، با زنده کردن يك نعمت و شکر قلبی تو زبانی نسبت به آن، در معرض رحمت الهی قرار می گیرد.

پس باید از خدا خواست که به انسان معرفتی بدهد تا روحیه شکرگزاری در او تقویت شود. وقتی در يك عمل ساده و تکراری مانند آب خوردن، ابتدا «بسم الله» بگویید و تا پایان آن هم سه بار «الحمدلله» بگویید و این روحیه ترا در کارهای دیگر خود هم داشته باشد، بدین ترتیب دنیا برای او رنگ دیگری پیدا می کند و زندگی، شادابی معنوی خاصی می یابد. حق شکر، همین است که انسان وقتی به نعمتی توجه می کند. قلباً به آن معتقد شود و بعد به زبان «الحمدلله» بگوید. به زبان آوردن این ذکر، نه تنها انسان را در معرض الطاف دنیوی و اخروی متعدد قرار می دهد، بلکه اعتقادات و اظهارات قلبی او را قویتر می سازد. همین اظهارات قلبی، او را به شکر زبانی راهنمایی کرده، ارزش اظهار زبانی او را بیشتر می سازد. بنابراین، اظهار زبانی از يك مرتبه از شکر قلبی آغاز شده، به مرتبه بالاتری از آن می انجامد. البته مراحل شکر منعم هنوز پایان نیافته است، ولی خدای مهربان همین مقدار از آن را پذیرفته و آثار باطنی و ظاهری بسیاری بر آن مترتب ساخته است.

سجده شکر

عمل دیگری که خداوند متعال برای ادای شکر بندگان نسبت به نعمتهای خود قرار داده «سجده شکر» است. این عمل، به صرف گذاشتن قسمت جلوی پیشانی بر روی زمین (یا بنا بر احتیاط هر چیزی که سجده بر آن صحیح است) (1)

به نیت شکر خدا تحقق می یابد. ذکر زبانی در تحقق آن شرط نیست، هر چند مستحب است که در سجده، ذکر «شکراً لله» یا «شکراً» را یک یا سه بار و یا صد بار به زبان آورد، هم چنان که می تواند به جای لفظ «شکراً» کلمه «عفواً» را به همان تعداد بگوید.

برای ادای سجده شکر، یک بار انجام آن کفایت می کند، ولی دو بار انجام دادن آن مستحب است. برای فاصله انداختن بین دو سجده، کافی است که ابتدا طرف راست پیشانی و سپس طرف چپ آن را روی زمین گذارد و آن گاه گونه راست و سپس گونه چپ را روی زمین قرار دهد، یا این که ابتدا طرف راست پیشانی و گونه راست، و سپس طرف چپ پیشانی و گونه چپ را روی زمین بگذارد. (2)

همه این موارد در ادای سجده شکر، پسندیده و خوب است. تفصیل بیشتر را هم از کتب فقهی و احکام باید جست و جو کرد. این سنت پسندیده را خود پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مکرر انجام می دادند. امام صادق علیه السلام فرمودند:

ان رسول الله صلی الله علیه و آله کان فی سفر یسیر علی ناقة له اذا نزل، فسجد خمس سجادات فلما ان ركب قالوا: یا رسول الله انا

1-1. منهاج الصالحین، جلد 1، مسئله 657.

2-2. العروة الوثقی، جلد 1، ص: 688.

راينك صنعت شيئاً لم تصنعه؟ فقال: نعم، استقبلني جبرئيل عليه السلام فبشرنى ببشارات من الله عزوجل، فسجدت لله شكراً لكل بشرى سجدة. (1)

پیامبر صلی الله علیه و آله سوار بر شتر ماده ای به سفر کوتاهی رفته بودند، ناگهان از شتر پیاده شده و پنج بار سجده به جا آوردند. وقتی سوار شدند، همراه گفتند: ای رسول خدا، عملی از شما دیدیم که تا به حال انجام نداده بودید. فرمودند: جبرئیل به استقبال من آمد و از جانب خداوند به من بشارهایی داد. پس من برای هر بشارتی يك بار به عنوان شکر، خدا را سجده کردم.

پیامبر صلی الله علیه و آله در مسیری با همراهان خود در حرکت بودند که این بشارتها به ایشان رسید، می توانستند همان جا روی مرکب به صورت لفظی «الحمد لله» یا «شکراً لله» بگویند، ولی از مرکب پیاده شدند و به خاک افتاده، سجده به جا آوردند. با این عمل خویش، نوع دیگری از شکر را به ما آموزش داده، اهمیت آن را به ما گوشزد فرمودند. امامان بزرگوار ما نیز نسبت به این نوع شکرگزاری، در عمل مقید بودند:

عن هشام بن احمر، قال: كنت اسير مع ابي الحسن عليه السلام في بعض اطراف المدينة، اذ ثنى رجله عن دابته، فخر ساجداً فاطال و اطال، ثم رفع رأسه وركب دابته، فقلت: جعلت فداك قد اطلت السجود؟ فقال: اننى ذكرت نعمة انعم الله بها على فاحببت ان اشكر ربي. (2)

1-1. اصول کافی، کتاب الایمان و الکفر، باب الشکر، حدیث 24.

2-2. همان، حدیث 26.

هشام بن احمر گوید: همراه امام هفتم علیه السلام به یکی از اطراف مدینه می رفتیم. ناگاه حضرت پای خود را از روی چارپای (مرکب) خود خم کرده، به سجده افتادند، و مدتی آن را طول دادند. سپس سرشان را بلند کردند و سوار مرکب خود شدند.

گفتم: فدایتان شوم، سجده را طولانی کردید. فرمودند: به یاد نعمتی افتادم که خدا به من عطا فرموده، پس مایل شدم که خدایم را شکرگزارم.

در زندگی روزمره، ممکن است به یاد یکی از نعمتهای خدا بیفتیم و یا نعمت بودن امری بر ما آشکار شود. در این حال، وظیفه داریم با قلب و زبان، سپاسگزار آن نعمت باشیم و چه بهتر که به مریبان توحید اقتدا کرده، از روی تواضع، سر بر خاک گذاشته، خدا را بدین طریق شکر گزاییم.

به سفارش امام صادق علیه السلام در این گونه احوال توجه کنیم. ایشان فرمودند:

إذا ذكر احدكم نعمة الله عزوجل فليضع خده على التراب شكراً لله، فان كان ركباً فلينزل، فليضع خده على التراب، و ان لم يكن يقدر على النزول للشهرة فليضع خده على قربوسه. و ان لم يقدر فليضع خده على كفه ثم ليحمد الله على ما انعم الله عليه. (1)

وقتی کسی از شما یاد نعمت خدا افتاد (متذکر شد) پس باید

گونه اش را به عنوان شکر خدا، روی خاک بگذارد. و اگر سواره بود، پیاده شود و گونه اش را روی خاک بگذارد. و اگر به خاطر انگشت نما شدن نمی تواند پیاده شود، صورتش را روی برآمدگی زین (مرکب) خود بگذارد. و اگر نمی تواند، گونه اش را روی کف دستش بگذارد. سپس خدا را به خاطر نعمتی که به او داده، حمد کند.

از سیره اهل بیت علیهم السلام برداشت می شود که به محض رسیدن به نعمت یا تذکر به آن، بهتر است سجده شکر به جا آورده شود. ولی گاهی شرایط مکانی و اجتماعی به گونه ای است که نمی توان پیشانی یا گونه را روی خاک قرار داد، زیرا با این عمل ممکن است شخص انگشت نما شود و افراد کم ظرفیت او را مورد تمسخر قرار دهند. ائمه علیهم السلام به ما یاد داده اند که حتی در چنین مواقعی از سجده شکر صرف نظر نکنید و به شکل‌های دیگر، مانند صورت گذاشتن روی بلندی زین مرکب و یا حد اقل کف دست، خدا را حمد کنید.

از این حدیث شریف، می توان استفاده کرد که سجده شکر، به صرف این که انسان گونه اش را روی زمین بگذارد، تحقق می یابد و احتیاج به گذاشتن پیشانی روی خاک نیست. (1)

درس پنجم: شکر عملی

اشاره

دانستیم که حقیقت شکر از قلب آغاز می شود. هر چند که خدای متعال از روی فضل خود اظهار قلبی صرف را به عنوان شکر می پذیرد، ولی بندگان وظیفه شناس، خدا را با زبانشان نیز شکر می گویند.

اظهار عملی نعمت

علاوه بر این دو مرحله، خداوند متعال، به واسطه ائمه هدی علیهم السلام ما را نسبت به مرحله عملی شکر نیز آگاه نموده و آثار بسیاری را بر آن مترتب کرده است. (1)

همان طور که از تعبیر «اظهار عملی» بر می آید، در این مرحله باید شکر خدا در عمل ظاهر شود. یعنی نعمت بودن نعمت خدا، در عمل نشان داده شود، به این ترتیب که نعمت در مسیری استفاده شود که

1-1. حتی اگر تشبیهات اهل بیت علیهم السلام در خصوص شکر عمل به ما نرسیده بود، عقل به وجوب آن حکم می کرد و مخالفت با آن راقبح می شمرد.

منطبق بر خواسته خداوند از اعطای آن باشد. مثلاً خدای عزوجل نعمت سلامتی را عطا کرده تا با عافیت، طاعت او را انجام دهیم.

استفاده از این نعمت در انجام معصیت، چیزی جز کفران نعمت نخواهد بود.

انسانها در روابط روزمره خود عقلاً به این مهم توجه دارند. به عنوان نمونه، عمل جراحی پزشکی که وسیله شفای چشم کودکی شده است، در صورتی ارج نهاده می شود که در حفظ سلامت آن توجه لازم به عمل آید. در مقابل، عملی که موجب معیوب شدن آن چشم می شود، از نظر همه عقلاً، زشت است. عدم مراقبت والدین از چشم فرزندشان، حمل بر کفران و نادیده گرفتن زحمات پزشک می شود.

شکر عملی نعمت زبان

خدای متعال از روی فضل خویش نعمتهای بسیاری در اختیار مخلوقات خود قرار داده است. یکی از این نعمتها که گاهی از آن غفلت می شود، همین نعمت «زبان» است که انسانها به وسیله آن می توانند با یکدیگر تفاهم و ارتباط داشته باشند. هم چنین می توانند خدای سبحان و اهل بیت علیهم السلام را یاد کنند. اما گاهی این نعمت در مسیر خلاف رضای الهی به کار می رود. مثلاً خدای ناکرده به وسیله آن آبروی مؤمنی ریخته می شود یا وسیله غیبت و دروغی قرار می گیرد.

علاوه بر این که هر يك از این اعمال، معصیت محسوب می شود، این نوع استفاده در حقیقت، کفران عملی نعمت «زبان» می باشد و لذا سوء استفاده نامیده می شود.

اما جهت ادای شکر عملی این نعمت، می توانیم لب به ثنای الهی

گشوده، با زبان خود ذکر «الحمد لله» بگوییم و بدین ترتیب عملاً نیز از این نعمت در جهت کسب رضای منعم استفاده کنیم.

از راههای دیگر شکر عملی نعمت، زبان این است که به وسیله آن دین خدا تبلیغ شود.

سالت ابا عبدالله علیه السلام عن قول الله عزوجل:

وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ (1)

قال: الذي انعم عليك بما فضلك و اعطاك و احس اليك. ثم قال: فحدث بدینه و ما اعطاء الله و ما انعم به عليه. (2)

از امام صادق علیه السلام راجع به این آیه که: «و اما نعمت پروردگارت را بازگو» سؤال شد. فرمودند: همان کسی منظور است که به تو این نعمتها را داده است: تو را برتر از دیگران قرار داده و در حق تو لطف و احسان کرده است. حال که چنین است پس تو هم «دین» او را بیان کن و آن چه را خدا عطا فرموده و نعمتهایی را که به سبب دینش ارزانی داشته، بازگو.

کسانی که به لطف و فضل الهی در مسیر دین شناسی قدم برداشته اند، با آشکار کردن آن چه درباره دین آموخته اند، می توانند به طور عملی، شکر خدا را به جای آورند و کدام اظهار و بازگویی از این بالاتر که انسان به دین پروردگارش عمل کند، تا با گفتار و کردار به تبلیغ دین پردازد؟ امر مقدس تعلیم و تربیت که بسیار مورد سفارش پیشوایان دین قرار گرفته، از آشکارترین مصادیق اظهار و بازگو کردن دین در قول

1-1. ضحی، 11.

2-2. اصول کافی، کتاب الایمان و الکفر، باب الشکر، حدیث 5.

و عمل است. امام صادق علیه السلام فرمودند:

كونوا دعاة الناس بغير السننكم. (1)

مردم را بدون (استفاده از) زبانهایتان دعوت (به دین خدا) کنید.

پرهیز از معاصی لازمه شکر عملی

بدیهی است که جهت انجام شکر عملی خدای عزوجل، در درجه اول باید از انجام معاصی خودداری کنیم، یعنی نعمتهای الهی را در جهتی که موجب سخط و ناخشنودی اوست، به کار نبریم.

حضرت امیر المؤمنین علیه السلام ما را نسبت به این وظیفه عقلی، تنبه داده اند.

لو لم يتواعد الله عباده على معصيته لكان الواجب الا يعصى شكراً لنعمة. (2)

اگر خداوند، بندگانش را نسبت به ارتکاب معصیت خود تهدید نکرده بود (عقابی مقرر نکرده بود) واجب بود که به جهت شکر نعمتهایش معصیت نشود.

آیات ذیل که منسوب به امیر المؤمنین علیه السلام است، به همین مطلب فطری تذکر می دهد:

هب البعث لم تاتنا رسله = و جاحمة النار لم تضرم

اليس من الواجب المستحق = حياء العباد من المنعم (3)

1-1. بحار الانوار، جلد 70، ص: 309، حدیث 38.

2-2. بحار الانوار، جلد 78، ص: 69، حدیث 21.

3-3. بحار الانوار، جلد 78، ص: 69، ذیل حدیث 21.

به فرض اگر پیامبران الهی به سوی ما فرستاده نشده بودند و شعله های آتش (جهنم برای گناهکاران) فروخته نشده بود. آیا حیا کردن و شرم نمودن بندگان از منعم، ضروری و شایسته نبود؟!

بنابراین حساب شکر را باید از وعید خدا، جدا دانست و اطاعت خدا را به دلیل وجوب عقلی آن - نه فقط برای گریز از عقاب و عذاب در پیش گرفت. البته متذکر شدن به این مطلب، فطرتی بیدار می خواهد.

برای تنبه به این حقیقت مثالی ذکر می شود: پدری را در نظر بگیرید که سرمایه ای در اختیار فرزندش برای منظور خاصی قرار داده است، بدون آن که این فرزند استحقاقی برای دریافت آن داشته باشد. یعنی شرایط به نحوی است که اگر پدر این سرمایه را در اختیار فرزند نمی گذاشت، هیچ کس او را سرزنش نمی کر و پدر، فقط از روی فضل و لطف به فرزندش کمک کرده است تا او این سرمایه را در جهت تحقق هدف پدر به کار گیرد. البته عملی شدن این هدف فواید زیادی برای خود فرزند در پی دارد. پدر می تواند به فرزندش تذکر دهد که سرمایه اش را با عیش و نوش و خوش گذرانی هدر ندهد. یا او را تهدید کند که اگر چنین کنی، سرمایه را از تو می گیرم و یا فلان بلا بر سرت می آید و فلان گرفتاری را پیدا می کنی. ولی حتی اگر پسر را تهدید نکند، همه عقلا از پسر انتظار دارند که از سرمایه ای که پدر به او داده است، در مسیر مورد رضایت پدر استفاده کند. اگر فرزند از این امر عقلی تخلف کند، هم عمل خطایی مرتکب شده و هم آن نعمت را کفران کرده است. یعنی هم سرمایه اش را از دست می دهد و هم مقابل پدر و سایر عقلا شرمنده می شود. پس کسی که نعمت بودن نعمت را درک می کند،

با عقل خود می فهمد که نباید از آن نعمت در مسیر خلاف خواسته منعم استفاده کند.

این وظیفه، در مقابل «رب العالمین» - منعم اصلی همه مخلوقات - به صورت بارزتری نمایان می شود. همه بندگان همواره باید متوجه باشند که از نعمتهای خدا در مسیری استفاده نکنند که مرتکب کفران نعمتهای الهی گردند. ترك معاصی، حداقل مرتبه شکر عملی است.

امیر المؤمنین علیه السلام فرمود:

اقل ما یحب للمنع ان لا یعصی بنعمته. (1)

کمترین چیزی که برای منعم واجب می باشد (باید در حق منعم انجام شود) این است که با نعمت او معصیت نشود.

اولین مرتبه خروج از حد کفران نعمت، این است که با نعمت وهبی از جانب خدای رحمان، معصیت او انجام نشود. کاملاً روشن است که فرد نمی تواند مدعی شکر باشد، ولی در عمل با همان نعمت، مخالفت امر خدا کند. مثل این که فرزندی به زیان از پدر و مادرش تشکر کند، ولی در عمل، از هیچ آزار و اذیتی فروگذار نکند. بدین ترتیب هر شاهد عاقلی، فرزند را ناسپاس در حق پدر و مادر می داند و او را منافق می شمرد. حضرت امیر المؤمنین علیه السلام فرمودند:

شکر المؤمن یظهر فی عمله. (2)

شکر مؤمن در عملش آشکار می شود.

1-1. غرر الحکم، فصل 8، حدیث 242.

2-2. غرر الحکم، فصل 40، حدیث 9.

شکر المنافق لا يتجاوز لسانه. (1)

(ولی) شکر منافق از زبانش تجاوز نمی کند.

گفتن «الحمد لله رب العالمین» تمام شکر است، به شرط آن که حکایت از معرفت قلبی انسان نسبت به نعمت و ولی نعمت بکند که در این صورت، این معرفت و شکر قلبی در عمل او هم ظاهر و آشکار می گردد. بنابراین حمد گفتن مؤمن با منافق تفاوت دارد. به صرف «الحمد لله» گفتن، نمی توان فهمید که این شکر زبانی از قلب برخاسته است، بلکه اگر کلام از دل بر آید، در عمل هم ظهور و بروز پیدا می کند. حضرت علی علیه السلام فرموده اند:

شکر کل نعمة الوریع عما حرم الله. (2)

شکر هر نعمتی پرهیز از چیزهایی است که خدا حرام کرده است.

از هر نعمتی می توان استفاده حلال و یا سوء استفاده در جهت حرام کرد، ولی سوء استفاده از نعمت، کفران آن می باشد. شکر هر نعمتی در صورتی گزارده می شود که در مسیر رضایت منعم مورد استفاده قرار گیرد. در غیر این صورت، مورد کفران قرار گرفته است و کفران نعمت، سبب از دست رفتن نعمت می شود. امام رضا علیه السلام ضمن خطبه ای به مردم خراسان فرمودند:

ایها الناس اتقوا الله فی نعم الله علیکم، فلا تنفروها عنکم بمعاصیه، بل استدیموها بطاعته و شکره علی نعمه و ایادیه. (3)

1-1. غرر الحکم، فصل 40، حدیث 10.

2-2. بحار الانوار، جلد 71، ص: 42، حدیث 39.

3-3. بحار الانوار، جلد 71، ص: 42، حدیث 39.

ای مردم! در مورد نعمتهای خدا که بر شما فرو فرستاده، تقوا پیشه کنید. پس با ارتکاب معصیتهای الهی، نعمتهای او رازا خود گریزان نکنید، بلکه با انجام طاعات الهی و سپاسگزاری از او و واسطه های (نعمت) او دوام نعمتها را از خدا بخواهید.

امام رضا علیه السلام راه شکرگزاری خدا را عمل به طاعات، تو کفران او را به ارتکاب معصیتهای دانسته اند که باعث گریز نعمتهای او می شود.

بالاترین مراتب شکر

حضرت در ادامه همین خطبه فرموده اند:

واعلموا انکم لا تشکرون الله عزوجل بشیء - بعد الايمان بالله و بعد الاعتراف بحقوق اولیاء الله من آل محمد صلی الله علیه و آله رسول الله - احب الیکم من معاونتکم لا - خوانکم المؤمنین علی دنیاهم الی هم معبرتهم الی جنان ربهم، فان من فعل ذلك کان من خاصة الله تبارک و تعالی. (1)

بدانید که در مقام شکرگزاری از خدای عزوجل - پس از ایمان به خدا و پس از اعتراف به حقوق اولیاء خدا از اهل بیت پیامبر علیهم السلام - هیچ چیز برای شما، از کمک رساندن به برادران ایمانی خود در انجام امور دنیوی آنها - که گذرگاه ایشان به سوی بهشت پروردگارشان است - دوست داشتنی تر نیست. پس هر کس به این کمک رسانی موفق گردد (از لحاظ درجه و ثواب) امتیاز ویژه ای نزد خدا دارد.

امام علیه السلام در این خطبه بالاترین مراتب شکر خدا را معین فرموده اند. طبق این بیان، هیچ شکری نیست به خدا، برتر از ایمان به او نیست. سپس اعتقاد و اعتراف به حقوقی که پیامبر و اهل بیت گرامی حضرتش علیهم السلام بر همه مخلوقات دارند. این دو مرتبه، اعمال قلبی هستند که البته در زبان و عمل هم ظاهر می گردند. در مرتبه سوم، بهترین مصداق شکر عملی خدای سبحان، همکاری مؤمنان با یکدیگر در کارهای روزمره زندگی، و بی تفاوت نماندن و احساس مسئولیت نسبت به مشکلات مادی یکدیگر است.

اگر خدای عزوجل به کسی نعمت سلامت و روزی فراوان و امکانات مادی و ... بخشیده است، تنها زمانی شکر این نعمتها ادا می شود که انسان، از آنها برای کمک به کسانی که نیاز به رسیدگی دارند، استفاده کند. او باید توجه داشته باشد که این نعمتها که خدای سبحان به او بخشیده، وسیله امتحان او است. ممکن بود خدای منان همین نعمتها را به جای او به فردی فقیر و محتاج می بخشید که در آن صورت، خود این شخص، نیازمند به او می شد. پس حال که چنین نشده، شکر این نعمتها به این است که از افراد نیازمند و محتاج، دستگیری کند. در غیر این صورت، کفران نعمت کرده و مستحق سلب آن شده است.

کامل کننده شکر عملی

به هر حال شرط لازم برای ادای شکر نعمتهای الهی انجام واجبات و ترك محرمات است. ولی شرط کامل کننده آن، همراهی شکر عملی با اظهار زبان است. امام صادق علیه السلام فرمودند:

شکر النعمة اجتناب المحارم. و تمام الشکر قول الرجل: «الحمد لله رب العالمين» (1).

شکر نعمت، پرهیز از محرّمات است. و شکر وقتی کامل می شود که شخص بگوید: «الحمد لله رب العالمين».

گفتن حمد زبان، کامل کننده شکر عملی است. استفاده از نعمت در مسیر رضای منعم، جای اظهار زبانی را نمی گیرد. چون شکر زبانی از معرفت قلبی بر می خیزد، پس روح اظهار زبانی همان تسلیم قلبی است.

اظهار زبانی بدون این فعل قلبی، مانند جسم بدون روح، مرده و بی ارزش است. ولی اگر روح معرفت در آن دمیده شود، گفتن «الحمد لله» بسیار ارزشمند و پر ارج خواهد شد. این گونه «الحمد لله» گفتن، شکر عملی است کس از حرام پرهیز کند، اما به این نکته توجه نکند که همه نعمتها به نعمت و منعم خویش است. اما کسی که در مقام شکر قلبی، متذکر همه نعمتهای الهی باشد، حتی در اجتناب از حرام نیز خود را مدیون خدای خود می بیند و بیش از خودش او را در توفیق دوری از گناه مؤثر می داند، آنگاه برای ادای شکر این نعمت، «الحمد لله» می گوید. پس گفتن حمد، يك اظهار زبانی خشك و بدون روح نیست، بلکه از کمال عنایت و توجه و تصدیق شخص نسبت به انعام الهی حکایت می کند که چه بسا در مقام عمل و پرهیز از محرّمات، این توجه و عنایت وجود نداشته باشد.

1-1. اصول کافی، کتاب الایمان و الکفر، باب الشکر، حدیث 10.

به هر حال، فرد شاکر تنها به شکر عملی اکتفا نکرده، بلکه با قلب و زبان هم خدا را شکر می کند و با تمام وجود نیک می داند و می یابد که هرگز نمی تواند شکر نعمتهای خدا را به جا آورد.

فصل سوم : بالاترین درجه شکر

درس ششم: اعتراف به عجز از شکر

عجز از شکر خدای متعال

اشاره

اگر بخواهیم شکر یکی از نعمتهای الهی را به جا آوریم، اید هم زبان با معرفت قلبی نسبت به آن نعمت، به زبان هم سپاسگزار باشیم و در عمل نیز آن نعمت را در جهت رضای خدا به کار ببریم. همه این مراتب، اعمال اختیاری ما هستند، ولی «معرفت حمد خدا» و «توفیق سپاسگزاری» از او را مدیون خود او هستیم و لذا باید بگوییم:

فکیف لی بتحصیل الشکر؟! و شکرى ایاک بفتقر الی شکر، فکلما قلت لك الحمد، و جب علی لذلك ان اقول لك الحمد. (1)

1-1. بحار الانوار، جلد 94، ص:146، مناجات شاکرین، از دعاهای خم عشره.

خدایا! چگونه می توانم حق شکر (تو) را ادا کنم، در حالی که هرگونه شکرگزاری من از تو، احتیاج به شکر دیگری دارد!!؟ پسی هرگاه تو را حمد گویم، بر من لازم می شود که به خاطر آن حمد تو را باز گویم.

این که ما بتوانیم خدا را حمد گویم، نعمتی است بزرگتر از آن نعمتی که به خاطر آن خدا را حمد گفته ایم: «كان الحمد لله افضل من تلك النعمة» (1).

پس با هر شکر نعمتی، بیشتر مدیون خداوند می شویم. حتی اگر سجده شکر به جا آوریم، شناخت و توفیق انجام این عمل نیز نعمتی است که نسبت به آن هم وظیفه شکرگزاری داریم. حال اگر بخواهیم شکر آن را به جا آوریم، هر عملی که به عنوان شکر انجام دهیم، ما را بیشتر مدیون لطف بی پایان الهی می سازد. بدین ترتیب، به روشنی می یابیم که هیچ گاه قادر به شکرگزاری خدای متعال نیستیم. امام صادق علیه السلام می فرماید:

فيما اوحى الله عزوجل الى موسى عليه السلام: يا موسى اشكرنى حق شكرى. فقال: يا رب و كيف اشكرك حق شكرك، و ليس من شكر اشكرك به الا و انت انعمت به على؟ قال: يا موسى الان شكرتنى حين علمت ان ذلك منى! (2)

1-1. اصول کافی، کتاب الایمان و الکفر، باب الشکر، حدیث 13.

2-2. همان، حدیث 27.

من! چگونه حق شکر تو را ادا کنم، در حالی که هیچ شکری نیست که با آن، شکر تو را به جا آورم، مگر این که در همین شکرگزاری هم نعمت تو شامل حال من شده است (که توانسته ام شکر کنم). (خداوند) فرمود: ای موسی! حال که فهمیدی (معرفت و توفیق) شکرگزاری، نعمتی از جانب من است، شکر مرا به جای آورده ای!

بنده باید چنان معرفتی پیدا کند تا بفهمد در هر کار نیکی از جمله شکر خداوند، مدیون لطف او می باشد. در این صورت که خود را نسبت به شکر نعمتهای بیکران الهی عاجز می یابد و بالاترین حد شکرگزاری رسیدن به همین مرحله است و می توان گفت حق شکر خدا تنها در این صورت ادا می شود. تا وقتی که انسان هنوز به این حد نرسیده، در شکر پروردگارش کوتاهی کرده است.

معرفت به تقصیر در شکر خداوند

قرآن می فرماید:

وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تَحْصُوهَا (1)

از امام سجاد علیه السلام ذیل این آیه شریفه روایت شده است:

سبحان من لم يجعل في احد من معرفة نعمه الا المعرفة بالتقصير عن معرفتها، كما لم يجعل في احد من معرفة

ادراکه اکثر من العلم بانه لا يدركه، فشكر عزوجل معرفة العارفين بالتقصير عن معرفته، و جعل معرفتهم بالتقصير شكراً كما جعل علم العالمين انهم لا يدركونه ايماناً، علماً منه انه قد وسع العباد فلا يجاوزون ذلك. (1)

منزه است آن که قرار نداده است در کسی از معرف نعمتهایش (این که نعمتهای خدا را بشناسند) مگر شناخت این که از «معرفت آن نعمتها» ناتوان هستند (یعنی بالاترین مرتبه شناخت نعمتهای خدا این است که انسان بفهمد نمی تواند آنها را بشناسد). همان گونه که معرفت درك خود را بیش از دانستن این که خدا را ادراك نمی کند، در کسی قرار نداده است (یعنی بالاترین حد شناخت خدا این است که انسان عجز و ناتوانی خود را نسبت به معرفت او بیابد) آن گاه خدای عزوجل از معرفت عارفین به عجز از معرفتش (با نعمتهایش) (2)

قدردانی کرده (از آنها همین را پذیرفته) و معرفت آنها را به این عجز، شکر

1-1. بحار الانوار، جلد 78، ص: 141 و 142 از تحف العقول.

2-2. در عبارت «فشكر عزوجل معرفة العارفين بالتقصير عن معرفته» با توجه به مرجع ضمیر «معرفته» احتمال دو معنا وجود دارد: اول این که مرجع ضمیر، خدا باشد دوم این که مرجع ضمیر «كل نعمة» یعنی هر نعمت خدا باشد که معنای آن در عبارت قبل موجود است. بنابر احتمال دوم، مرجع ضمیر معنوی است و چون لفظ «كل» مذكر است با ضمیر «معرفته» تناسب دارد. احتمال دوم با صدر و ذیل حدیث از جهت معنای آن مناسب تر به نظر می رسد، هر چند که احتمال اول هم می تواند قابل قبول باشد در نقل روضه کافی ص: 394 به جای «معرفته» تعبیر «معرفة شكره» آمده که مؤید احتمال اول است.

محسوب نموده است. همان گونه که علم دانایان به این که نمی توانند او را درك کنند، را ایمان قرار داده است، زیرا (خدا) می داند که خودش به بندگان قدرت داده است (بندگان در همان سعه و گستره ای که خدا برای آنها قرار داده می تواند عمل کنند) و از آن حد نمی توانند بگذرند. نعمتهای قدر ناشناخته

شناخت ما از نعمتهای الهی، نسبی است. به علاوه، ما بسیاری از نعمتهای خدا را نشناخته ایم. حتی نعمتهایی را که می پنداریم نسبت به آنها معرفت پیدا کرده ایم، معرفت شایسته را نسبت به آنان نداریم. وقتی بخواهیم نعمتهای خدا را بر شماریم، مثلاً می گوئیم نعمت سلامت، امنیت و ... ولی آیا همین نعمت سلامت واقعاً شناخته شده و نعمت بودنش - آن چنان که شایسته است - روشن گردیده است؟! حق این است که تا انسان مریض نشود، نعمت سلامتی را - آن گونه که باید - نمی شناسد. و این در مورد هر نعمتی وجود دارد که تا وقتی هست، ناشناخته می ماند و آن گاه که از دست برود، قدر آن شناخته می شود. از حضرت امام مجتبی علیه السلام روایت شده است که فرمودند:

تهجل النعم ما اقامت، فاذا ولت عرف. (1)

نعمتها تا وقتی که باقی هستند، شناخته نمی شوند. وقتی از دست بروند، آن گاه شناخته می شوند.

نعمت بودن سلامتی باید برای انسان کاملاً ملموس شود. ولی هر

اندازه که این نعمت بر انسان معلوم شود، باز هم آن چنان که شایسته است، قدرتش را نمی داند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند:

نعمتان مکفورتان: الامن و العافية. (1)

دو نعمت است که قدر آنها ناشناخته مانده و شکر آنها گزارده نمی شود، امنیت و عافیت.

در حدیث دیگری از آن حضرت چنین آمده است:

الصحة و الفراغ نعمتان مکفورتان. (2)

سلامت و گرفتار نبودن، دو نعمت ناشناخته هستند که شکر آنها گزارده نمی شود.

قدر نعمت امنیت نیز معمولاً مورد غفلت قرار می گیرد، در حالی که اگر ذره ای در آن اختلال ایجاد شود، زندگی - با همه زیبایی ها و شیرینی هایش - به کام همه تلخ می شود. مثلاً اگر در يك منطقه، چند بار پشت سر هم زلزله بیاید، نعمتهای دیگر زندگی هم تحت الشعاع قرار می گیرد. در این شرایط، افراد امنیتی را به یاد می آورند که بیشتر از آن بهره مند بوده اند، در حالی که هنوز هم به حقیقت آن پی نبرده اند.

اگر به نوع دیگری در معرض خطر قرار گیرند، باز نعمت بودن آن برای آنها بیشتر روشن می شود. بنابراین نه تنها نعمتهای بسیاری وجود دارد که ما نسبت به آنها به کلی غافلیم، بلکه از شناخت عمیق بقیه نعمتها نیز عاجز هستیم.

پس همه نعمتهای خدا مجهول القدر هستند و قدرشان به خوبی

1-1. بحار الانوار، جلد 81، ص: 170، حدیث 1.

2-2. بحار الانوار، جلد 77، ص: 170.

شناخته نشده است. امام سجاد علیه السلام به همین نکته تذکر داده اند:

سبحان من لم يجعل في احد من معرفة نعمة الا المعرفة بالتقصير عن معرفتها.

خدای عزوجل، به بندگان، آن مقدار از معرفت نعمتهایش عطا کرده که بفهمند در معرفت نعمتهای خدا مقصر هستند. یعنی خدا لطف کرده و به آنها فهمانده است که هر اندازه نعمتهای خدا را بشناسد، باز از حقیقت معرفت آنها عاجز هستند.

امام سجاد علیه السلام برای بیان این مطلب، با مثال بسیار زیبایی، عجز ما از معرفت نعمتهای خدا را تشبیه به ناتوانی ما از ادراك خدا کرده اند:

كما لم يجعل في احد من معرفة ادراكه اكثر من العلم بانه لا يدركه.

یعنی در مقام ادراك خدا به جایی نمی رسیم، جز این که بدانیم نمی توانیم خدا را بشناسیم. همین گونه در مقام معرفت نعمتهای الهی نیز، در نهایت به عجز خود از معرفت نعمتهایش می رسیم. پس همان طور که خدا را نمی توانیم بشناسیم، نعمتهای خدا نیز برای ما ناشناخته می مانند. حداکثر بهره بندگان از معرفت خدا و نعمتهای او، این است که بفهمند که از درك آنها عاجز هستند و به عجز خود اعتراف کنند.

شکرگزاری خدا نسبت به معترفان به تقصیر

این پذیرش و اعتراف به ناتوانی، وظیفه بنده است، ولی خدای سبحان، به لطف و فضل خود، چنان می کند که عمل بنده در دستگاه الهی

گم نشود و تفضلاً - بدون هیچ استحقاقی - کار بنده را نعمت به حساب می آورد و خود نیز در مقابل بنده اش «اظهار نعمت» (شکر) می فرماید:

فشکر عزوجل معرفة العارفين بالتقصير عن معرفته.

خداوند شکرگزار کسانی است که عجز از معرفت (نعمتهای) خدا یافته اند و به آن اعتراف و اقرار کرده اند.

«شاکر» یکی از اسماء الهی است.

فَإِنَّ اللَّـهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ (1)

شکرگزاری پروردگار بزرگ نسبت به بندگان، از الطاف ویژه او بر آنهاست، چرا که وقتی بنده وظیفه بندگی خود را به درستی انجام می دهد، خدای سبحان، عمل او را با همه کاستی هایش، به عنوان اداء واجب می پذیرد. حتی برای او جایزه و پاداش هم مقرر می کند. در حالی که انجام وظیفه، کسی را مستحق پاداش نمی سازد.

مثلاً در بین انسانها کودکی که به حرف پدر و مادر یا مربی خود گوش کند، این اطاعت کردن، وظیفه اوست. حال اگر بزرگتری به او «احسنت» و «آفرین» بگوید و به او جایزه بدهد، در حقیقت از اطاعت او تشکر کرده است. یعنی کار خوب کودک را ظاهر کرده و به اصطلاح «آن حرا تحویل گرفته است». آن فرد بزرگتر (پدر یا مادر یا مربی) می توانست این خبر را اظهار نکند، یعنی کار خوب او را اصلاً به روی او نیاورد و هیچ عکس العمل مثبتی در برابر آن از خود نشان ندهد. زیرا آن عمل، وظیفه فرزند بوده است و به رو نیاوردن پدر و مادر یا مربی از نظر هیچ عاقلی ناپسند شمرده نمی شود. مفهوم شکر، چیزی جز اظهار عمل خوب دیگری نیست و این اظهار (ظاهر کردن) در مثال فوق، به

صورت تشویق كودك و آفرین گفتن یا جایزه دادن به او جلوه کرده است.

خدای متعال هم، در مقابل انجام وظیفه شکرگزاری بندگان، وعده هایی فرموده است. بدین ترتیب، نسبت به بندگان خود، «شاکر» ی باشد. چون برای شکرگزاری بنگان، شأن و ارزش قائل شده و بر انجام آن ثواب و پاداش قرار داده است، گر چه شکرگزاری نعمتها، وظیفه قطعی بندگان بوده و هست.

کسانی که خود را در معرفت (نعمتهای) خدا مقصر می بینند و به تقصیر خود در این امر اقرار دارند. مورد ستایش خدا قرار گرفته اند و پروردگار متعال برای همین معرفت آنها (معرفت به تقصیر) ارزش قائل شده و برای آن پاداش و اجر قرار داده است. پس بندگان با این که تنها جزئی از وظیفه بندگی خود را انجام داده اند، ولی خداوند منان به نوعی عمل آنها را ظاهر و آشکار ساخته و از آنها قدردانی نموده است.

قدردانی خدای مهربان، به این است که همین اعتراف آنها به عجز خود را به عنوان شکر نعمت تلقی کرده است.

و جعل معرفتهم بالتقصیر شکرًا.

کسسی که با همه وجودش می یابد از معرفت (نعمتهای) خدا عاجز است، همین معرفت او به عجز از شناخت نعمت، به عنوان شکر پذیرفته می شود. خداوند کریم، از سر لطف، وظیفه شکرگزاری چنین بنده ای را ادا شده می داند، چنان که بنده ای را که به عجز از معرفت او اعتراف دارد، مؤمن می شمارد:

كما جعل علم العالمین انهم لا یدرکونه ایماناً

خدای عزوجل، علم دانایان را به این که او را ادراک نمی کنند، ایمان قرار داده است. بالاترین مرتبه علم بندگان نسبت به خداوند این است که به عجز خود از شناخت او اعتراف کنند و همین حد از علم را، خداوند، ایمان آنها نسبت به خود قرار داده است. در مورد شکر نیز چنین است. یعنی انسان با اعتراف به عجز از شناخت نعمت، می تواند به وظیفه خود درباره شکر خداوند عمل کند.

البته خالق انسانها می داند که چه مقدار به آنها قدرت داده است.

بندگان از خودشان هیچ چیز ندارند و اگر مالک چیزی هستند. از طرف خدا به آنها عطا شده است. لذا تنها در محدوده ای که خدای بزرگ به آنها قدرت داده است، می توانند عمل کنند.

علماً منه انه قد وسع العباد فلا يجاوزون ذلك.

نهایت علم انسان، این است که بفهمد از ادراک خدا سبحان و نعمتهای او (به طور شایسته) عاجز است. خدا نیز همین اعتراف به عجز را به عنوان ایمان و شکر خود پذیرفته است و این خود فضلی بزرگ از طرف خدای متعال بر بندگان است. درک عجز از شکر، نهایت فهم انسان است و خدا هم بیشتر از طاقت و توانایی بنده از او چیزی نمی خواهد.

امام سجاد علیه السلام خدای خویش را چنین ستوده اند:

سبحان من جعل الاعتراف بالنعمة له حمداً. سبحان من جعل الاعتراف بالعجز عن الشكر شكراً. (1)

منزه است آن (خدایی) که اعتراف به نعمت خود را حمد قرار داده است. منزه است آن (خدایی) که اعتراف به عجز از شکر را شکر قرار داده است.

درس هفتم: اعتراف معصومین علیهم السلام به عجز از شکر

اشاره

دانستیم که اگر انسان با معرفت قلبی نسبت به نعمت، اعتراف کند که آن نعمت از جانب خداست، در حقیقت حمد خدا را به جای آورده است و با اعتراف به «عجز از شکر» می تواند بالاترین شکر را به جا آورد. البته رسیدن به این مقام، وجدان بیدار می خواهد.

احساس عجز از شکر، متناسب با درجه معرفت

انسان اگر معرفت عمیق نسبت به نعمتهای خدا داشته باشد، تقصیر خود را از شکرگزاری او می فهمد. ولی اگر قدر نعمتهای خدا را نداند، چه بسا از روی جهل و غفلت گمان کند که شکر آنها را به جا آورده است.

به عنوان مثال، وقتی مقابل شخص بزرگی قرار بگیریم که به ما الطاف بسیاری کرده است، هر قدر به مقام آن برگ و قدر الطافش بیشتر آگاه باشیم، در شکرگزاری از او، احساس کوچکی و تقصیر

عمیق تری می کنیم. لذا اگر هدیه ای هم جهت سپاسگزاری برای او تهیه کرده باشیم، از همان هدیه خود هم عذر می خواهیم و با همه وجود، احساس می کنیم که هدیه ما شایسته او و جوابگوی اندکی از الطاف او نمی باشد. آن گاه که به عبارتهای مختلف از او تشکر می نماییم، از تشکر خود هم خجالت نمی کشیم و احساس قصور می کنیم. ولی کسی که آن شخص بزرگ را نمی شناسد و قدر الطاف او را نمی داند، در نهایت به اندازه معرفت خود، شکر می کند. چه بسا ادعا کند که حق او را به جا آورده است و دیگر هیچ دینی از او به گردن ندارد. درست مانند کودکی که به ارزش اشیاء آگاهی ندارد، طلا و سنگ سیاه برای او یکسان است، لذا تشکر او از لطف منعم به اندازه فهم خودش است.

بنابراین هر چه فهم و درک شخص از خدای منان و نعمتهایش بیشتر باشد، خود را در ادای شکر او ناتوان تر می یابد. از این رو معصومان علیهم السلام بیشتر از هر کس به درگاه خدا اظهار عجز می کردند.

معرفت والای آن بزرگواران، در دعاها و مناجاتهایشان جلوه گر است. ما نمی توانیم حدود معرفت ایشان را درک کنیم، ولی با الهام گرفتن از بیانات و رهنمودهای نورانی آن بزرگواران علیهم السلام، می توانیم به عجز خود در شکر پروردگار آگاهتر شویم.

دعای امام سجاد علیه السلام

امام زین العابدین علیه السلام در مناجات الشاکرین به خدای خود چنین عرضه می دارند:

الهی اذهلنی عن اقامة شکرک تتابع طولک، و اعجزنی عن

احصاء ثنائك فيض فضلك، و شغلني عن ذكر محامدك تراءف عوائدك، و اعياني عن نشر عوارفك توالى اياديك، و هذا مقام من اعترف بسبوغ النعماء و قابلها بالتقصير. (1)

خدایا! پی در پی بودن نعمتهایت، مرا از بر پا داشتن شکر تو غافل کرده است. و فراوانی فضل تو باعث شده که نتوانم تو را به طور کامل ستایش کنم. و پیای آمدن الطاف تو، مرا از ذکر خوبی های غافل کرده است. و پشت هم قرار گرفتن وسائلی که برایم قرار دادی، مرا از این که بتوانم خوبی های تو را منتشر سازم. ناتوان ساخته است. و این جایگاه کسی است که به فراگیر بودن نعمتها اعتراف دارد، و می پذیرد که در مقابل آنها (از سپاسگزاری) کوتاهی کرده است.

امام سجاد علیه السلام با توجه به شناخت و معرفتی که دارند، این گونه خدا را حمد می گویند. ایشان به ما تذکر می دهند که نعمتهای خدا ما را در برگرفته و به هر طرف که می نگریم، نعمتهای خدا بر ما می بارد.

همین پشت سر هم بودن نعمتهای خداست که ما را به غفلت می اندازد. یعنی به دلیل شدت و فراوانی نعمتها، از آنها غافل می شویم.

در ادامه دعای حضرت سید الساجدین علیه السلام آمده است:

فالاولك جمعة ضعف لسانی عن احصائها، و نعمائك كثيرة قصر فیه عن ادراكها فضلاً عن استقصائها، فكيف لی بتحصيل الشكر و شكری اياك يفتقر الی شكر...

پس نعمتهای تو، آن قدر فراوان است که زبان من از شمارش آنها احساس ناتوانی می کند. و نعمتهای تو، آن قدر زیاد است که فهم من از ادراک آنها قاصر است، چه رسد به این که بتوانم آنها را بشمارم. پس چگونه می توانم شکر تو را به جای آورم؟! در حالی که هر شکر من نسبت به تو به شکر دیگری نیاز دارد...

خلاصه این که ما از اولین مرتبه شکر - یعنی شناخت نعمت - عاجز هستیم. نعمتهای خدا آن قدر زیاد است که برای ما قابل شمارش نیست. انسان اگر متوجه باشد، به واقع از این همه نعمت الهی متحیر و مبهوت می گردد، تا آن جا که امام معصوم علیه السلام هم به قصور خود از ادراک آنها اعتراف می نماید. می دانیم که اهل بیت علیهم السلام اهل مبالغه بی جا نیستند و شدت معرفت خدا و نعمتهایش ایشان را به آن جا رسانده که بفهمند از درک آنها عاجز هستند. لذا اگر ما خود را مقصر در فهم نعمتهای خدا نمی دانیم، ناشی از جهل مرکب ماست. باشد که با تذکرات ائمه علیهم السلام به عجز خود پی ببریم.

شکر امام حسین علیه السلام در دعای عرفه

پدر گرامی امام زین العابدین، یعنی حضرت سید الشهداء علیهم السلام در دعای روز عرفه به ذکر برخی از نعمتهای الهی پرداخته اند که بسیاری از انسانها در غفلت کامل از آنها به سر می برند:

ابتداتنی بنعمتك قبل ان اکون شیئاً مذکوراً. (1)

قبل از آن که من چیز قابل ذکری باشم، نعمتهای خود (بدون

هیچ استحقاقی نصیبم کردی.

لم تخرجنی لرافتک بی و لطفک لی و احسانک الی فی دولة ایام الکفرة الذین نقضوا عهدک و کذبوا رسلك. (1)

به خاطر لطف و مهربانی و احسان خود مرا در زمان سلطنت کفار - که پیمان تو را شکستند و پیامبران را تکذیب کردند - به دنیا نیاوردی.

اخرجنی الی الدنیا تماماً سوياً.

مرا کامل و تندرست به دنیا آوردی.

حفظتني فی المهد طفلاً صیباً.

مرا در دوران کودکی در گهواره محافظت نمودی.

رزقتنی من الغذاء لبناً مریاً.

شیر گوارایی غذای من قرار دادی.

عظفت علی قلوب الحواضن.

دلهای دایهها را نسبت به من مهربان ساختی.

کفلتني الامهات الرحماء.

مادران دلسوزی را برای رسیدگی به من گماشتی.

فریبتنی زایدأ فی کل عام.

پس هر سال بر رشد من افزودی.

تا این جا مربوط به قبل از بلوغ عقلی است. بعد از این مرحله،

نعمتهای جدیدی شروع می شود که سبب اتمام حجت بر انسان است.

اوجبت علی حجتك بان الهمتنی معرفتك.

با الهام کردن معرفت خود به من، حجت خود را بر من تمام نمودی.

نبهتنی لذكرك و شكرك.

نسبت به (لزوم) یاد کردن و سپاسگزاری از خود، مرا هوشیار و متنبه ساختی.

فهمتتی ما جاءت به رسلك.

آن چه را پیامبرانت آورده اند، به من فهماندی.

رزقتنی من انواع المعاش و صنوف الریاش. (1)

از همه انواع اسباب و وسائل زندگی برخوردارم ساختی.

اینها برخی از نعمتهایی است که امام حسین علیه السلام در مناجات با خدای خود متذکر شده اند. بسیاری از انسانها از این نعمتهای الهی به کلی غافلند. حضرت در ادامه عرضه می دارند:

فای انعمك یا الهی احصی عدداً او ذكراً؟ ام ای عطایك اقوم بها شكراً؟ و هی یا رب اكثر من ان یحصیها العادون، او یبلغ علماً بها الحافظون. (2)

خدایا پس کدام نعمتهایت را به شمارش یا به بیان آورم؟ یا کدام يك از عطایای تو را شکر بگزارم؟ در حالی که تعداد آنها بیش از

1-1. اقبال الاعمال، جلد 2، ص: 75.

2-2. همان، ص: 76.

آن است که حساب کنندگان به شمار آورند، یا حفظ کنندگان به آنها علم پیدا کنند.

سپس به يك سری نعمتهای دیگر - که اکثر انسانها از آن غافل هستند - اشاره می کنند:

ما صرفت و درات عنی اللهم من الضر و الضراء اکثر مما ظهر لی من العافیة و السراء. (1)

خدایا آن زبانها و گرفتاریهایی که از من باز داشتی و دور نمودی، بیش از همه آسایش ها و راحتی هایی است که برایم آشکار گردید.

انسان معمولاً به بلاها و گرفتاریهایی که بر سرش نیامده، توجه نمی کند، در حالی که کاملاً امکان داشت بیماری، نگرانی و ناامنی به جای سلامت، آرامش و امنیت، دامنگیر انسان گردد. ممکن بود به جای هر نعمت شیرینی، يك نعمت تلخ گریبانگیر انسان شده باشد و اکنون همه اینها به لطف خدا از ما دور شده و هیچ اطمینانی نیست که در آینده هم چنین بماند. در ادامه، حضرت سیدالشهداء علیه السلام با ایمان و عقیده و یقین خود و همه اعضاء و جوارح و هستی خویش، خدای خود را شاهد می گیرند و عرضه می دارند:

و انا اشهدك يا الهی ... ان لو حاولت و اجتهدت مدى الاعصار و الاحقاب لو عمرتها ان اودی شكر واحدة من انعمك ما استطعت ذلك
الا بمنك الموجب علی شكرك انفاً

جدیداً و ثناء طارفاً عتیداً.

خدایا! و من تو را شاهد می گیرم... که اگر عمرم به اندازه همه عصرها و روزگاران بود، و در طول آن مدت، کوشش و تلاش می کردم تا شکر یکی از نعمتهایت را به جا آورم. توان انجام این کار را نداشتم، مگر به سبب لطف و منت دیگری از جانب خودت، که شکر جدید و ستایش تازه ای برای همیشه و به صورت قطعی بر من لازم می آورد.

و بالاخره امام علیه السلام به این حقیقت اعتراف می کنند که:

اجل، و لو حرصت و العادون من انامك ان نحصى مدى انعامك سالفة و انفة، لما حصرناه عدداً و لا احصیناه ابدأ هیئات، انی ذلک و انت المخیر عن نفسک فی کتابک الناطق و النبأ الصادق: «و ان تعدوا نعمة الله لا تحصوها» صدق کتابک. (1)

آری چنین است که - به فرض - من و دیگر حساب کنندگان از خلق تو، بر شمارش نعمتهای گذشته دور و نزدیک تو حریص باشیم، نمی توانیم تعداد آنها را به دست آورده و به نهایت آن دست یابیم. چنین نیست! چگونه چنین چیزی ممکن است؟! در حالی که تو در کتابت گویای خود و خبر راستین از جانب خود، چنین خبر داده ای که: «اگر نعمت های خدا را حساب کنید، به شماره شما در نمی آید». کتاب تو راست گفته است.

اعتراف به تقصیر در ادای شکر

در صحیفه سجادیه، دعایی از امام زین العابدین علیه السلام نقل شده که عنوان آن چنین است: «کان من دعائه علیه السلام فی الاعتراف بالتقصیر عن تادیه الشکر». دعای حضرت در اعتراف به تقصیر از ادای شکر است. در آغاز دعا آمده است:

اللهم ان احداً لا يبلغ من شكرك غاية الا حصل عليه من احسانك ما يلزمه شكراً، ولا يبلغ مبلغاً من طاعتك و ان اجتهد الا كان مقصراً دون استحقاقك بفضلك، فاشكر عبادت عاجز عن شكرك. و اعبدهم مقصر عن طاعتك ... تشيب على قليل ما تطاع فيه، حتى كان شكر عبادك الذي اوجبت عليه ثوابهم و اعظمت عنه جزائهم امر ... لم يكن سببه بيدك، فجازيتهم. (1)

خدایا! هیچ کس در شکر تو، به مرتبه ای نمی رسد، مگر این که احسان تو، شکر دیگری بر او لازم می آورد، و هر چقدر تلاش کند، به هیچ درجه ای از طاعت و بندگی تو نمی رسد، مگر آن که در برابر استحقاق تو، به خاطر فضل و احسانت (یا فضیلت و برتری ات) کوتاهی کرده است. بنابراین شاکرترین بندگان تو، از شکرت ناتوان و عابدترین آنها در اطاعت از تو مقصرند - طاعت کم را پاداش می دهی، تا آن جا که گویی شکرگزاری بندگانت که به خاطر آن برایشان ثواب قرار داده ای و پاداش آنها را بزرگ

داشته ای، کاری است... که سبب آن به دست تو نبوده و به این جهت به ایشان پاداش داده ای!

هر درجه از شکر که کسی به آن برسد، شکر بیشتری می طلبد و هر اندازه در راه رضای خدا بکوشد، خودش می یابد که کم گذاشته است. حتی در عبادتها خودش را مقصر می داند و می فهمد که نتوانسته حق فضل خدا را ادا کند.

ولی خدای ما، آن قدر کریم و صاحب فضل است که به خاطر يك طاعت بسیار كوچك، ثوابی بزرگ عنایت می کند. اگر بندگانش در مقام شکرگزاری او برآیند، به گونه ای شکر ایشان را ارج می نهد که گویی در این شکرگزاری مدیون لطف خدا نیستند، در حالی که به خاطر هر شکری انسان بیشتر مدیون لطف الهی می شود. اما خدای مهربان، این حقیقت را در عمل به روی بنده اش نمی آورد و با او به گونه ای رفتار می کند که گویی اصلاً حقی بر گردن بنده ندارد عجب خدای کریمی و عجب پروردگار مهربانی!

به این ترتیب، تنها راهی که برای بنده در مقابل این همه بزرگواری و فضل خدا باقی می ماند و تنها سخنی که او با آفریدگار مهربان خودش می توان به زبان آورد، همان اعترافی است که حضرت سید الشهداء علیه السلام به بارگاه ربوبی عرضه می دارد، یعنی: اعتراف و اقرار به عجز از شکرگزاری کوچکترین نعمت خدا. این اقرار، بزرگترین توشه انسان در سلوك الی الله و فوز به لقاء الله است. خدای ما، آن قدر رحیم و مهربان است که اگر بنده به عجز و ناتوانی خود اقرار کند، نه تنها این اقرار را به عنوان شکر می پذیرد، بلکه از شاکر بودن او هم قدردانی می کند و به فضل خود، او را در معرض بقاء نعمت و فزونی آن قرار می دهد.

پرسشهای مفهومی از درسهای 4 تا 7

1. مطابق فرمایش امام صادق علیه السلام حق شکر خدا چگونه گزارده می شود؟
2. پیاپی آمدن نعمتهای الهی برای انسان در چه صورتی مصداق استدراج نیست؟
3. شکر عملی نعمتهای الهی چگونه ادا می گردد؟
4. کمترین مرتبه شکر عملی چیست؟ بالاترین مراتب آن کدام است؟
5. عجز از شکر خدای متعال را از دو جهت نشان دهید.
6. معنای اسم «شاکر» خدای متعال چیست؟
7. امام حسین علیه السلام در دعای عرفه علاوه بر ذکر نعمتهایی که مصداق عافیت و آسایش هستند، چه نعمتهایی را متذکر می شوند؟

فصل چهارم : نتیجه شکر و کفران نعمت

درس هشتم: نتیجه شکر و کفران نعمت

شکر، سبب فزونی نعمت

هر انسان عاقلی، به نور عقل خویش، می باید که باید قدر دان، ولی نعمت خویش باشد. حتی اگر خدای عزوجل، وعده یا وعیدی بر آن مترتب نساخته بود، حکم عقل بر وجوب شکر منعم، حجت را بر انسان تمام می کرد. با این همه، خداوند متعال وعده هایی در مورد پاداش نجام این وظیفه قرار داده و در مورد سرپیچی از آن نیز تهدید به کیفر (وعید) نموده تا انسانها به سپاسگزاری تشویق و از ناسپاسی گریزان شوند:

لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ ^{مِنْ} وَ لَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ (1)

1-1. ابراهیم، 7.

در این آیه شریفه، خداوند بشارت داده که اگر شکر نعمتی را که به شما عطا کرده ام، به جا آورید، این نعمت را برایتان باقی نگاه می دارم و افزون می سازم و اگر کفران نعمت کنید، چه بسا آن نعمت زوال یابد و گرفتار عذاب شدید الهی شوید.

بنابراین - صرف نظر از وظیفه ای که هر کس در مقابل ولی نعمت خویش دارد - اگر بخواهد بهره بیشتری از نعمتهای الهی ببرد، باید شکرگزار او باشد. در غیر این صورت، استحقاق سلب نعمت و عذاب سخت خدای قهار را پیدا می کند. امام صادق علیه السلام فرموده اند:

من اعطی الشکر اعطی الزیادة، یقول الله عزوجل: لئن شکرتم لازیدنکم. (1)

کسی که توفیق شکر کردن به او داده شود، زیادی (نعمت) هم به او عطا می شود (خدا نعمت را بر او زیاد می کند) خدای عزوجل می فرماید: اگر مرا شکر کنید، بر شما زیاد می کنم.

امام صادق علیه السلام تعبیر «اعطی» را برای شکر به کار برده اند. چون برای این که بنده بتواند شکر خدا کند، باید مورد تقاضا او قرار گیرد. شکر، توفیقی است که مقدمات انجام آن تنها با موهبت الهی فراهم می شود.

اعطای معرفت نعمت و شناخت حمد پروردگار، کار خداست.

خدای متعال، از روی فضل، باب شکر را بر روی بنده اش می گشاید، تا اگر بنده قدر بداند، نعمتهایش را بر او افزونی بخشد.

حضرت خاتم الانبياء صلى الله عليه وآله فرمودند:

ما فتح الله على عبد باب الشكر فحزن عنه باب الزيادة. (1)

خدا بر بنده ای باب شکر را نگشود که باب افزایش (نعمت) را بر او بسته باشد.

این افزایش شامل نعمت «توفیق شکرگزاری» هم می شود، یعنی این که خداوند باب شکر خویش را بر بنده باز نگه دارد.

در واقع اگر خدا بخواهد نعمتی را بر انسان زیاد فرماید، باب شکر را بر او می گشاید، هم چنان که اگر بخواهد انسان را بیمارزد، باب توبه را بر او باز می کند. لذا اگر انسان توفیق شکرگزاری نعمتی را پیدا کرد، می تواند آن نعمت را زیاد کند، زیرا خداوند منان وعده فرموده که ادای شکرالهی به سرعت نعمت را افزون می دارد. امام صادق علیه السلام فرمودند:

ایما عبد انعم الله عليه فعرفها بقلبه - وفي رواية اخرى فافر بها بقلبه - و حمدلله عليها بلسانه، لم ينفد كلامه حتى يامر الله له بالزيادة. (2)

هر بنده ای که خدا به او نعمتی بدهد، پس معرفت قلبی به آن نعمت پیدا کند [در روایت دیگری است که قلباً به آن نعمت اقرار کند] و با زبان هم خدا را بر آن نعمت حمد گوید، کلامش تمام نمی شود، مگر این که خدا امر می فرماید که آن نعمت بر او زیاد شود.

وعده بالاتری هم امام هادی علیه السلام از پدران گرامی خود، از امیر

1-1. اصول کافی، کتاب الایمان و الکفر، باب الشکر، حدیث 2.

2-2. بحار الانوار، جلد 71، ص: 53، حدیث 80.

المؤمنين عليه السلام نقل فرمودند:

ما انعم الله على عبد نعمة فشكرها بقلبه الا استوجب المزيد فيها قبل ان يظهر شكرها على لسانه. (1)

خدا نعمتی را بر بنده ای فراهم نکرد که او نیز شکر قلبی آن را انجام داده باشد، مگر این که قبل از اظهار زبانی شکر، مستوجب ازدیاد نعمت می شود.

در این روایت، بشارت بالاتری آمده است، چرا که شخص، صرفاً با شکر قلبی - طبق وعده الهی - مستحق مزید نعمت می شود.

در این جا باید یادآور شد که بیان امام هادی علیه السلام به معنای بی اهمیت دانستن شکر زبانی نیست و اجازه بی توجهی نسبت به آن را به انسان نمی دهد، چنان که بیشتر اهمیت شکر زبانی را با الهام از سخنان نورانی اهل بیت علیهم السلام گوشزد کرده ایم.

از این سخن، دو مطلب فهمیده می شود: نخست، اهمیت شکر قلبی، نسبت به مراتب دیگر شکرگزاری که در واقع روح و جان همه آنهاست.

دوم، سرعت تحقق وعده خدا نسبت به ازدیاد نعمت، که به محض انجام اولین مرتبه شکر، صورت می پذیرد.

نعمت بیشتر، مسئولیت بیشتر

خداوند منان، عمل به وعده خود را موكول به انجام همه مراتب شکر نفرموده، ولی البته وظیفه بنده این است که نسبت به شکر عملی هم کوتاهی نکند و به انجام آن نیز مبادرت ورزد. سرعت بخشیدن

خدای سبحان به تحقق وعده خویش، به معنای تجویز سستی در انجام مرات مختلف شکر نیست. امام صادق علیه السلام فرمودند:

ما من عبد تظاهرت عليه من الله نعمة الا اشتدت مؤونة الناس عليه، فمن لم يقم للناس بحوائجهم فقد عرض النعمة للزوال. (1)

هیچ بنده ای نیست که نعمتی برای او از جانب خدا برسد، مگر آن که خرج (بار) مردم بر او فزونی و شدت می یابد. پس هر کس نیازهای مردم را برآورده نسازد، آن نعمت را در مرض نابودی قرار داده است.

هر نعمتی که خدای عزوجل به انسان عطا می فرماید، مسئولیت خاصی - متناسب با آن نعمت - در قبال دیگران برای او پدید می آید.

مثلاً اگر ثروت و امکاناتی پیدا کند، مسئولیت رسیدگی به فقرا و نیازمندان بر عهده اش می آید. اگر آبرویی نزد مردم داشته باشد نسبت به کسانی که احتیاج به این آبرو دارند، مسئولیت خواهد داشت و ... در صورت کوتاهی کردن در انجام این مسئولیتها، آن نعمت خدا در معرض زوال قرار می گیرد. این مضمون با تعابیر مختلفی در روایات آمده است که حکایت از اهمیت شکر عملی نسبت به نعمتهای خدا می کند. در حدیث دیگری امیر المؤمنین علیه السلام به جابر فرموده اند:

یا جابر! من کثرت نعم الله عليه کثرت حوائج الناس اليه، فان قام بما يجب لله منها عرض نعمته لدوامها، وان ضيع ما

يجب لله فيها عرض نعمته لزوالمها. (1)

ای جابر! هر کس نعمتهای خدا بر او زیاد شود، نیازهای مردم هم نسبت به او زیاد می‌گردد. پس اگر حق واجب خدا را در آن نعمتها ادا کند، آنها را در معرض دوام و استمرار قرار داده و اگر حقوق الهی را در مورد آنها تباه سازد، نعمت او را در معرض تباهی قرار داده است. رسیدگی به نیازهای گوناگون مردم، در واقع ادای حقوق الهی در مورد نعمت اوست که شکر عملی آن محسوب می‌شود. عدم التزام به شکر عملی نعمت، می‌تواند موجب سلب آن گردد.

شکلهای گوناگون «ازدیاد نعمت»

ازدیاد نعمت شکلهای مختلفی دارد. گاهی خداوند نعمتی را به نعمتهای قبلی می‌افزاید. مثلاً اگر تا امروز، از نعمت علم به اندازه فهم يك مسئله به کسی عطا کرده است، فردا میزان توانایی و آگاهی او را بیشتر نموده، قدرت درك چند مسئله را به او عطا فرماید.

گاهی هم ازدیاد نعمت به شکل ادامه یافتن آن در امتداد زمان می‌باشد. مثلاً سلامت را که خداوند امروز داده است، فردا هم بدهد.

باید توجه داشته باشیم که همه نعمتهایی که در حال حاضر از آنها استفاده می‌کنیم، لحظه به لحظه به ما عطا می‌شود و ما می‌یابیم که هیچ کدام از توانایی‌های لحظه آینده، الان در اختیار ما نیست. به عبارتی هیچ نعمتی در ما ذخیره نشده است. بنابراین اگر لحظه بعد،

واجد نعمت سلامت و بینایی و شنوایی و ... گردیم، اینها نعمتهایی هستند که خدای عزوجل در همان لحظه به ما لطف فرموده است و این عنایتی افزون بر نعمت سلامت لحظه قبل می باشد. به همین ترتیب، نعمتهای الهی ممکن است در بستر زمان گسترده شوند. پس، ازدیاد نعمت سلامت، لزوماً به این نیست که سلامت فرد از سلامت امروز بیشتر باشد.

در نتیجه، تداوم نعمت از لحاظ زمانی مصداق وعده «لازیدنکم» می باشد، که در بعضی روایات، تعبیر به «بقای نعمت» شده است. بقای نعمت، نقطه مقابل «زوال نعمت» است. طبق وعده الهی، تا وقتی که شکر نعمتی گزارده شود، زوال نمی یابد. حضرت امام صادق علیه السلام فرمودند:

مکتوب فی التوراة اشکر من انعم علیک، و انعم علی من شکرک، فانه لا زوال للنعماء اذا شکرک و لا بقاء لها اذا کفرت، الشکر زیادة فی النعم و امان من الغیر. (1)

در تورات نوشته شده است: شکر کسی را که به تو نعمتی عطا کرده است، بگزار. و اگر کسی تو را شکر کرد، به او نعمت بده. اگر شکر نعمتها گزارده شود، زوال نمی یابد. و اگر کفران شوند، باقی نمی مانند. شکر، سبب زیاد شدن نعمتها می شود و آنها را از تغییر یافتن، مصون و محفوظ می دارد.

به بندگان خدا توصیه شده که اگر به کسی لطف کردید و او از شما تشکر کرد، در مقابل شگری که او انجام داده است، لطف خود را به او

زیاد کرده، دوباره به او نعمت دهید. این عمل مورد رضایت خدا متعال است و خود نیز این گونه عمل می کند.

بقاء و زوال نعمت

شکر، باعث «بقاء» نعمت می شود و تا وقتی که انسان کفران نکرده است، نعمت الهی «زوال نمی یابد». امام باقر علیه السلام فرموده اند:

لا ينقطع المزيد من الله حتى ينقطع الشكر من العباد. (1)

فزونی نعمت از جانب خدا منقطع نمی شود، مگر این که شکر از جانب بندگان قطع شود.

ازدیاد نعمت، يك امر دائمی است. خدای تعالی، پیوسته در حال اعطای نعمتهای مختلف به بندگان می باشد. تا وقتی که شکر قطع نشود، این روال ادامه می یابد، ولی در صورت قطع شدن شکر، ممکن است سلب نعمت شود، چرا که مصونیت از تغییر، فقط تا زمانی است که شکر ادامه یابد. سنت الهی چنین است که وقتی افراد خودشان در برابر نعمت خدا کفران نکنند، مبتلا به سلب آن نعمت نمی شوند.

إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ (2)

پس اگر خدا نعمتی بخشید، تا زمانی که کفران نشده، آن را سلب نمی کند. البته اگر افراد کفران نعمت کردند، لزوماً سلب نعمت صورت

1-1. بحار الانوار، جلد 71، ص: 56، حدیث 86.

2-2. رعد، 11.

نمی‌گیرد، چرا که زوال نعمت، وعید خداوند است و تخلف از وعید نه تنها قبیحی ندارد، بلکه نتیجه فضل الهی است.

بسیاری اوقات، خدای مهربان از روی فضل خود گناهکاران را عفو کرده، از تقصیرهای آنان می‌گذرد. ولی اگر خدای سبحان سلب نعمت کرد، باید دانست که حتماً ناشکری صورت گرفته است و اگر کفران نعمت نبود، زوالی صورت نمی‌گرفت. امام باقر علیه السلام می‌فرماید:

ان الله قضی قضاء حتماً لا ینعم علی عبده نعمة فیسلبها اياه قبل ان یحدث العبد ذنباً یتوجب بذلك الذنب سلب تلك النعمة، و ذلك قول الله: «ان الله لا یغیر ما بقوم حتی یغیروا بانفسهم».(1)

قضای حتمی خدا، این است که اگر به بنده اش نعمتی عنایت فرماید، آن نعمت را از او نمی‌گیرد، مگر آن که گناهی مرتکب شود که استحقاق سلب آن نعمت را پیدا کند. و این مطلب، همان قول خداوند اتس که فرمود: «خداوند وضعیت یک گروه را تغییر نمی‌دهد، مگر آن که آنها خودشان وضع خود را دگرگون کنند».

این سنت الهی، یکی از مصادیق سبقت گرفتن رحمت خدا بر غضب اوست. بنابراین، هر چند گرفتن نعمت از امت، ظلم به آنها نیست، اما طبق آن چه خدای سبحان مقرر فرموده، تا زمانی که امتی در برابر نعمت الهی کفران و قدر ناشناسی نکند، مبتلا به سلب آن نعمت نمی‌شوند.

«ذلك بان الله....»

ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَىٰ قَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرَ مَا بِأَنْفُسِهِمْ (1)

این به دلیل آن است که خداوند نعمتی را که به يك گروه عطا فرموده، تغییر نمی دهد، مگر این که آنها وضع خود را دگرگون سازند.

سنت الهی این است که تا وقتی کفران نعمت نشده، نعمت را نگیرد.

ولی اگر کفران صورت گرفت، ممکن است با عدلش رفتار کرده، نعمت را بگیرد، و یا با فضلش برخورد نموده، چشم پوشی کند. پس اگر تغییر در نعمت صورت گرفت، باید مطمئن بود که ناشی از کوتاهی بنده است.

گناه، عامل سلب نعمت

گناهی که بخشوده نشود، وبال گردن انسان است و مانع رسیدن بسیاری از نعمتهای خدا به انسان می شود. لذا فرموده اند که اگر روزی خدا به شما نرسید، استغفار کنید. چون ممکن است نرسیدن روزی از باب عقاب الهی باشد و خدای تعالی به دلیل گناهایی که مرتکب شده اید، نعمت خود را تغییر داده باشد. امام صادق علیه السلام می فرمایند:

إذا استبطات الرزق فاکثر من الاستغفار، فان الله تعالى قال: استغفروا ربکم انه کان غفاراً یرسل السماء علیکم مداراً و یمددکم باموال و بنین (یعنی فی الدنيا) و یمجدکم جنات و یمجدکم انهاراً (یعنی فی الآخرة). (2)

1-1. انفال، 53.

2-2. آیه: نوح، 10 - 11. حدیث بحار الانوار، جلد 78، ص: 226، حدیث 96.

اگر دیدی که روزی کند شده است، زیاد طلب مغفرت کن، چرا که خدای متعال فرموده است: «از خدایتان طلب مغفرت کنید، زیرا که او بسیار بخشاینده است تا از آسمان، به صورت سیل آسا بر شما بیازد، و شما را به وسیله اموال و پسران کمک کن (امام صادق علیه السلام فرمود: منظور در دنیا است)» (و برای شما باغها و رودهایی قرار دهد) (امام علیه السلام فرمود: منظور در آخرت است).

گناه، نعمتهای خدا را از انسان قطع می نماید، بنابراین اگر انسان، دوام و ازدیاد نعمت را می خواهد، باید قدردان ولی نعمت خود باشد و از او درخواست کند که نعمتش را بیفزاید و از گناهان خویش استغفار نماید.

امام صادق علیه السلام به سفیان ثوری فرمودند:

یا سفیان! اذا انعم الله عليك بنعمة، فاحبب بقاءها و دوامها، فاکثر من الحمد و الشکر علیها فان الله عزوجل قال فی کتابه: لئن شکرتم لازیدنکم. (1)

1-1 بحار الانوار، جلد 78، ص: 226، حدیث 96. سفیان ثوری از اهالی کوفه و در عصر حضرت امام باقر و امام صادق علیهما السلام می زیسته ات و مجادلات و مباحثات او و اصحابش با حضرت صادق علیه السلام در کتاب کافی آمده است. در روایتی آمده است که امام باقر علیه السلام به سدید فرمودند: آیا می خواهی راهزنان دین خدا را به تو نشان دهم؟ سپس اشاره کردند به ابوحنیفه و سفیان ثوری که عده ای در مسجد الحرام دور آنها حلقه زده بودند. کافی، جلد 1، ص: 393. و در روایت دیگری چنین آمده است: سفیان ثوری به امام صادق علیه السلام گفت: خطبه رسول خدا صلی الله علیه و آله را در مسجد خیف برای ما بیان کن ... حضرت خطبه را خواندند و سفیان نوشت، وقتی شخص همراه سفیان، او را به مضمون حدیث متوجه کرد و فهمید که با مسلك او سازگاری ندارد، آن چه را نوشته بود پاره کرد و به دوستش گفت: از این قضیه با هیچ کس سخن مگو! کافی، جلد 1، ص: 403، نقدی بر مثنوی، انتشارات انصاریان برای شناخت بیشتر سفیان ثوری به کتاب «الاثنی عشریه» شیخ حر عاملی صفحات 35، 36 و 174 و تفسیر صافی ذیل آیه 32 سوره اعراف مراجعه فرمایید.

ای سفیان! اگر خدا نعمتی به تو بخشید پس دوست داشتی که این نعمت باقی بماند و دوام داشته باشد، حمد و شکر آن را زیاد انجام بده. زیرا خدای عزوجل در کتابش فرموده است: «اگر شکر کنید، من (نعمتهایم را) بر شما افزون می گردانم».

پس اگر واقعاً طالب بقاء و زیاد شدن نعمت هستیم، باید از راهش وارد شویم، همان طور که خداوند متعال امر فرموده است.

وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا (1)

راه افزایش نعمت نیز، شکر آن است. اگر از غیر این طریق بخواهیم به ما نعمت برسد، مانند این است که کسی به جای وارد شدن از در، بکوشد که از دیوار، داخل خانه شود. این چیزی است که هیچ عقل سلیمی آن را نمی پسندد، چون برای انجام هر کاری باید به دنبال سبب و راه متناسب با آن رفت. حضرت امیر المؤمنین علی علیه السلام فرمودند:

لا تكن ممن ... يعجز عن شكر ما اوتي و يبتغي الزيادة فيما بقى. (2)

1-1. بقره، 189.

2-2. نهج البلاغه، فیض الاسلام، حکمت 142.

از کسانی مباش که... از شکر آن چه به او داده شده عاجز است (ولی به دنبال افزایش نعمت است) و در آن چه باقی مانده افزایش را طلب می کند.

زیاد شدن نعمت و تداوم آن، در حقیقت کار خداست. ولی سنت خدا چنین است که هر کاری از طریق سبب متناسب با آن انجام می شود.

هر کس که طلب زیادتی نعمت دارد، باید حمد خدا را به جای آورد که خود وعده فرموده به سبب شکر، نعمت را افزایش دهد و آن را از بنده سلب نکند. بنابراین اگر در انجام وظیفه شکر مرتکب کوتاهی شده ایم و خود را مستحق تغییر نعمت پروردگار می دانیم (که یقیناً چنین است) باید دست به دعا برداریم و به پیشگاه الهی عرضه بداریم:

اغفر لی الذنوب التي تغير النعم. (1)

(خدایا) ببخش گناهایی که نعمتها را تغییر می دهد.

از خدای غفور رحیم می خواهیم که کوتاهی ما در شکر نعمتهای خود را ببخشاید و بدین ترتیب ما را از سلب آنها و نزول بلا یا مصون بدارد.

فصل پنجم: شکر واسطه نعمت

درس نهم: شکر واسطه های نعمت

لزوم شکر واسطه نعمت

می دانیم که هر خیر و برکتی به انسان می رسد، از جانب خداست و همه کمالات مخلوقات، از طرف خدا نصیبشان شده است. بنابراین باید شکرگزار الطاف الهی باشند. اما توجه به این نکته ضروری است که هر چند خداوند می تواند همه نعمتها را بدون واسطه نصیب بندگان کند، ولی سنت خود را چنین قرار داده که از طریق اسباب و وسائط، نعمتهای خود را به ایشان برساند. (1)

البته، این خداست که نعمتها را به بندگان می رساند، ولی او خود، واسطه هایی برای این کار قرار داده و

1-1. ابی الله ان یجری الاشیاء الا بالاسباب - امام صادق علیه السلام بحار الانوار، جلد 2، ص: 90، حدیث 15.

این وساطت را هم خودش به آنها بخشیده است. وقتی نعمتی به وساطت واسطه ای به ما می رسد، در حقیقت خدا او را واسطه رسیدن نعمت به ما قرار داده است. لذا در مقام شکر گزاری، در درجه اول باید اعطا کننده اصلی (خدای منعم) را شکرگزاریم و بعد توجه کنیم که به واسطه چه کسی این نعمت به دست ما رسیده است.

بدون این که بخواهیم بین خدا و بنده شباهتی قائل شویم، برای فهم مطلب، مثالی ذکر می کنیم. در نظر بگیرید که مدیر عامل شرکتی به واسطه معادن خود، به کارمندانش خدمات ویژه ارائه می کند. این خدمات، از طریق مدیر عامل است، ولی کارمندان، خود را مؤظف می دانند که از معاون نیز - به خاطر وساطت در ارائه خدمات - تشکر کنند.

پس بعد از توجه و قدردانی از منعم اصلی، نخستین امر واجب، تشکر از واسطه نعمت است. امیر المؤمنین علیه السلام به این حقیقت تذکر فرموده اند:

اول ما یجب علیکم لله سبحانه شکر ایادیه و ابتغاء مرضیه. (1)

اولین (حق) واجب خدای سبحان بر شما، این است که ایادی او را شکر گزارید، و (به این وسیله) رضای او را طلب کنید (دنبال کسب رضای خدا بروید).

«ایادی» جمع «ایدی» و «ایدی» هم جمع «ید» است. کلمه «ید» به معنای «دست» به کار می رود. بنابراین «ایادی» جمع الجمع است.

دست «واسطه» عمل انسان است، چون انسان با دستش کار می کند.

«ایادی خدا» واسطه هایی هستند که خدای عزوجل به وسیله آنها، نعمتهایش را به بندگان می رساند. (1)

با وجود این که همه چیز از ناحیه خدا به مخلوقات می رسد، ولی گاهی مخلوقی در این مرحله واسطه می شود. مثلاً روزی رسان، خداست، ولی پدر، واسطه این کار می شود. بنابراین پدر، جزو ایادی خدا قرار می گیرد و باید شکر او هم ادا شود.

خدای سبحان به بندگانش تذکر داده که شکر واسطه های نعمت خود را فراموش نکنند و شکر واسطه ها را لازمه شکر خودش دانسته است، تا آن جا که بدون شکر ایادی، شکر خدا هم ادا نمی شود. امام رضا علیه السلام فرموده اند،

من لم يشكر المنعم من المخلوقين لم يشكر الله عز و جل. (2)

کسی که رساننده نعمت از مخلوقات را شکر نگذارد خدای عزوجل را شکر نکرده است.

در این روایت بر «واسطه های نعمت» تعبیر «منعم» اطلاق شده است، به اعتبار این که ما نعمت را از طریق واسطه نعمت دریافت می کنیم.

کسی که نسبت به شکر واسطه نعمت بی توجه باشد، در حقیقت در

1-1. البته کلمه «ایادی» در لغت به معنای «نعم» هم به کار رفته است که در آن صورت، شکر ایادی به معنای شکر نعمتها خواهد بود.

2-2. عیون اخبار الرضا علیه السلام، جلد 2، ص: 24.

ادای شکر الهی کوتاهی کرده است. پس شکر خدا بدون انجام شکر نسبت به واسطه های نعمت، محقق نمی گردد. اگر بنده بخواهد در زمره شاکرین قرار گیرد، نمی تواند نسبت به واسطه های نعمت بی توجه باشد.

انسان با کوتاهی در این وظیفه مهم، در حقیقت مرتکب کفران نعمت می شود و استحقاق سلب نعمت پیدا می کند. در مقابل، راه حفظ کردن و باقی نگه داشتن نعمت، سپاسگزاری از خدا و واسطه های نعمت اوست.

امام رضا علیه السلام فرموده اند:

ایها الناس! اتقوا الله فی نعم الله علیکم فلا تنفروها عنکم بمعاصیه، بل استدیموها بطاعته و شکره علی نعمه و ایادیه. (1)

ای مردم! در مورد نعمتهای خدا که بر شما فرو فرستاده، تقوا پیشه کنید، پس با ارتکاب معصیتهای الهی، نعمتهای او را از خود گریزان نکنید. بلکه با انجام طاعات الهی و با سپاسگزاری از نعمتهای او و واسطه های (نعمت) او، دوام نعمت را (از خدا) بخواهید.

چگونگی شکر واسطه های نعمت

حال باید ببینیم که چگونه می توان شکر واسطه های نعمت را به جا آورد؟ امام سجاد علیه السلام در رساله حقوقیه خود، خطاب به صحابی وفادار خود ابو حمزه ثمالی، ضمن بر شمردن صاحبان حق و بیان حقوق هر

يك، نحوه قدردانی از آنها را آموزش داده اند. سفارش ایشان در مورد كس كه كار خوبی در حق انسان انجام داده، این است:

و اما حق ذی المعروف عليك فان تشكره و تذكر معروفه، و تكسبه المقالة الحسنة، و تخلص له الدعاء فيما بينك و بين الله عزوجل، فاذا فعلت ذلك كنت قد شكرته سراً و علانية ثم ان قدرت على مكافاته يوماً كافاته. (1)

حق کسی که کارهای خوبی در حق تو انجام داده، این است که از او شکرگزاری کنی، و کار خویش را ذکر کنی، و سخنان نیکو درباره او به کار ببری، و در ارتباطی که با خدا داری، او را خالصانه دعا کنی، اگر چنین کنی، از او به صورت پنهان و آشکار سپاسگزاری کرده ای، و اگر روزی توانایی بر تلافی (کار خوب) او پیدا کردی، آن را تلافی کنی.

یکی از صاحبان حق «ذی المعروف» است، یعنی کسی که کار خیری کوچک و یا بزرگ برای ما انجام دهد. هر کس کار خوبی برای ما انجام داد، صاحب حقی بر ما می شود. مثلاً اگر کسی برای ما دعائی کند، بر گردن ما حق پیدا می کند و ما نمی توانیم نسبت به حق او بی تفاوت باشیم.

اولین مرحله ادای وظیفه نسبت به چنین شخصی، این است که کار خوب او، به زبان آورده شود، از کار خیرش به خوبی یاد شود، به زبان اظهار گردد و در حقیقت شکر زبانی نسبت به او ادا شود.

علاوه بر این که انسان کار خوب «ذی المعروف» را به زبان می آورد، باید کاری کند که به واسطه عمل خیرش، همه جا حسن او بیان شود و ذکر خیر او عمومیت یابد، تا دیگران هم، سخن خوب درباره او بگویند.

از دیگر حقوق او این است که خالصانه برایش دعا شود. وقتی حال معنوی خوبی پیدا شد و انسان احساس کرد که وقت مناسبی برای دعا کردن است، باید از روی اخلاص برای او دعا کند.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرموده اند:

من اتاكم معروفًا فكافوه، و ان لم تجدوا ما تكافونه فادعوا الله له حتى تظنوا انكم قد كافيتموه. (1)

هر کس کار خوبی برای شما انجام داد، آن را برایش تلافی کنید.

و اگر نتوانستید به طریقی آن را تلافی کنید، در حق او به پیشگاه خداوند دعا کنید، تا وقتی یقین کنید که کار خوب او را تلافی کرده اید.

بدین ترتیب انسان موفق خواهد شد که در «آشکار» و «پنهان» شکر «ذی المعروف» را ادا کند. چرا که هم در بین مردم لب به ثنای او گشوده است و هم در خفاء در حالتهای معنوی خود با خدایش بدون تظاهر و خودنمایی - او را دعا کرده و برایش طلب خیر نموده است.

البته مراحل شکرگزاری نسبت به او اینجا تمام نمی شود، بلکه باید در صدد باشد که اگر روزی توانایی تلافی کار خوب او پیدا شد، حتماً این کار را انجام دهد.

مراتب شکر واسطه نعمت

امیر المؤمنین علیه السلام نیز مراتب شکر نست به واسطه های نعمت را بیان فرموده و کوتاهی از آن را جایز ندانسته اند. حتی اگر کسی از انجام برخی مراحل شکر عاجز باشد، راه دیگری را جایگزین آن کرده اند، تا چیزی از حق منعم کاسته نشود. ایشان فرموده اند:

حق علی من انعم علیه ان یحسن مکافاة المنعم، فان قصر عن ذلك وسعه فعلیه ان یحسن الثناء فان کل عن ذلك لسانه فعلیه معرفة النعمة و محبة المنعم بها، فان قصر عن ذلك فلیس للنعمة باهل. (1)

این حق بر عهده کسی که نعمتی به او داده شده هست که به صورت زیبایی (کار خوب) منعم را تلافی کند. پس اگر چنین کاری در حد توانش نبود، (از او) به خوبی تعریف و تمجید کند.

پس اگر زبانش توانایی انجام این کار را به طور شایسته نداشت، باید حداقل قدر آن نعمت را بشناسد و نسبت به کسی که این نعمت را به او رسانده، قلباً محبت داشته باشد. پس اگر از این هم کوتاهی کند، اصلاً شایستگی برخورداری از آن نعمت را ندارد.

کسی که به او نعمتی داده شده، باید به بهترین نحو، آن خوبی را جبران کند، یعنی به منعم خود احسان کند، در روایت، واژه «یحسن» به کار رفته است، یعنی ضمن این که به لطف او «اقرار قلبی» دارد، باید «خوبی» او را به «خوبی» پاسخ دهد و احسانش را با احسان مقابله

نماید. چرا که جزا و مکافات خوبی، جز خوبی نیست.

هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ (1)

در مقابل، «اسائه» یعنی مرتکب «سوء» یا «بدی» شدن نسبت به محسن، از مصادیق کفران نعمت او می باشد.

حضرت امیر المؤمنین علیه السلام در ادامه روایت به ما آموخته اند که اگر توان این کار را ندارید و نمی توانید به همان اندازه که مورد لطف قرار گرفته اید، نیکی کنید و از عهده تلافی آن بر نمی آید، باید ثنای او را به جا آورید، یعنی فضائلش را یاد کنید و خوبی های او را تعریف و تحسین کنید.

گاهی ممکن است نتوانید به خوبی از وی تعریف کنی و آن چه به زبان می آورید، متناسب و شایسته حق او نباشد. در این صورت، حداقل مؤظف هستید که قدر نعمت او را خوب بدانید، یعنی بعد از این که نعمت بودن آن را متذکر شدید، آن را واقعاً «نعمت» بدانید و از طریقی به نعمت بودن آن اقرار و اعتراف کنید و نقش واسطه را در رسیدن آن نعمت به خود تصدیق نمایید. هم چنین نسبت به او - از آن جهت که به شما انعام کرده - محبت ورزید و قلباً او را دوست بدارید. این عمل قلبی یعنی محبت داشتن نسبت به منعم، کمترین درجه شکر است که در هیچ صورتی نباید نسبت به آن کوتاهی کرد. امام علیه السلام در این مورد تعبیر «قصر» را به کار برده اند، چون این نوع کوتاهی کردن - بر خلاف «قصر» فعل اختیاری انسان است و به فردی که از انجام عملی «قاصر» (ناتوان)

است، اطلاق نمی شود. شخص، در کم گذاشتن محبت، مقصر است و لذا فرموده اند که اصلاً شایستگی برخورداری از آن نعمت را ندارد.

کوتاهی کردن در انجام وظیفه شکر نسبت به واسطه نعمت، عمل ناپسندی است. خداوند متعال - که ولی نعمت اصلی ما است - به وسیله اهل بیت علیهم السلام ما را نسبت به آن متذکر نموده و بدین ترتیب حجت را بر هر انسان عاقلی تمام کرده است.

غفلت از شکر واسطه های نعمت

برای این که بتوانیم حقیقت شکر را نسبت به پروردگار به جای آوریم، نباید از شکر ایادی او غافل شویم. اگر نسبت به این امر کوتاهی کنیم، روز قیامت مورد سؤال خدای عزوجل قرار خواهیم گرفت.

از امام سجاد علیه السلام نقل شده است که فرمودند:

ان الله ... يحب كل عبد شكور، يقول الله تبارك و تعالی لعبد من عبیده یوم القیامة: اشكرت فلانا؟ فیقول: بل شكرتك يا رب. فیقول: لم تشكرني اذ لم تشكره. ثم قال: اشكرکم لله اشكرکم للناس. (1)

خدا... هر بنده بسیار شاکری را دوست دارد. خداوند تبارك و تعالی روز قیامت به یکی از بندگان می فرماید: آیا از فلان شخص (از مخلوقات) تشکر کردی؟ پس می گوید: (از او تشکر نکردم) اما ای پروردگار من، شکر تو را به جای آوردم. خداوند متعال می فرماید: چون از او تشکر نکردی، مرا هم شکر نکردی.

1-1. اصول کافی، کتاب الایمان و الکفر، باب الشکر، حدیث 30.

سپس امام علیه السلام فرمودند: شاکرین به خدا، شاکرین شما نسبت به مردم است.

امام علیه السلام، درس بسیار خوبی به ما داده اند، تا ما یاد بگیریم که شکر واسطه های نعمت، شکر خداست و کوتاهی کردن از آن، کفران نعمت های خدا است. اگر از طرف بنده ای به ما نعمتی رسید، باید توجه داشته باشیم که او واسطه نعمت است و منعم اصلی خداست، ولی باید به امر خدا، این واسطه را - برای رضای خدا - شکر گزاریم. خدای عزوجل، شکر واسطه های نعمت را از مصادیق شکر خودش دانسته است.

پس برای این که ما در زمره شاکرین واسطه های نعمت قرار بگیریم و بتوانیم بدین وسیله شکر خدا را بیشتر و بهتر ادا کنیم، باید واسطه های نعمت را بشناسیم. چرا که اولین مرحله شکر نسبت به هر نعمتی، معرفت و اظهار قلبی نسبت به آن است.

شکر نعمت والدین

«والدین» از مصادیق واسطه های نعمت هستند که خداوند عزوجل در قرآن کریم، ما را نسبت به حقوق ایشان متذکر کرده است. به دنبال سفارش حضرت لقمان به فرزندش، در مورد این که به خدا شکر نرزد چنین آمده است:

وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَيَّ وَهْنًا وَفَصَّالَهُ فِي عَامَيْنِ أَنْ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ (1)

خداوند متعال در این آیه، نسبت به پدر و مادر - و خصوصاً مادر سفارش کرده است. چرا که مادر برای پرورش فرزند، دچار ضعف و ناتوانی می شود. «و هن» به معنای سستی و ضعف، و عبارت «وهنا علی وهن» به معنای ضعف روی ضعف است.

هر چه از مدت بارداری مادر می گذرد و به زمان وضع حمل نزدیکتر می شود. سستی و ضعفش بیشتر می گردد. کودک بعد از متولد شدن نیز به مادر وابسته است و جدا شدنش از مادر، دو سال طول می کشد تا دوران شیرخوارگی او طی شود.

خداوند متعال بعد از طرح این مطلب می فرماید که ما سفارش کردیم: «ان اشکر لی و لوالدیک». «واژه آن» در این جا «تفسیریه» و برای تفسیر سفارش الهی و توضیح «وصینا» است. یعنی سفارش خدا این است که من (خدا) و پدر و مادرت را شکر کن.

در نتیجه پس از اولین سفارش لقمان که در مورد شکر خدا بود، دوباره مسئله شکر خدا و پدر و مادر - که از ایادی نعمت او هستند - مطرح شده است و در آخر آیه آمده است: «الی المصیر» یعنی به این توصیه ها عمل کنید، چرا که بالاخره به سوی من و و به درگاه من محشور خواهید شد و باید جوابگوی من باشید.

در تفسیر این آیه، روایات بسیاری در خصوص نیکی کردن به

والدین - خصوصاً مادر نقل شده است. امام صادق علیه السلام فرمودند: جاء رجل الى النبي صلى الله عليه وآله فقال: يا رسول الله من ابر؟ قال: امك. قال: ثم من؟ قال: امك. قال: ثم من؟ قتال: امك. قال: ثم من؟ قال: ابك. (1)

فردی خدمت پیامبر صلی الله علیه و آله آمد و پرسید که به چه کسی نیکی کنیم؟ حضرت فرمودند: به مادرت. سپس پرسید: در مرتبه بعد به چه کسی نیکی کنیم؟ فرمودند: به مادرت. برای بار سوم پرسید: به چه کسی فرمودند: به مادرت. پرسید: سپس به چه کسی؟ فرمودند: به پدرت.

پس نیکی کردن به مادر، سه درجه بر نیکی کردن به پدر مقدم است.

هر چند که فرزند بیشتر به پدر منسوب می شود. ولی حق مادر از این جهت بزرگتر است. امام رضا علیه السلام ذیل همین آیه فرموده اند:

و امر بالشکر له و للوالدین، فمن لم یشکر والديه لم یشکر الله تعالی. (2)

(خدای عزوجل) امر فرموده که شکر او و پدر و مادر انجام شود.

پس کسی که شکر پدر و مادرش را ادا نکند، شکر خدای متعال را به جا نیاورده است.

خدای سبحان، شکر ایادی نعمت را شکر خودش قرار داده است.

پس کسی که در انجام آن کوتاهی کند، در حقیقت در حق خدا کوتاهی

1-1. تفسیر کنز الدقائق، جلد 10، ص: 245.

2-2. همان، ص: 247.

کرده است. به دنبال سفارش به پدر و مادر، در آیه بعد چنین آمده است:

وَصَاحِبُهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا (1)

خدای متعال امر فرموده که در دنیا با پدر و مادر، مصاحبت به «معروف» داشته باشیم. «معروف» به معنای پسندیده و در مقابل «منکر» است. یعنی وظیفه فرزند، این است که نسبت به پدر و مادر خود خوش رفتاری کند و به گونه ای عمل کند که در عرف انسانهای فهمیده و عاقل، بدرفتاری محسوب نشود. البته اگر آنها خواستند فرزند خود را به گناه و معصیت خدا وادار کنند، نباید آنها را اطاعت کند:

لا طاعة لمخلوق في معصية الخالق. (2)

در مورد کاری که معصیت خداست، اطاعت از هیچ مخلوقی روا نیست.

ولی در همین عدم اطاعت هم باید مؤدب و خوش برخورد باشد.

همان طور که بیشتر بیان شد، خداوند مهربان خود شاکر بنده ای است که در انجام وظیفه شکرش کوتاهی نکرده باشد. پس اگر فرزندی قدردان زحمت پدر و مادر خود بود، بهتر است که آنها نیز کار خوب فرزند خود را شکر کرده، بی تفاوت نباشند.

1-1. لقمان، 15.

2-2. تفسیر کنز الدقائق، جلد 10، ص: 248.

پرسشهای مفهومی از درسهای 8 و 9

1. در فرمایش «من اعطیس الشکر اعطی الزیادة» چرا از شکرگزاری تعبیر به «اعطاء شکر» فرموده اند؟
2. وعده ازدیاد نعمت در قبال شکر، چه شکلهایی ممکن است محقق شود؟
3. سنت الهی در مورد سلب نعمت از بندگان چیست؟
4. لزوم شکر واسطه های نعمت از چه جهتی است؟ غفلت از این امر چه پیامدی دارد؟
5. شکر واسطه های نعمت چگونه تحقق می یابد؟

بخش دوم : شكر نعمت امام عصر عليه السلام

اشاره

در بخش گذشته بر اهمیت لزوم شکرگزاری نعمتهای الهی واقف شدیم. باید دانست در میان نعمتهای بی شماری که خداوند به انسان عطا فرموده، برخی را برتر از بقیه شمرده و کوتاهی در شکر آنها را به هیچ عنوان جایز ندانسته است. یکی از نشانه های مهمتر دانستن بعضی از نعمتها این است که بر سؤال از آنها در پیشگاه الهی فوق العاده ارزشمند و والا هستند و انسانها باید نسبت به شکر يك يك آنها انجام وظیفه نمایند، اما در عین حال نعمتهای مادی، با نعمت ولایت و محبت اهل بیت علیهم السلام قابل مقایسه نیستند. به همین جهت ما انسانها مؤظفیم که بیش از هر نعمتی خود را در برابر نعمت وجود ایشان - پس از خدا و رسول صلی الله علیه و آله - مسئول بدانیم و ببینیم آیا حق آن را ادا می کنیم یا خیر. در این بخش همین مطلب مورد بحث قرار می گیرد.

فصل اول : نعمت بودن امام عصر علیه السلام

درس دهم: امام علیه السلام نعمت بزرگ الهی

نعمت مورد سؤال خداوند

انسان برای این که بتواند در وادی شکر پروردگار قدم گذارد، در درجه اول باید نعمت شناس باشد، یعنی بداند خداوند چه نعمتهایی را بر بندگانش ارزانی داشته است و از «نعمت» بودن آنها غافل نباشد.

البته نعمتهای الهی، سراسر وجو مخلوقات را فرا گرفته است. ولی خداوند متعال، برخی از نعمتهای خویش را نسبت به برخی دیگر، برتر قرار داده و کوتاهی کردن از شکر آنها را به هیچ عنوان جایز نشمرده است و تصریح فرموده که از انسانها درباره آن سؤال می فرماید:

لَسْأَلَنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ (1)

نعمتی که روز قیامت مورد پرسش پروردگار قرار می گیرد. به تصریح مفسران معصوم قرآن، نعمت وجود اهل بیت علیهم السلام است. امیر المؤمنین علیه السلام در بیان این نعمت می فرماید:

نحن النعیم. (2)

و نیز امام صادق علیه السلام تصریح فرموده اند که:

نحن اهل البيت النعیم الذی انعم الله بنا علی العباد ... و هی النعمة التي لا تنقطع.

ما اهل بیت آن نعمتی هستیم که خدا به سبب ما بندگان را نعمت داده است... و این نعمتی است که منقطع نمی شود.

و سپس فرمودند:

والله سألهم عن حق النعیم الذی انعم به علیهم و هو النبی و عترته. (3)

و خداوند از حق این نعمتی که به ایشان ارزانی داشته - یعنی پیامبر و عترت ایشان علیهم السلام از آنها سؤال می کند.

آیا ما به این حقیقت که نعمت امام علیه السلام مورد سؤال قرار می گیرد،

1- 1. تکاثر، 8.

2- 2 بحار الانوار، جلد 24، ص: 52، حدیث 5.

3- 3. تفسیر نور الثقلین، جلد 5، ص: 663، حدیث 15.

توجه داریم، آیا برای این که خدای عزوجل ما را با امام زمان خود علیه السلام آشنا ساخته است، تا کنون سجده شکر به جا آورده ایم؟ آیا اصلاً ایشان را به عنوان نعمت می شناسیم؟ اگر معرفت شایسته ای به آن حضرت پیدا کنیم، آن گاه ایشان را بزرگترین نعمت خداوند در زندگی خود می شماریم و بیش از هر نعمت دیگری در صدد شکرگزاری نسبت به وجود پر برکتش بر می آییم، پس باید قبل از هر چیز به تبیین نعمت وجود امام علیه السلام پردازیم که از دو جهت «تکوینی» و «تشریحی» قابل بحث می باشد.

الف - نعمت بودن امام علیه السلام از جهت تکوینی

امام غائب، نعمت باطنی

اصل وجود امام علیه السلام نعمتی است که منقطع نمی شود. پروردگار مهربان، همواره این نعمت را به آفریدگارش بدون هیچ گونه استحقاقی عطا فرموده و می فرماید: البته این نعمت، گاهی به صورت آشکار و گاه پنهان نصیب بندگان می شود، ولی آشکار یا پنهان بودن آن، در نعمت بودنش اثر ندارد. خداوند متعال در قرآن کریم به این مطلب توجه داده است:

أَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعْمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً (1)

امام کاظم علیه السلام در تفسیر این آیه، نعمت ظاهر و باطن را چنین معرفی فرموده اند:

النعمة الظاهرة الامام الظاهر و الباطنة الامام الغائب. (1)

نعمت ظاهری، امام آشکار است و (نعمت) باطنی، امام غائب است.

از آن جا که امام ظاهر در بین مردم شناخته شده است، آنها می توانند از طرق مختلف به ایشان رجوع کرده، از وجودشان بهره مند شوند. ولی چون مردم، شخص امام غائب و نشانی حضرتش را نمی شناسند، بنابراین از جنبه های بسیاری، از این نعمت الهی محروم مانده اند. البته غیبت امام، بهره وری از نعمت ایشان را از جهات متعددی سلب کرده است، اما نفس وجود امام علیه السلام از بسیاری جهات دیگر نعمت است که بهره مندی از آنها، موكول به شناخته شدن ایشان نیست. خداوند متعال بر همه خلایق منت گذاشته و در هر زمانی امامی قرار داده که آثار وجودی این امام - مورد استفاده همگان قرار می گیرد و همه مخلوقات - اعم از مؤمن و کافر و مستضعف و ... از ایشان بهره مند می گردند. از این رو مناسب است که به بررسی برخی جنبه های مشترك نعمت وجودی امام ظاهر و غائب بپردازیم، تا به نعمت بودن ایشان پی برده، قلباً شاکر وجودش گردیم. باشد که سرچشمه های شکر، از قلب بر زبان و جوارح ما نیز جاری گردد.

فایده تکوینی بودن امام علیه السلام بر روی زمین

خداوند، نظام دنیا را به گونه ای قرار داده است که بدون وجود امام علیه السلام امکان زندگی روی زمین وجود ندارد، چرا که زمین به برکت امام علیه السلام قرار و آرامش پیدا کرده است. شواهد نقلی این مطلب بسیار است. در کتاب اصول کافی - که یکی از معتبرترین کتب روایی شیعه است - بابی تحت عنوان «ان الائمة هم ارکان الارض» وجود دارد.

«ارکان» جمع «رکن» است و به چیزهایی گفته می شود که باعث قوام و استواری باشند. ائمه علیهم السلام ارکان زمین هستند، یعنی زمین به وجود ایشان استوار و قائم است. در این باب، سه روایت نقل شده که همگی صراحت در رکن بودن ائمه علیهم السلام دارد. در روایت اول و سوم از قول امام باقر و امام صادق علیهما السلام آمده است که:

جعلهم الله ارکان الارض ان تمید باهلها. (1)

خدا ایشان را ارکان زمین قرار داده تا اهلش را به اضطراب و تزلزل در نیاورد.

در حدیث دوم امام صادق علیه السلام فرموده اند:

جعلهم الله ارکان الارض ان تمید بهم.

خدا ایشان را ارکان زمین قرار داده است، تا این که آنها را به تزلزل و اضطراب نیندازد.

«یمید» یعنی به نوسان و لرزش در می آید و به حرکت کردن زمین در هنگام زلزله گفته می شود. در زمان زلزله، زمین قابل سکونت

1-1. اصول کافی، کتاب الحجة، باب ان الائمة هم ارکان الارض، حدیث 1 و 3.

نیست، یعنی اهلس نمی توانند روی آن آرامش پیدا کنند و دیگر، زمین نمی تواند مسکن (محل سکونت) باشد.

پس اگر امام نباشد، زمین قرار و آرامش نخواهد داشت. خداوند به وسیله اهل بیت علیهم السلام زمین را مستقر ساخته، تا در آن آرامش برقرار شود. ارزش این نعمت (امکان سکونت) در شرایط زلزله آشکار می گردد. وقتی که لحظاتی در منطقه ای زلزله ای می آید، زندگی همه ساکنان آن مختل می شود. این که هم اکنون زمین مثل گهواره زیر پای ما قرار گرفته است، به برکت وجود مقدس حضرت بقیة الله الاعظم عجل الله تعالی فرجه می باشد، و گرنه، زمین مسکونی نبود.

امام صادق علیه السلام وضعیت دنیا را بدون حجت چنین ترسیم می نمایند.

لوقبیت الارض بغير امام لساخت. (1)

اگر زمین بدون امام بماند فرو می ریزد.

«ساخ» یعنی «غاص» که از «غوص» می آید. وقتی چیزی در آب فرو می رود، به آن «غوص» گفته می شود (غواص، از همین خانواده است).

اگر زمین فرو برود نمی تواند موجودات را روی خودش نگه دارد، یعنی از انتفاع و بهره بردای به عنوان زمین و محل سکونت خارج می گردد. پس این يك واقعیت است که بقاء زمین به وجود امام علیه السلام است. بالاتر این که نه تنها زمین، بلکه آسمان هم به برکت امام علیه السلام نگه داشته شده است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در حدیثی که یکایک امامان را به جابر معرفی فرمودند، تصریح کرده اند که:

1-1. کافی، کتاب الحجة، باب ان الارض لا تخلو من حجة، حدیث 10.

بهم یمسك الله السماء ان تقع على الارض الا باذنه وبهم يحفظ الله الارض ان تمیذ باهلها. (1)

خدا به وسیله ایشان، آسمان را از این که جز به اجازه او بر زمین افتد، نگاه می دارد، و به وسیله ایشان، زمین را حفظ می کند که اهل خود را به تزلزل در نیاورد.

افتادن آسمان بر زمین، نشانه به هم خوردن نظام آفرینش است.

خدای عزوجل به برکت وجود اهل بیت علیهم السلام آسمان را مانند سقفی بر سر ما نگاه داشته و فاصله مناسبی میان آن با زمین قرار داده است. این که نظام دنیا با حساب دقیق خود اداره می گردد، به برکت نعمت وجود امام علیه السلام است.

علاوه بر این که نظام آسمان و زمین به برکت امام علیه السلام باقی است، بقیه اموری که برای «حیات» انسان ضرورت دارد نیز متوقف بر وجود امام علیه السلام است. امام صادق علیه السلام فرموده اند:

... بنا اثمرت الاشجار و اینعت الثمار و جرت الانهار، و بنا ينزل غيث السماء و ینبت عشب الارض... (2)

به سبب ماست که درختان میوه می دهند و میوه ها به ثمر می رسند و رودها جاری می شوند، و به سبب ما باران از آسمان می بارد، و به سبب ما گیاهان و سبزیجات زمین می رویند.

همه نعمتهایی که در اختیار انسان قرار گرفته، به برکت امام علیه السلام است. اگر میوه ها و درختان و رودها و ... را حذف کنیم، حیاتی باقی

1-1. بحار الانوار، جلد 27، ص: 120.

2-2. اصول کافی، کتاب الحجة، باب النوادر، حدیث 5.

نخواهد ماند. این حدیث نعمتهایی را بیان می کند که سبب زنده ماندن موجودات می شود. چرا که اگر بارانی از آسمان نبارد و آب نباشد و گیاهی نروید، هیچ حیوان و انسانی زنده نمی ماند.

بنابراین بهره بردن از هر يك از نعمتهای الهی، بستگی به نعمت وجود امام علیه السلام دارد. به واسطه وجود مقدس ایشان، همه موجودات زنده - اعم از گیاهان و حیوانات و انسانها - می توانند زنده و باقی بمانند.

این نوع بهره مندی موجودات از امام علیه السلام فرع بر شناخته شدن ایشان نیست. مخلوقات، چه امام علیه السلام را بشناسند و چه نشناسند، چه تسلیم ایشان بشنوند و یا هیچ اعتقادی به ایشان نداشته باشند. در هر حال به «برکت وجود امام علیه السلام» روی زمین سکونت دارن و از نعمتهای مختلف آن بهره می برند.

البته باید توجه داشته باشیم که این وساطت ائمه علیهم السلام خواست تکوینی خداست و خواست غیر او هیچ مداخلیتی در این نحوه اداره دنیا ندارد. اگر خدا می خواست، می توانست طریقی دیگر در آفرینش مقرر فرماید. ولی از ابتدای آفرینش، اراده خدا به این تعلق گرفته که در همه نعمتهای الهی، اهل بیت علیهم السلام وساطت داشته باشند. بدین ترتیب هر انسان عاقلی بر خود واجب می داند که شکر این واسطه های نعمت را به جا آورد و کوتاهی در این امر را جایز نمی شمارد. ناگفته نماند که وساطت ائمه علیهم السلام در رسیدن نعمتهای خدای سبحان به انسان، به صورتی نیست که مشهود و محسوس همگان باشد، بلکه اصولاً يك امر غیبی و خارج از حیطه حواس آدمی است. بنابراین تنها راه اثبات آن،

دلایل نقلی (آیات و روایات) است، مگر آن که به طور استثنایی برای بعضی به گونه غیر عادی مشهود شود که این نتیجه لطف و عنایت خاص خدا به ایشان است.

درس یازدهم: امام علیه السلام مالك دنیا و آخرت

زمین و همه محصولات آن، ملك امام علیه السلام

در درس گذشته رکن بودن امام علیه السلام نسبت به زمین را دانستیم و روشن شد که نفس وجود امام علیه السلام دارای مجموعه ای از فواید تکوینی است، چه این حقیقت برای کسانی روشن و مورد قبول باشد و چه آن را قبول نداشته باشند و یا این که اصلاً چنین چیزی را ندانند. این علم یا جهل و عقیده داشتن یا نداشتن هیچ اثری در واقعیت امر ندارد. برای دانستن سر این مطلب، باید به این حقیقت توجه کنیم که اصولاً خدای متعال زمین را برای امام علیه السلام خلق نموده است و ایشان مالك واقعی زمین و ثمرات آن هستند. در کتاب اصول کافی بابی تحت عنوان «ان الارض کلها للامام علیه السلام» آمده است. روایات این باب بیان می کنند که خداوند زمین را ملك امامان علیهم السلام قرار داده و آنها را در نحوه استفاده از زمین آزاد گذاشته است. در این قسمت به ذکر چند نمونه از روایات این

باب اکتفا می نماییم:

عن ابی جعفر علیه السلام قال: وجدنا فی کتاب علی علیه السلام: «ان الارض لله یورثها من یشاء من عباده و العافیة للمتقین» (1).

انا و اهل بیتی الذین اورثنا الله الارض، و نحن المتقون، و الارض کلها لنا. (2)

امام باقر علیه السلام فرمود: در کتاب علی علیه السلام چنین یافتی: «زمین از آن خداست که آن را به هر کس از بندگانش که بخواهد می بخشد و عاقبت از آن متقیان است». (امیر المؤمنین علیه السلام نوشته اند: من و اهل بیتم کسانی هستیم که خدا زمین را به ارث به آنها واگذار نموده است، و ما پرهیزکاران هستیم، و همه زمین از آن ماست.

خدایم متعال، زمین را با تمام آن چه در آن هست یا از آن به دست می آید، به امام علیه السلام بخشیده است. پس باید به راستی قبول داشته باشیم که همه نعمتهای زمین، ملک امام است. ایشان می توانند برای استفاده دیگران شروطی قرار دهند و تصرف در ملک ایشان بدون رضای مالک، مسلماً حرام خواهد بود. از طرف دیگر، ائمه علیهم السلام مجاز هستند که از ملک خود به هر کس که می خواهند ببخشند. حدیث ذیل، شاهد این مطلب است:

فردی به نام «مسمع» مالی را در مدینه خدمت امام صادق علیه السلام آورد و امام علیه السلام آن را نپذیرفته، برگرداندند. راوی حدیث می گوید: از «مسمع» پرسیدم: چرا حضرت مالی را که برای ایشان بردی،

1-1. اعراف، 128.

2-2. اصول کافی، کتاب الحجة، باب ان الارض کلها للامام علیه السلام، حدیث 1.

به خودت برگردانند؟ جواب داد: من وقتی خدمت امام صادق علیه السلام رفتم، عرض کردم: «آقا این پولهایی که خدمت شما آورده ام، مربوط به امور غواصی بحرین است که به من واگذار شده است. و در غواصی خود، چهار صد هزار درهم پیدا کرده ام.

خمس آن، هشتاد هزار درهم می شود که آن را خدمتتان آورده ام.

و نخواستم در این حق شما که خداوند تبارک و تعالی در اموال ما قرار داده است تصرف کنم. حضرت جواب فرمودند:

او مالنا من الارض و ما اخرج الله منها الا الخمس؟!!

آیا حق ما از زمین و محصولات آن فقط در حد يك پنجم است؟

یا ابا سيار ان الارض كلها لنا. فما اخرج الله منها من شيء فھولنا.

ای ابا سيار! همه زمین از آن ماست. پس هر چه خدا از آن بیرون می آورد نیز از آن ماست.

مسمع (که تازه متوجه این واقعیت شده و شیعه مبتدی نیز بوده است) عرض کرد: پس من همه مال را خدمت شما بیاورم؟ امام علیه السلام فرمودند:

قد طیننا لك و احللناك منه، فضم اليك مالك.

ما آن را برای تو پاک و حلال قرار دادیم پس مال خود را بردار و ببر. (1)

1-1. البته این حلال کردن امام علیه السلام مورد شخصی بوده است نه این که به طور کلی ائمه علیهم السلام حق خمس خویش را در زمان غیبت به شیعیان خود بخشیده باشند.

در ادامه، حضرت توضیح فرمودند که:

كل ما فى ایدی شیعیتنا من الارض فهم فيه محللون حتى یقوم قائمنا... و اما ما كان فى ایدی غیرهم، فان کسبهم من الارض حرام علیهم، حتى یقوم قائمنا فیاخذ الارض من ایدیهم و یخرجهم صغرة. (1)

هر چه از زمین در اختیار شیعیان ماست، برایشان حلال است تا روزی که امام عصر علیه السلام قیام کند... ولی دارائی های غیر شیعه، پس بهره ای که از زمین می برند حرام است، تا زمانی که قائم ما قیام کند، پس ایشان زمین را از دستشان می گیرد و آنها را با خواری بیرون می کند.

به صورت ظاهر، همه انسانها اعم از شیعه و غیرشیعه، به طور مساوی می توانند از ملك امام علیه السلام استفاده کنند، ولی تصرف در ملك ایشان بدون رضایشان حرام است. البته رضای ایشان عین رضایت پروردگار است. یعنی در حقیقت رضای خدا در این است که فقط اهل ولایت، حق استفاده مشروع از زمین و محصولات آن را دارند و خواست اهل بیت علیهم السلام حکایت از خواست خدای متعال می کند:

و ما تشاوون الا ان یشا الله (2)

از امام هادی علیه السلام ذیل این آیه شریفه نقل شده:

1-1. اصول کافی، کتاب الحجة، باب ان الارض کلها للامام علیه السلام، حدیث 3.

2-2. دهر، 30.

ان الله جعل قلوب الائمة مورداً لارادته. فاذا شاء الله شيئاً شاؤوا. و هو قول الله: «و ما تشاؤون الا ان يشاء الله».(1)

خداوند دل‌های امامان علیهم السلام را محل ورود اراده خود ساخته است که اگر خدا چیزی را بخواهد، آنها هم همان را می‌خواهند. و این گفته خداوند است که: «و شما جز آن چه خدا می‌خواهد، نمی‌خواهید».

پس هر چه امام علیه السلام می‌خواهد، در حقیقت همان چیزی است که خدا خواسته است. ائمه علیهم السلام هوی و هوس ندارند که مطابق آن اعلام رضا یا عدم رضا کنند. بلکه رضای ایشان همان رضای خداست. اگر امام علیه السلام از امری خشنود باشد، خداوند هم از آن خشنود است و اگر ناخشنود باشد، خداوند هم از آن ناخشنود است. در حقیقت رضا و سخط پروردگار را از طریق رضا و سخط اهل بیت علیهم السلام باید فهمید. (2)

خلق همه دنیا برای امام علیه السلام

اشاره

خداوند متعال، نه تنها زمین، بلکه همه دنیا را برای امام علیه السلام آفریده است. امام علیه السلام فرمودند:

الدنيا وما فيها لله تبارك و تعالی و لرسوله و لنا. فمن غلب على شيء منها، فليترك الله و ليؤد حق الله تبارك و تعالی

1-1. بحار الانوار، جلد 24، ص: 305، حدیث 4.

2-2. پیامبر صلی الله علیه و آله فرموده اند: ان الله يغضب فاطمة و يرضى لرضاها فضائل الخمسة، جلد 3، ص: 189، به نقل از منابع اهل سنت به درستی که خداوند، با غضب فاطمه علیها السلام غضبناك شده، با رضای او راضی می‌گردد.

و ليبر اخوانه. فان لم يفعل ذلك، فالله ورسوله ونحن براء منه. (1)

دنیا و هر آن چه در آن است، متعلق به خدا و رسولش و ما (اهل بیت) علیهم السلام است. پس هر که چیزی از مال دنیا به دست آورد، باید تقوای خدا پیشه سازد و حق خدای تبارک و تعالی را ادا سازد و با برادرانش نیکی کند. و اگر چنین نکند، خدا و رسولش و ما از او بیزار خواهیم بود.

بنابراین، حوزه مالکیت امام علیه السلام به زمین محدود نمی گردد، بلکه خارج از زمین هم هر چه در دنیا وجود دارد، متعلق به ایشان است.

برای نمونه خورشید - به عنوان منبع انرژی - متعلق به امام علیه السلام است و هر که از این انرژی استفاده می نماید، حداقل باید صاحب آن را بشناسد و خود را مدیون آن بداند. در شب اگر به برکت نور مهتاب، راه خود را می یابیم و از دیگر خواص ما بهره مند می شویم، باید به صاحب آن توجه کنیم و رضای او را مدنظر داشته باشیم.

در روایت ذکر شده، معصوم علیه السلام شرط رضای خود در استفاده از نعمتهای دنیا را، رعایت حقوق خدا و مؤمنان و دوری از گناه (تقوی) شمرده اند. در حقیقت فرموده اند که با این سه شرط حق دارید در ملک ما تصرف کنید و در غیر این صورت، ما از شما بیزار خواهیم بود.

1-1. اصول کافی، کتاب الحجّة، باب ان الارض کلها للامام علیه السلام، حدیث 2.

امام علیه السلام مالک آخرت

سلطنت امام علیه السلام محدود به دنیا نیست، بلکه خدای تبارک و تعالی آخرت را هم برای ایشان خلق نموده است. همان طور که صاحب اختیار همه دنیا می باشن، اختیار کامل در عطای اخروی نیز به ایشان داده شده است. در حقیقت، ثواب و عقاب اخروی، مطابق خواست امام علیه السلام بین مؤمنان و کافران تقسیم می شود. ایشان از طرف خدا مجاز است که هر که را بخواهد و در نجات از عذاب دستگیری کند یا این که فردی را به حال خودش رها سازد و یا ارتقاء درجه و مقام به او بدهد.

به هر حال، تقسیم فضل و رحمت الهی به دست ایشان سپرده شده است، ولی البته کاری که ظلم و مخالف عدل باشد، از ایشان هرگز سر نمی زند.

ابوبصیر می گوید از امام صادق علیه السلام پرسیدم: «آیا امام نباید زکات بدهد؟» فرمودند:

احلت یا ابا محمد! اما علمت ان الدنيا و الآخرة للامام يضعها حيث يشاء و يدفعها الى من يشاء جائز له ذلك من الله. (1)

سخن محال گفتمی، آیا نمی دانی دنیا و آخرت از آن امام است، هر جا بخواهد آنها را قرار می دهد و به هر کس بخواهد واگذار می کند، از طرف خدا چنین حقی به ایشان داده شده است؟! خدای متعال، دنیا و آخرت را به اهل بیت علیهم السلام بخشیده است و

1-1. اصول کافی، کتاب الحجّة، باب ان الارض کلها للامام علیه السلام، حدیث 4.

ایشان به هر کس که بخواهند، به هر اندازه که صلاح بدانند، می توانند عطا کنند. خداوند، اعمال هر اراده ای را از ایشان در امور دنیا و آخرت، مجاز شمرده است و آنها از طرف خدا مجاز هستند که بهشت و جهنم را بین افراد تقسیم کنند.

البته چون این بزرگواران، بندگان برگزیده و تربیت شدگان خاص الهی هستند، خواست ایشان عین خواست خدا بوده، از روی هوی و هوس شخصی نیست. بنابراین معیارهایی که برای تقسیم ثواب و عقاب الهی دارند، یا این که در چه موردی با عدل و در چه موردی با فضل رفتار کنند، دقیقاً مبین معیارهای الهی در این موارد است. به تعبیر دقیق تر، اصولاً اراده ثواب یا عقاب خدا و عدل یا فضل او، در هر موردی، از خواست و عمل اهل بیت علیهم السلام معلوم و مشخص می گردد، چون اراده ایشان جدا از اراده خدا نیست. با این ترتیب، تقسیم کردن بهشت و جهنم به وسیله امام علیه السلام همان تقسیم خداست، نه چیزی غیر از آن. به همین جهت است که امیر المؤمنین علیه السلام فرموده اند:

انا قسم الله بين الجنة والنار، لا يدخلها داخل الا على حد قسمي. (1)

من از طرف خدا قسمت کننده بین بهشت و دوزخ هستم، به طوری که هیچ کس داخل آنها نمی شود، مگر به صورتی که من قسمت کرده ام.

پس امیر المؤمنین علیه السلام و دیگر امامان علیهم السلام، «قسم الجنة و النار» از طرف خدای عزوجل هستند. این مطلب را اهل سنت هم درباره

1-1. اصول کافی، کتاب الحجة، باب ان الائمة هم ارکان الارض، حدیث 3.

حضرت مولی‌الموحدين عليه السلام نقل کرده اند. (1)

این شأن بر مبنای معارف نورانی شیعه، اختصاص به امیر مؤمنان علیه السلام ندارد، بلکه سایر ائمه عليهم السلام هم دارای این اختیار هستند. در این جا قسمت کننده خود امام علیه السلام است و چیزی را که ملك خودشان است، با اجازه ای که خدا به ایشان داده، قسمت می کنند. چون با اذن و خواست خدا این کار را انجام می دهند،

در حقیقت «قسیم الله» یعنی قسمت کننده از طرف خدا هستند، یعنی قسمت کردن آنها، در واقع قسمت کردن خداست و کار ایشان در حقیقت کار خداست.

وساطت امام علیه السلام در انعام خدا به خلق

از مجموع آن چه در این فصل بیان شد، این نتیجه بسیار مهم به دست می آید که همه نعمتهای دنیوی و اخروی به برکت امام علیه السلام و از صدقه سر ایشان به دیگر مخلوقات خدا می رسد. همه این نعمتها در اصل، متعلق به امام علیه السلام است و به لطف و عنایت ایشان دیگران حق استفاده از

1 - 1. در کتاب شریف «فضائل الخمسة من الصحاح الستة» مرحوم فیروزآبادی بابتی را به همین عنوان اختصاص داده اند که در آن احادیثی از کتب معتبر اهل سنت نقل کرده اند. دو حدیث آن عبارتند از: 1. قال رسول الله صلى الله عليه وآله: «يا علي انت قسيم الجنة والنار يوم القيامة» ای علی تو قسمت کننده بشت و جهنم در روز قیامت هستی. 2. قال له علي عليه السلام: «انت قسيم الجنة والنار في يوم القيامة تقول للنار: هذا لي وهذا لك» پیامبر صلی الله علیه و آله به علی علیه السلام فرمود، تو در روز قیامت، قسمت کننده بهشت و جهنم هستی، به آتش می گویی، این از آن من و آن یکی از آن توست. فضائل الخمسة، جلد 3، ص: 132، به نقل از صواعق المحرقة ابن حجر، ص: 75.

آنها را پیدا می کنند. لذا می توانیم تعبیر «واسطه» و «وساطت» را در حق امام علیه السلام به کار بریم و بگوییم «ایشان واسطه همه نعمتهای الهی بر ما هستند و یا این که همه نعمتهای خدا به وساطت ایشان به ما می رسد». چون اهل بیت علیهم السلام ایادی (واسطه های) پروردگار در انعام او به خلق هستند، مناسب است معرفت خود را نسبت به وساطت ایشان در نعمتهای الهی عمیق تر کنیم.

امام صادق علیه السلام به یکی از شیعیان خود فرمودند:

یا داود لولا اسمی و روحی ما اطردت الانهار و لا اینعت الثمار و لا اخضرت الاشجار. (1)

ای داود! اگر نام و روح من نبود، رودها به هم پیوسته (جاری) نبودند و میوه ها به ثمر نمی نشستند و درختان سرسبز نمی شدند.

آن چه امام صادق علیه السلام بر شمرده اند، نعمتهایی هستند که حیات دنیوی ما را رقم می زنند و اگر اینها را حذف کنیم، موجودات نمی توانند زنده بمانند. علاوه بر نعمت حیات که برای موجودات زنده نعمت جانشین ناپذیری است، اصولاً نظم موجود در آسمان و زمین و از این بالاتر نعمتهای روحی و معنوی که از نعمتهای مادی مهمتر است نیز به وساطت امام علیه السلام به عالم می رسد. در زیارت جامعه کبیره خطاب به ائمه علیهم السلام چنین می خوانیم:

بکم ينزل الغيث و بکم يمسك السماء ان تقع على الارض الا باذنه، و بکم بنفس و يكشف الضر، بکم اخرجنا الله

1-1. بحار الانوار، جلد 47، ص: 100، حدیث 120.

من الذل وفرج عنا غمرات الكرب و انقذنا من شفا جرف الهلكات و من النار. (1)

خدا فقط به سبب شما یاران نازل می کند، (2)

به سبب شماست که خدا آسمان را نگاه می دارد که روی زمین نیفتد (نظم موجود بین آنها حفظ شود)، به واسطه شماست که خدا ناراحتی ها را رفع می کند و گرفتاریها را تنها به وسیله شما از بین می برد. خدا فقط به سبب شما ما را از خواری و پستی بیرون آورده و گرفتاریهایی را که در آن فرو رفته ایم، برطرف نموده است و (خدا فقط به واسطه شما) ما را از سقوط در وادی هلاکت و آتش (عذاب خویش) نجات داده است.

وساطت اهل بیت علیهم السلام در نعمتهایی مانند نزول باران و قرار گرفتن آسمان بر فراز زمین و ... جنبه مادی دارد. ولی اهل بیت علیهم السلام در نعمتهای معنوی و روحی نیز واسطه هستند، چرا که خدای عزوجل به سبب ایشان آرامش برقرار می کند. ثبات و تعادل روحی انسان و نداشتن ناراحتی و گرفتاری، تنها و تنها به برکت ائمه علیهم السلام است. و هرگاه در ورطه گرفتاریها فرو رویم، منحصرأً به سبب ایشان گشایش ایجاد می گردد و در نهایت، فقط با دستگیری معنوی ایشان، انسان می تواند به سعادت اخروی دست یافته، از آتش جهنم نجات یابد.

جناب حسین بن روح نوبختی، نایب سوم امام زمان علیه السلام در دوران

1- بحار الانوار، جلد 102، ص: 131.

2- تقدیم «بکم» بر افعالی مانند ينزل، يمسك، ينفس، يكتشف، آخر جناو... انحصار را می رساند، یعنی [فقط] به سبب شما، [نه غیر شما] خداوند متعال چنین می کند.

غیبت صغری، از قول ایشان در ضمن زیارتی که برای ماه رجب تعلیم فرمودند، نقل کرده است که:

فیکم یجبر المهبیض و یشفی المریض و عندکم ما تزداد الارحام و ما تغیض. (1)

شکستگی‌ها فقط به واسطه شما التیام پیدا می‌کند، و بیماران صرفاً به وسیله شما بهبودی می‌یابند، و کم و زیاد شدن آن چه از رحم مادران خارج می‌شود، نزد شماست.

«جبر» به معنای جوش دادن و ترمیم کردن است و در مقابل «کسر» به معنای شکستن می‌باشد. به ترمیم و جوش دادن استخوان شکسته شده، «جبر کسر» می‌گویند و معمولاً در التیام شکستگی‌ها تعبیر «یجبر» به کار می‌رود. بنابراین هر نوع شکستگی که در جسم و یا روح و قلب کسی به وجود آید، به واسطه امام علیه السلام جبران می‌شود. التیام همه زخمها به دست ایشان است و اگر مریضی شفا پیدا می‌کند، به برکت اهل بیت علیهم السلام می‌باشد. هم چنین در روایت تصریح فرموده اند که اگر ارحام زیاد و کم می‌زاینند، یعنی اگر کسی کم می‌زاید و دیگری فرزند بیشتری به دنیا می‌آورد و نیز کامل یا ناقص به دنیا آوردن جنین، همه اینها به وساطت ائمه علیهم السلام است. بنابراین نعمت اعطای فرزند یا فرزند سالم از برکت وجود امام علیه السلام است. نتیجه این که بهره بردن از همه نعمتها و دفع همه نعمت‌ها به واسطه امام علیه السلام صورت می‌پذیرد و خداوند متعال، نعمتهای دنیوی و اخروی را تنها از طریق ایشان به مخلوقات ارزانی می‌دارد.

درس دوازدهم: امام علیه السلام واسطه فیض

اشاره

در درس گذشته دانستیم که همه نعمتهای الهی - اعم از دنیوی و اخروی - به واسطه امام علیه السلام به مخلوقات می رسد و ایشان واسطه فیض الهی هستند.

توضیحی در معنای وساطت فیض

اگر بخواهیم توضیحی درباره نحوه وساطت فیض ائمه علیهم السلام بدهیم، باید ابتدا توجه داشته باشیم که این مطلب فراتر از قلمرو کشف عقلانی است و در واقع عقل، نفیاً و اثباتاً در این موضوع حکمی ندارد. بنابراین اگر چیزی بتوان گفت، صرفاً بر مبنای ادله نقلی - اعم از قرآن و احادیث - است. لذا اصل وساطت ائمه علیهم السلام در نعمتهای الهی به وسیله دلایل نقلی اثبات می شود و درباره چگونگی آن هم باید ببینیم آیا در قرآن و روایت توضیحی آمده است یا خیر. اگر مطلب روشنی در این زمینه یافت شود، می توان در این باره سخن گفت، و گرنه بهتر است سکوت

کرده، علم آن را به اهلش - که ائمه علیهم السلام هستند - واگذار کنیم.

وقتی با این توجه به دلایل نقلی رجوع کنیم، به بیانات مختلفی از ائمه علیهم السلام در نحوه وساطت فیض ایشان بر می خوریم که «ارائه يك معنای مشخص» را به صورت قطعی و نهایی در این مسئله برای ما مشکل می سازد. اینك به تبیین یکی از این فرمایش ها و توضیح ادله آن اکتفاء می کنیم. (1)

واسطه های قبض روح

اشاره

حدیثی از امیر المؤمنین علیه السلام نقل شده که وساطت ملك الموت و ایادی ایشان را در قبض روح زندگان مطرح فرموده اند. مقدمه حدیث چنین است: فردی بی دین خدمت حضرت امیر المؤمنین علیه السلام می آید و به ایشان عرض می کند: اگر در قرآن تناقض نبود، من دین شما را می پذیرفتم! حضرت فرمودند: تناقض قرآن در چیست؟ او آیاتی از قرآن را که به نظرش متناقض آمده بیان می کند و می گوید: در قرآن، يك جا آمده است:

قُلْ يَتَوَفَّاكُم مَّلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ (2)

و در جا دیگر چنین است:

1-1. ما در این جا قصد طرح و بررسی همه احادیث مربوط به این بحث را نداریم، سطح این کار بالاتر از حد این کتاب است.

2-2. سجده، 11.

اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا (1)

و در جای دیگر:

الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ (2)

شبهه این آیات که خداوند متعال، در جایی گرفتن جانها را به خودش نسبت داده و در جاهای دیگر کار فرشتگان دانسته است. اینها با یکدیگر تعارض و تناقض دارند.

امیر المؤمنین علیه السلام در پاسخ می فرمایند:

«خداوند قبض روح را بدون واسطه انجام نمی دهد، بلکه این کار حضرت، سپس به يك قاعده کلی اشاره فرموده اند که:

فعل رسله و ملائکته فعله لانهم بامرہ یعملون.

کار فرستادگان و فرشتگان خدا در حقیقت کار خود اوست، چون آنها به فرمان او کار می کنند.

این يك قاعده کلی است و ضابطه آن هم مشخص است. اگر کسی به فرمان دیگری، دقیقاً همان چیزی را که او خواسته، انجام دهد، کارش به او منسوب است و می توان فرمان دهنده را «فاعل حقیقی» آن کار دانست. مثلاً اگر کسی به دستور دیگری مرتکب قتل نفس شود و دقیقاً مطابق آن چه او دستور داده، این کار را انجام دهد، می توان حقیقتاً «آمر

1-1. زمر، 42.

2-2. نحل، 32.

به قتل» را قاتل دانست. (1)

در این جا خدای متعال نه تنها به فرشتگانش امر می کند، بلکه قدرت انجام آن امر را هم به آنها می دهد و آنها این قدرت را صرفاً از خدای تعالی می گیرند. سپس فرمودند:

«خدا از فرشتگان و از انسانها، فرستادگان و سفیرانی - بین خود و آفریدگانش - برگزیده است. و اینها همان کسانی هستند که خدا در وصفشان فرموده است: «خداوند از میان فرشتگان و انسانها فرستادگانی را بر می گزیند»²

اللَّهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِ (2)

پس هر کس که اهل طاعت باشد، فرشتگان رحمت جان او را می گیرند. فرشته مرگ، یارانی از فرشتگان رحمت و عذاب دارد که آنها دقیقاً به فرمان او عمل می کنند. و (به همین دلیل) کار آنها کار خود اوست و هر کاری انجام دهند به او نسبت داده می شود. پس کار آنها (اعوان ملك الموت) کار خود ملك الموت است (فعلهم فعل ملك الموت). از طرفی کار ملك الموت هم کار خداست (فعل ملك الموت فعل الله). و این هر دو يك علت دارد. و آن این که یاران ملك الموت به فرمان او عمل می کنند و او هم به فرمان خدا عمل می کند، پس کار آنها کار خدا خواهد بود».

سپس به طور کلی می فرمایند:

لأنه يتوفى الانفس على يد من يشاء، ويعطى ويمنع و

1-1. البته روشن است که این مطلب از فاعلیت کسی که مباشر قتل است، نمی کاهد و هر دو شخص، استحقاق کیفر دارند.

2-2. حج، 75.

یثیب و یعاقب علی ید من یشاء و ان فعل امنائه فعله کما قال: «و ما تشاؤون الا ان یشاء الله» (1).

چون خدا جانها را به واسطه هر کس که بخواهد می گیرد و به وسیله هر کس که بخواهد، می بخشد و باز می دارد و ثواب می دهد و عقاب می کند. و به این علت، کار امینهای او کار خود اوست، همان طور که (خطاب به امناء خود) فرمود: «و شما نمی خواهید مگر این که خدا بخواهد».

بدین ترتیب، در مسئله قض روح، خدای متعال، عملی را که دقیقاً مطابق امر او انجام پذیرد، فعل خود شمرده است. مثل این که اگر کسی را برای انجام کاری بفرستیم و او دقیقاً مطابق نقشه و دستور ما عمل کند، ما هم عمل او را به خود نسبت می دهیم. در این مورد، با این که خود مستقیماً آن عمل را انجام نداده ایم، دیگران هم آن را کار ما می شمارند و اگر شایسته مدح یا مذمتی باشد، به ما هم مربوط می شود. عمل ملك الموت و ملائکه دیگر نیز همین گونه است. ملائکه فاعلهای مختار هستند، یعنی از روی اختیار و آزادانه عمل می کنند. ولی چون دقیقاً مطابق امر خدا عمل می کنند، کار آنها در حقیقت کار خداست و آنها به منزله دست خدا عمل می کنند. به همین ترتیب، بخشش و پاداش یا کیفر دادن نیز می تواند به وسیله غیر خدا صورت پذیرد، ولی در عین حال حقیقتاً به خدا منسوب گردد. البته این غیر خدایی که کارش، کار خدا محسوب می شود، به دلیل عصمتی که دارد، قطعاً از امناء الهی است که عملش دقیقاً مطابق خواست پروردگار است. مصداق کامل این

ایادی، ائمه علیهم السلام هستند که امناء خدا خوانده شده اند. در زیارت جامعه کبیره خطاب به اهل بیت علیهم السلام چنین می خوانیم:

السلام علیکم یا ... امناء الرحمن. (1)

بنابراین هیچ اشکالی ندارد که معتقد شویم به این که خدای متعال در کلیه انعامهای خویش از جمله روزی دادن، کار اختیاری ائمه علیهم السلام را کار خود بداند و به تعبیر امیر المؤمنین علیه السلام «علی ید» ایشان نعمتهایش را بر مخلوقاتش جاری سازد.

واسطه های تقسیم روزی

امام سجاد علیه السلام در روایتی امر تقسیم «روزی» را این گونه تشریح فرموده اند:

یا ابا حمزه! لا تنامن قبل طلوع الشمس، فانی اکرهها لك. ان الله یقسم فی ذلك الوقت ارزاق العباد و علی ایدینا یجریها. (2)

ای ابوحمزه! قبل از طلوع آفتاب نخواب، چون من از خوابیدن تو در این وقت کراهت دارم، (زیرا) خدا روزی بندگان را در این وقت تقسیم می کند و به واسطه ما آن را جاری می سازد.

تعبیر ایشان در این جا «علی ایدینا» است. همان تعبیری که حضرت امیر علیه السلام درباره قبض روح فرمودند: «یتوفی الانفس علی ید من یشاء».

1-1. بحار الانوار، جلد 102، ص: 128.

2-2 بصائر الدرجات، جزء 7، باب 14، حدیث 9.

امام سجاد علیه السلام در حقیقت مصداق «من یشاء» را در تقسیم روزی معین فرموده اند. بنابراین نحوه روزی دادن خدا به بندگان، می تواند مانند نحوه قبض روح کردن خدا باشد. قبض روح توسط فرشتگان الهی - اما به امر خدا و مطابق خواست او - انجام می شود و به همین دلیل کار آنها، کار خود خدا محسوب می شود. در مسئله روزی دادن هم ممکن است بگوییم این کار عمل اختیاری ائمه علیهم السلام است، ولی چون به فرمان الهی و دقیقاً مطابق خواست او انجام می دهند، خدای تعالی این کار را به خودش نسبت می دهد. ائمه علیهم السلام به هیچ وجه از خواست الهی تجاوز نمی کنند و خواست ایشان چیزی جز خواست خدا نیست. بنابراین روزی رساندن می تواند کار امام علیه السلام باشد که ایشان - طبق تقدیر و تقسیم الهی و دقیقاً مطابق مشیت او - این کار را انجام دهند.

در بعضی روایات، کار تقسیم روزی به فرشتگان الهی نسبت داده شده است.

قال الرضا صلوات الله عليه في قول الله عز وجل: «فالمقسّمات امرًا» قال: الملائكة تقسم ارزاق بني آدم ما بين طلوع الفجر الى طلوع الشمس. (1)

امام رضا علیه السلام ذیل آیه شریفه

فَالْمُقَسِّمَاتِ أَمْرًا (2)

فرمودند: فرشتگان، روزی انسانها را بین طلوع فجر تا طلوع خورشید تقسیم می نمایند.

1-1. بحار الانوار، جلد 86، ص: 130.

2-2. ذاریات، 4.

امام سجاد علیه السلام خطاب به ابوحزمه فرموده اند که خدا به دست ما روزی را در وقت بین الطلوعین تقسیم می کند و در این روایت آمده است که در این زمان، ملائکه تقسیم کننده روزی هستند. جمع این دو روایت، مانند بحث «قبض روح» است.

در این جا می گوئیم که در هر حال خدای سبحان، تقسیم کننده روزی است و این امر را به دست امناء خود یعنی ائمه علیهم السیلام و ملائکه سپرده است. البته ملائکه هم تحت فرمان اهل بیت علیهم السلام عمل می نمایند. امام موسی بن جعفر علیهما السلام فرمودند:

ما من ملك يهبه الله في امر مما يهبط له الا بدأ بالامام، فعرض ذلك عليه و ان مختلف الملائكة من عند الله تبارك و تعالی الى صاحب هذا الامر. (1)

هیچ فرشته ای نیست که خدا او را برای کاری فرو فرستد، مگر این که از امام علیه السلام شروع می کند و آن کار را خدمت امام علیه السلام عرضه می کند. و به طور کلی آمد و شد ملائکه از جانب خدای تبارک و تعالی به سوی صاحب این امر (حجت خدا) است.

هرگاه خدای متعال فرشته ای را برای هر منظوری مثل اجابت دعا، روی دادن، و ... به زمین می فرستد، آن فرشته به فرمان الهی ابتدا خدمت امام علیه السلام می رسد و آن چه را که مأمور به آن شده است، خدمت ایشان عرضه می دارد. بعد هم که بخواهد از جانب زمین به سوی پروردگار باز می گردد، مجدداً از خدمت امام علیه السلام مرخص می شود. از طرفی خدای متعال همه مخلوقات را مطیع و فرمانبردار ائمه علیهم السلام قرار

داد، که فرشتگان هم از این امر مستثنی نیستند. امام حسین علیه السلام فرمودند:

والله ما خلق الله شيئاً الا وقد امره بالطاعة لنا. (1)

قسم به خدا، خدا چیزی را نیافریده، مگر آن که به او امر فرموده تا از ما اطاعت و فرمانبری کند.

بنابراین، فرشتگانی که برای انجام کاری به زمین فرود می آیند، باید مطیع اوامر امام علیه السلام باشند. از این رو در تقسیم روزی بین بندگان، ملائکه الهی باید به فرمان امام علیه السلام عمل کنند.

در زیارت امام حسین علیه السلام می خوانیم:

ارادة الرب في مقادير اموره تهبط اليكم و تصدر من بيوتكم. (2)

اراده پروردگار در مقدرات امورش، به سوی شما فرو می آید و از خانه های شما خارج می گردد.

اراده الهی بدون وساطت اهل بیت علیهم السلام صورت نمی پذیرد، بلکه محل ورود و صدور خواست پروردگار ائمه علیهم السلام هستند. بنابراین وقتی ملائکه می خواهند روزی را از طرف خدا قسمت کنند، ابتدا خدمت امام می رسند، چون همه نعمتها متعلق به امام علیه السلام است، ایشان حق دارند که ملك خود را به کسی ببخشند یا از او باز دارند.

البتة بنابر ادله مستند و فراوان، اراده و خواست امام علیه السلام همان

1-1. بحار الانوار، جلد 44، ص: 183.

2-2. کامل الزیارات، باب 79، ص: 366، حدیث 2.

خواست و اراده خداست و رضا و غضب ایشان عین خشنودی و ناخشنودی پروردگار است. از این رو، هر جا خدا بخواهد، ایشان می بخشند و در حقیقت هر چیزی که ائمه علیهم السلام اعطا کنند، می توان گفت که خدا آن را بخشیده است و بازداشتن ایشان نیز در حقیقت بازداشتن خداست.

فرشتگان هم از طرف خدای عزوجل مأمورند که تحت فرمان امام علیه السلام باشند، در هر کاری به خدمت امام علیه السلام برسند و با اجازه ایشان آن چه را متعلق به امام است، بین خلایق تقسیم کنند. خدا به آنها امر فرموده که مطیع ائمه علیهم السلام باشند و به فرمان ایشان عمل کنند. نتیجه کلی بحث این است که امام علیه السلام واسطه فیض الهی در همه نعمتهای دنیوی و اخروی، مادی و معنوی است. دقت کنیم که این وساطت، هیچ «ضرورت عقلی» ندارد که ما بخواهیم الزامی برای خدای عزوجل ایجاد کنیم، بلکه خدا خود چنین خواسته است که همه نعمتها را به امام ببخشد، تا ایشان آنها را به خواست خودشان (که همان خواست خداست) بین بندگان تقسیم کنند. تأکید می شود که اگر خدا چنین نمی خواست، می توانست نعمتهای خود را مستقیماً و بدون وساطت ائمه علیهم السلام به مخلوقات خود ارزانی دارد. ولی حال که به دلالت آیات و روایات، می فهمیم مشیت خدا به این امر تعلق گرفته، باید به ولی نعمت بودن اهل بیت علیهم السلام معتقد باشیم.

ناگفته نماند که لازمه بحث فعلی، قول به «تفویض باطل» که در بعضی از احادیث به آن اشاره شده، نمی باشد. «تفویض در امر خلق و

رزق» که قائل به آن مشرک دانسته شده، (1)

این است که کسی معتقد شود حجت‌های الهی مستقل از مشیت و امر الهی، تدبیر امور تکوینی خلق را به عهده دارند و به عبارتی خدا کار را به طور کامل به ایشان «واگذار» کرده و آنها به جای خدا عمل می‌کنند. چنین معنایی کاملاً نادرست و در حقیقت شرک به خدای متعال است و هیچ ربطی به آن چه اثبات شد، ندارد.

ولی نعمت بودن امام علیه السلام

دانستیم که همه دنیا و آخرت، ملک امام است و همه نعمت‌های دنیوی و اخروی به برکت و «وساطت» ایشان به ما می‌رسد و در نعمت‌های مادی و معنوی طفیل و ریزه خوار سفره ایشان هستیم. در اینجا، به راستی می‌یابیم که ایشان «ولی نعمت» ما هستند، همان طور که امام هادی علیه السلام در زیارت جامعه کبیره، اهل بیت علیهم السلام را «اولیاء النعم» خوانده اند. (2)

«ولی» به معنای «صاحب اختیار» و «اولی به تصرف» است. «اولیاء النعم» صاحب اختیار همه نعمت‌های ما هستند. اگر نخواهند، در دنیا و آخرت به کسی نعمتی نمی‌دهند و اگر بخواهند، تفضل می‌نمایند و از ملک خود به دیگران عطا می‌فرمایند. در هر دو حالت، مطابق با رضای کامل خدای تعالی عمل می‌کنند.

خداوند متعال، ایشان را به واقع «ولی نعمت» همه مخلوقات قرار

1-1. بحار الانوار، جلد 78، ص: 354.

2-2. بحار الانوار، جلد 102، ص: 127، مفاتیح الجنان، باب زیارات جامعه.

داده است و همه نیازهای دنیوی و اخروی مخلوقات به وسیله ایشان برطرف می گردد. بدین ترتیب ما به عظمت این نعمت بزرگ یعنی نعمت وجود امام علیه السلام بیشتر پی می بریم در همه امور - حتی يك عمل ساده آب خوردن هم - خود را مدیون ایشان می دانیم. همان طور که خود را به شکرگزاری خداوند مؤظف می دانیم، به همان گونه خود را مدیون امام علیه السلام دانسته، می فهمیم که باید حق ایشان را هم ادا نماییم.

پرسشهای مفهوم از درسهای 10 تا 12

1. نعمت مورد سؤال خداوند که آیه شریفه: «لتسئلن یومئذ عن النعیم» به آن اشاره می کند، چیست؟
2. نعمت بودن امام عصر علیه السلام را از جهت تکوینی به طور خلاصه بیان کنید.
3. در توضیح نعمت ظاهری و باطنی چه فرموده اند؟
4. توضیح دهید که چرا فقط استفاده شیعیان از زمین و نعمتهای آن، مورد رضای خدای متعال است؟
5. مالکیت امام علیه السلام نسبت به آخرت را توضیح دهید.
6. واسطه فیض بودن اهل بیت علیهم السلام را توضیح دهید. تفاوت آن را با تفویض باطل شرح دهید.

درس سیزدهم: هدف از انعام الهی

اشاره

در سه درس گذشته نعمت بودن امام علیه السلام از جهت تکوینی را بررسی کردیم. اینک به بررسی آن از جهت تشریحی می پردازیم.

ب - نعمت بودن امام علیه السلام از جهت تشریحی

تفاوت جنبه تشریحی و تکوینی نعمت امام علیه السلام

وجود مقدس امام علیه السلام از جنبه دیگری هم نعمت است و این جهت از نعمت بودن امام علیه السلام مشروط به معرفت و تسلیم نسبت به ایشان است. این نحوه بهره وری از امام علیه السلام به خواست خود افراد بستگی دارد.

هر کس بخواهد از این نعمت استفاده کند، باید در مرحله اول، امام را بشناسد و سپس تسلیم شده، در امور خویش به ایشان رجوع نماید. به عبارت دیگر جنبه تشریحی نعمت بودن امام علیه السلام بدون عمل اختیاری افراد، تحقق نمی یابد.

در جنبه تکوینی نعمت بودن امام علیه السلام، شخص به هر حال از نعمت

آب و هوا و زمین و میوه و... استفاده می کند. شناخت یا عدم شناخت ولی نعمت، تأثیری در اصل استفاده او ندارد، هر چند که جایز بودن استفاده به «معرفت داشتن یا نداشتن» او مربوط است به تعبیر دیگر، حلال یا حرام بودن استفاده از نعمتهای الهی، به شناخت یا عدم شناخت امام علیه السلام بستگی دارد.

اما نعمت بودن امام علیه السلام از جهت تشریحی دائر مدار معرفت ایشان است.

در این قسمت باید «معرفت امام علیه السلام» را از جهت نعمت بودنش بررسی کنیم تا بدانیم شناخت امام علیه السلام و سپس تسلیم به ایشان چه نعمت بزرگی است و چه جایگاهی در مجموعه فرهنگ دینی ما دارد.

برای روشن شدن این امر، ابتدا باید هدف اصلی از انعام خدا به بندگان را بررسی کنیم، تا سپس ارتباط نعمت «معرفت امام علیه السلام» با این هدف کلی تبیین شود.

هدف از انعام خدا به بندگان

در این که خدای متعال، نعمتهای بی شماری به مخلوقات خویش اعطا کرده و می کند، جای هیچ شك و بحثی نیست. بحث در این است که هدف خدای عزوجل، از اعطای نعمت به بندگان چیست؟ در پاسخ به این پرسش باید گفت همان هدفی که خداوند در خلقت بندگان قرار داده است، [\(1\)](#)

در انعام به ایشان نیز مطرح است. پس هدف از اعطای نعمت به مخلوقات را باید در این آیه شریفه جستجو کنیم:

1-1. این بحث در حلقه اول این سلسله درساها به تفصیل مطرح شد.

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ (1)

اگر انسان در مسیر بندگی خدا گام بردارد، به آن هدفی که خدا برایش قرار داده، می رسد و در غیر این صورت به بیراهه خواهد رفت.

نخستین و اساسی ترین گام در بندگی خدا، معرفت اوست. امام رضا علیه السلام می فرمایند:

اول عبادة معرفته. (2)

برای این که بتوانیم عبادت خدا را به جا آوریم، در درجه اول باید او را شناخته، تسلیمش شویم. معرفت خدا اصل و ریشه همه عبادات است.

وقتی می توان به عملی اطلاق عبادت کرد که اعتقاد و نیت فاعل آن، معرفت خدا باشد و عبادت بودن عمل به همین اعتقاد و نیت شخص بستگی دارد. پس بندگی خدا - یعنی هدف از خلقت خدا - تنها با معرفت او محقق می شود. از طرفی، خلقت، در حقیقت همان انعامهای پروردگار به مخلوقات است.

بنابراین هدف خدا از نعمتهایی که در اختیار بندگان قرار داده، این است که به وسیله آنها معرفت بیشتری نسبت به منعم خویش پیدا کنند.

خداوند همه نعمتهای مادی و دنیوی را اعطا کرده است تا بندگان، منعم خویش را بشناسند و معرفتشان نسبت به او بالا رود و بهتر و

1- 1. ذاریات، 56.

2- 2. توحید صدوق، باب التوحید، و نفی التشبیه، حدیث 2.

کامل تر او را بندگی کنند. به عبارت دیگر، خدا همه نعمتهایش را به مخلوقاتش عطا فرموده تا این که نعمت «معرفت خدا» در ایشان به وجود آید و با انجام اعمال عبادی آن را تقویت کنند. با این توضیحات، می توان فهمید که هیچ نعمتی بزرگتر و برتر از «معرفه الله» نیست، به طوری که نعمت بودن همه نعمتها به این نعمت مربوط می شود. امام صادق علیه السلام در تذکر به این مطلب فرموده اند:

ما انعم الله عزوجل علی عبد اجل من ان لا یكون فی قلبه مع الله غیره. (1)

خداوند عزوجل، نعمتی بزرگتر از این که در دل بنده با خدا چیز دیگری نباشد، به او عطا نکرده است.

اگر بنده ای به این درجه نائل گردد که هیچ چیز را شریک خدا قرار ندهد و در قلبش تنها خدا مطرح باشد، بزرگترین نعمت خدا به او عطا شده است. این همان حال معرفت خداست که برای تحقق آن باید به درجه ای برسیم که همه چیز را فقط برای خدا بخواهیم و در کنار او برای هیچ چیز «اصالت» قائل نشویم. یعنی به طور مستقل و بدون در نظر گرفتن رضای خدا، هیچ چیزی برای ما ارزش نداشته باشد. در این حال، تنها رضا و خشنودی خدا برای ما مطرح می شود، صرفاً اراده و خواست او برای ما اهمیت می یابد، فقط اطاعت و محبت او نزد ما اعتبار دارد و به خواست و رضای غیر او توجهی نخواهیم کرد.

لذا تمام کسانی که خواست آنها خواست خداست و رضایشان رضای اوست، اطاعت امرشان، در حقیقت اطاعت خداست. آنان نیز

باید اطاعت شوند و رضایشان مورد توجه قرار گیرد. این افراد، جز حضرات معصومین علیهم السلام اشخاص دیگری نیستند.

اگر مخلوق به درجه ای برسد که چنین اخلاصی در بندگی داشته باشد و همه چیز را برای خدا بخواهد و هر نعمتی را در جهت تذکر و معرفت بیشتر خدا به کار بندد، به بزرگترین نعمت الهی دست یافته است. در این صورت همه آن چه خدا در اختیار او قرار داده، برایش نعمت می شود.

تبدیل نعمت به نعمت

همه نعمتهای مادی که انسان در لحظه لحظه زندگی خود از آن بهره مند می شوند، می توانند در جهت معرفت بیشتر پروردگار برای او مفید باشند، چرا که بنده با دیدن این نعمتها متذکر به منعم خویش می گردد. اگر ما همه چیز را برای خدا بخواهیم، باید نعمتهای مورد استفاده ما معرفت ما را نسبت به خدا بالا ببرد. در غیر این صورت، حق نعمت ادا نشده و در حقیقت کفران شده است و ما به واسطه کفران آن نعمت، استحقاق عقوبت پیدا خواهیم کرد و در مقابل خدا باید پاسخگو باشیم.

خداوند کریم می فرماید:

ثُمَّ لَسْأَلَنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ (1)

علاوه بر آن چه در درس دهم در بیان نعمت مورد سؤال گذشت، باید

بدانیم که سؤال پروردگار از این است که آیا حق نعمت ادا شده است یا خیر؟ اگر نعمتهای مادی در مسیر خدا پسندانه قرار گیرد، حق آنها ادا شده است و دیگر مورد سؤال قرار نمی گیرند، زیرا در همان جهت مورد نظر منعم استفاده شده اند، ولی اگر نعتی در مسیر مورد رضای خدای تعالی قرار نگیرد، از من سؤال می شود.

امیر المؤمنین علیه السلام فرموده اند:

من ذکر اسم الله عند طعام او شراب فی اوله و حمد الله فی آخره لم یسال عن نعیم ذلك الطعام ابداً. (1)

کسی که اسم خدا را ابتدای غذا خوردن یا نوشیدن بر زبان آورد و در پایان آن خدا را حمد کند، هرگز از نعمت آن طعام مورد سؤال قرار نمی گیرد.

اگر انسان هنگام استفاده از غذا، نام خدا را بر زبان آورد و پس از اتمام غذا ولی نعمت خود را شکر کند، نسبت به آن نعمت مورد پرسش قرار نمی گیرد. بنده باید بفهمد که سر سفره چه کسی نشسته است و با چه اجازه ای از نعمتها استفاده می نماید.

اگر در استفاده از هر نعمتی، متذکر ولی نعمت شدیم و شکر او را به جای آوردیم، در حقیقت متوجه شده ایم که غرض از اعطای نعمت چه بوده است. بنابراین با بهره گیری از آن نعمت، مرتبه بندگی ما نسبت به خدا بالاتر می رود و دیگر استفاده از آن جای سؤال و مؤاخذه ندارد.

ولی اگر بهره برداری از نعمت به این غرض منتهی نشد، آن گاه جای سؤال پیش می آید که این نعمت چگونه صرف شده است.

خداوند نعمت دادن به بندگان را طریقی برای رسیدن آنها به هدفشان قرار داده است. لذا همه نعمتها را برایشان سرازیر کرده تا آنها را در جهت معرفت و عبادت بیشتر خدا به کار گیرند. اگر نعمت در جهت کسب معرفت و بندگی او صرف نشود، ضایع شده و حق آن ادا نگشته است. نکته بالاتر این که در آن حالت، نعمت به نعمت تبدیل شده است.

نعمت در مقابل نعمت است. هر چه خدای عزوجل به بندگانش عطا کرده، می تواند نعمت باشد، تا این که انسان با سوء اختیار خود آنها را به نعمت تبدیل کند. به عنوان مثال، سلامت که به عنوان نعمتی بزرگ شناخته شده است، گاهی نعمت می شود. اگر سلامت انسان را در مسیر بندگی خدا پیش ببرد، نعمت است، و گرنه، نعمت خواهد شد و باید در محضر پروردگار پاسخگوی آن باشد.

امام صادق علیه السلام فرمودند:

ان الله عزوجل انعم علی قوم فلم یشکروا فصارت علیهم وبالاً. (1)

خدای عزوجل به قومی نعمتی بخشید، ولی شکر آن را ادا نکردند، پس آن نعمت وبال ایشان گردید.

نعمت سلامت، اگر در راه معصیت خدا به کار رود، بنده را از خدا دور می کند گاهی فرد بیمار می شود و به واسطه ناتوانی نمی تواند گناه کن. این حالت بهتر از آن است که از سلامت خویش در جهت خلاف رضای پروردگار استفاده نماید. پس سلامت، موهبتی الهی است که فرد

1-1. اصول کافی، کتاب الایمان و الکفر، باب الصبر، حدیث 18.

گناهکار، با سوء اختیار خود و انتخاب معصیت به جای طاعت، این نعمت را به نقت تبدیل می کند.

بنابراین، وقتی به نعمت اطلاق نعمت می گردد که در جهت بندگی استفاده شود، در غیر این صورت نعمت ضایع شده، تبدیل به نقت می شود و انسان گناهکار هر چه بیشتر در مسیر معصیت از آن استفاده کند، او را از خدای عزوجل دورتر می سازد.

درس چهاردهم: رابطه معرفت خدا و معرفت امام علیه السلام

اشاره

در درس پیشین بیان شد که هدف انعام خدا به بندگان این است که با استفاده از نعمتهای الهی به معرفت و عبادت بیشتر خدا نائل شوند.

معرفت امام علیه السلام تنها راه معرفة الله

اگر بخواهیم حق نعمتهای الهی را ادا کنیم - یعنی نعمت بودن آن را برای خود حفظ نماییم - باید روح معرفة الله را در آن نگاه داریم، تا خود آن نعمت نیز مقدمه معرفت بیشتر خدا شود. بنابراین باید در جستجوی راهی باشیم که از طریق آن، معرفت خدا به طور کامل و صحیح برای ما تأمین و حاصل گردد.

اگر کسی بخواهد راه صحیح و کامل بندگی خدا را بشناسد و بیپیماید، باید از مریبان و معلّماتی که خود او به همین منظور برای بشر قرارداده، بهره مند شود، یعنی خود را تحت تعلیم و تربیت ایشان قرار دهد. اینها کسانی هستند که خود در بالاترین درجات معرفت و بندگی خدا

هستند و می توانند از دیگران هم در این مسیر دستگیری کنند. اینها همانهایی هستند که «باب الله» نامید شده اند.

اهل بیت علیهم السلام بهترین مربیان بشر در خداشناسی هستند و اگر کسی واقعاً بخواهد خدا شناس شود، باید صرفاً به ایشان رجوع کند. البته توجه داریم که خود اهل بیت علیهم السلام را به خدا و از طریق معرفی او شناخته ایم، یعنی خدا شناسی بر پیغمبر شناسی و امام شناسی مقدم است.

ولی حفظ همین خداشناسی در مسیر صحیح و تکمیل و باور کردن آن احتیاج به نگرهبانانی دارد که خود در این مسیر، معصوم از خطا و لغزش هستند و اینها جز چهارده معصوم علیهم السلام نیستند. (1)

شناخت خدا امری فطری است، ولی آن شناخت فطری باید توأم با تذکر باشد و خود این تنبه نیز باید همواره تداوم یابد.

برای این که افراد خداشناس شوند، باید از راهی بروند که ائمه علیهم السلام جلوی پای آنها می گذارند، تا در آن مسیر، گوهر معرفت خدا را از دست ندهند. به علاوه اگر ما از نعمت وجود ائمه علیهم السلام بهره مند نبودیم، با نحوه عبادت خدا هم آشنا نمی شدیم. چرا که ایشان از طرف خدا می گویند که اعمال عبادی چگونه باید انجام شود، مثلاً به چه طریقی باید نماز خواند، احکام روزه چیست، چه طور باید به حج رفت... و به طور کلی چگونه باید عبادت کرد.

آن بزرگواران می دانند که چه برنامه ای باید در زندگی پیاده شود و اعمال جوارحی و قلبی ما باید چگونه باشد تا بتوانیم بنده خدا باشیم. به عنوان مثال در بحث شکر، بهترین تذکرات درباره نعمتهای خدا و

1-1. تفصیل این مطلب در حلقه دوم این سلسله درسها آمده است.

نحوه شکرگزاری از آنها و معرفت حمد و نوع سپاس از خدا و... همه به تعلیم پیامبر و حضرت فاطمه و ائمه علیهم السلام بوده است.

نتیجه این که معرفت امام علیه السلام نسبت به معرفت خدا طریقت دارد.

اگر می خواهیم به خدا شناسی دست یابیم، باید امام شناس شویم، یعنی هم امام را بشناسیم، هم به در خانه او برویم و هم از او اطاعت کنیم.

معرفت امام علیه السلام، میوه و نشانه معرفت خدا

وقتی کسی خدا را شناخت، عقلاً باید تسلیم او شده، به ربوبیت او گردن بنهد. «خداشناس» کسی است که به این مرحله از پذیرش و تسلیم نسبت به خدا رسیده و در حقیقت، خدا را به خدایی قبول کرده باشد.

چنین کسی لازم است نسبت به باب خدا یعنی پیامبر و ائمه علیهم السلام هم تسلیم شود، یعنی ایشان را به همان مقامی که خدا برایشان قرار داده، باور کند، تا توحید از او پذیرفته شود. به تعبیر دیگر، لازمه پذیرش ربوبیت خدای عزوجل، پذیرفتن نبوت پیامبر صلی الله علیه و آله و امامت ائمه علیهم السلام است. قبول ولایت اهل بیت علیهم السلام شرط توحید (خداشناسی) دانسته شده است. (1)

یعنی وقتی معرفت خدا به بار می نشیند و میوه دهد، میوه آن معرفت امام علیه السلام است. اگر بر این درخت، چنین میوه ای به ثمر نرسد، معلوم می شود که درخت بی ثمر و بدون فایده ای است، زیرا به حصول و ثمره

1- 1. تفصیل این بحث نیز در حلقه دوم آمده است. این جاست که می فهمیم امام شناسی به معنای اعتقاد به امام علیه السلام ثمره و محصول درخت خداشناسی به معنای اعتقاد به خدا است.

واقعی خود نرسیده است.

بنابراین، معرفت امام علیه السلام نه تنها شرط و لازمه معرفت خدا، بلکه نشانه منحصر به فرد آن است. یعنی با این نشانه - و فقط با همین نشانه - می توان فهمید که چه کسی خداشناس یا خداشناس است. اگر نشانه دیگری برای خداشناسی در احادیث اهل بیت علیهم السلام بیان شده باشد، فرع بر این اصل است. اصل اصول دین، ولایت چهارده نور پاک علیهم السلام است هر خیر دیگری، از نتایج و ثمرات این اصل، به حساب می آید.

این نوع ارتباط (میوه با درخت یا نشانه با صاحب نشانه) نوع دیگری از ارتباط بین معرفت امام علیه السلام و معرفت خداست که باید در کنار ارتباط نوع اول (راه و هدف یا وسیله و مقصود) در نظر گرفته شود و از آن به موضوعیت داشتن معرفت امام علیه السلام تعبیر می کنیم.

درس پانزدهم: رابطه شکر خدا و معرفت امام علیه السلام

ادای شکر نعمتهای الهی، فقط با معرفت امام علیه السلام

دانستیم که حق نعمتهای الهی، تنها در صورتی ادا می شود که انسان از آنها در مسیر معرفت خدا و بندگی او استفاده کند و اگر چنین نشود، نعمت خدا مورد کفران قرار می گیرد.

هم چنین گفتیم که معرفت امام علیه السلام لازمه و نشانه معرفت خداست و این درخت بدون آن میوه، ثمر بخش و مفید نیست و توحید بدون ولایت محقق نمی شود.

بنابراین اگر نعمت های خدا ما را به معرفت امام علیه السلام نرساند، کفران نعمتهای خدا صورت پذیرفته است. یعنی با استفاده از هر نعمتی باید ارادت و تسلیم ما نسبت به اهل بیت علیهم السلام بیشتر شود و پس از منعم اصلی که خداست، ولی نعمت خود را که امام علیه السلام است، بشناسیم و به ایشان اعتقاد داشته باشیم.

از هر نعمتی که استفاده می کنیم، مثلاً آب می نوشیم و غذا می خوریم و یا از نعمت سلامت و امنیت بهره مند می شویم، باید از طریق آنها به ثمره خدانشناسی، یعنی معرفت امام علیه السلام دست یابیم و ارادت ما به امام زمان علیه السلام بیشتر شود. در غیر این صورت، حق نعمت ادا نشده است، چرا که خدای عزوجل، نعمتهای خود را به مخلوقات عطا فرموده، تا آنها خدانشناس و امام شناس شوند. پس اگر کسی از نعمتها استفاده نمود و با ائمه علیهم السلام دشمنی ورزید، از نعمتهای الهی سوء استفاده نموده و آنها را ضایع ساخته است.

به همین دلیل، بهره برداری از نعمتهای زمین بر دشمنان اهل بیت علیهم السلام حرام شده است، چرا که آنها به خاطر دشمنی با ائمه علیهم السلام در واقع خدانشناس نیستند. بهره برداری از نعمتهای الهی، برای کسی که به خدا اعتقاد ندارد، جایز نیست و تصرف عدوانی و غصبی به شمار می آید. بی اعتقادی آنها به خداوند سبحان، ناشی از عدم پذیرش آنها نسبت به مقامات الهی اهل بیت علیهم السلام است.

با این ترتیب روشن می شود که تنها راه ادای شکر نسبت به نعمتهای الهی این است که از آنها در جهت معرفت بیشتر امام علیه السلام استفاده کنیم.

از ارتباطی که میان معرفت خدا با معرفت امام علیه السلام وجود دارد، نتیجه می شود که شکر نعمتهای الهی بدون معرفت امام علیه السلام امکان پذیر نیست. این ارتباط چنان که گفتیم، از دو جهت قابل بیان است:

جهت اول: طریقت داشتن معرفت امام علیه السلام است، به این معنی که

امام علیه السلام را شناخته، به او مراجعه کنیم تا راه صحیح و کامل شکرگزاری به درگاه پروردگار را از او بیاموزیم و با اتکای به ایشان مسیر درست اداء شکر پروردگار را طی کنیم.

جهت دوم، با شناخت امام علیه السلام و پذیرش ایشان، در حقیقت به ثمره خداشناسی دست یابیم، تا این که استفاده از نعمتهای الهی، ما را در مسیر معرفت خدا و بندگی او پیش ببرد. این هدف، فقط و فقط با شناخت امام علیه السلام و ارادت و تسلیم نسبت به ایشان محقق می گردد.

از جهت دوم می توان گفت که معرفت امام علیه السلام هدفی است که خداوند از اعطای نعمتهایش به انسانها، برای ایشان قرار داده، یعنی موضوعیت دارد. این همان هدف از خلقت ایشان است. بنابراین اگر به این هدف نرسند، نعمتهای الهی را ضایع ساخته و آنها را کفران کرده اند.

تفسیر حکمت لقمان به معرفت امام علیه السلام

از این جا می توانیم معنای دقیق حکمت عطا شده به لقمان را در قرآن بفهمیم.

وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنْ اشْكُرْ لِلَّهِ (1)

باید دید راه عملی تحقق این هدف چیست. لقمان باید چه چیزی به دست آورده باشد تا عملاً توانسته باشد به مرسته شکر پروردگارش رسیده باشد؟ پاسخ این پرسش به صراحت و در فرمایش امام صادق علیه السلام

آمده است که در ذیل آیه فوق فرمود:

اوتی معرفتة امام زمانه. (1)

معرفت امام زمانش به او (لقمان) داده شد.

با توجه به مطالب پیشین، دلیل این بیان کاملاً روشن است. هیچ کس بدون رسیدن به معرفت امام علیه السلام نمی تواند شکرگزار منعم خود باشد، چون تنها راه شکر خدا این است که انسان با استفاده از نعمتهای او، به معرفت و بندگی خدا برسد و این هم جز با معرفت امام علیه السلام حاصل نمی شود.

جدا نبودن معرفت امام علیه السلام از معرفت خدا را به دو بیان دانستیم.

اکنون می توانیم بفهمیم که خداوند بر جناب لقمان منت گذاشت و برای این که او را عملاً در مسیر شکرگزاری خدایش قرار دهد، معرفت امام زمانش را به او عطا فرمود، تا بتواند هم از راهنمایی ها و ارشادات ایشان در نحوه شکرگزاری بهره ببرد (طریقت داشتن معرفت امام) و هم با تسلیم و اعتقاد ورزیدن به ایشان، بتواند به ثمره معرفت خدا - که هدف از خلقت لقمان بوده - نائل گردد (موضوعیت داشتن معرفت امام) از این جا می توان به میزان بزرگی نعمت معرفت امام زمان علیه السلام پی برد.

خداوند منان، نعمتها و خیرات بسیاری را نصیب بندگان خویش نموده است. ولی خود، بعضی از نعمتها را بر بعضی دیگر برتری داده و آنها را بزرگتر شمرده است، تا جایی که در قرآن، نعمتی را «خیر کثیر» نامیده است.

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ (1)

خداوند، حکمت را به هر کس که بخواهد (من یشاء) عطا می کند، چرا که اعطای پروردگار سبحان بر مبنای فضل اوست و هیچ استحقاقی از جانب مخلوقات در کار نیست. بنابراین خداوند کریم، به فضل خود، به هر فردی که بخواهد، حکمت می بخشد.

در ادامه آیه، حکمت را «خیر کثیر» (یا سبب آن) دانسته است.

وصف این نعمت به خیر کثیر، توسط خداوند، نشان می دهد که این نعمت، بسیار ارزشمند است. به همین جهت، جناب لقمان همواره مورد توجه ائمه علیهم السلام بوده و ایشان، سفارشهای او را مکرر نقل می فرمودند.

خدای متعال در انتهای آیه تأکید فرموده که ارزش و قدر این نعمت را فقط صاحبان خرد ناب می یابند. پس اگر این خیر کثیر به کسی داده شد، باید قدر آن را بداند و حق شکر آن را به جا آورد و دانستیم که این حکمت ارزشمند و گران قدر، چیزی جز معرفت امام علیه السلام نمی باشد. بیان دیگری هم از امام صادق علیه السلام در ذیل آیه شریفه آمده که ایشان حکمت را چنین تفسیر فرموده اند:

طاعة الله و معرفة الامام. (1)

این بیان هم مؤید همان تفسیر قبلی است. معرفت امام علیه السلام و اطاعت از خدا، جدای از هم نیستند، بلکه لازم و ملزوم یکدیگرند. پس به طور خلاصه، امام علیه السلام و معرفت ایشان، سرچشمه خیر کثیری است که خدای جلیل با اعطای آن بر بندگان منت گذاشته و آن را از بقیه نعمتهای عطا شده، بزرگتر و مهمتر خوانده است. چرا که همه خیرات از این سرچشمه ناشی می شود.

در زیارت جامعه کبیره، همین مطلب به عبارت ذیل آمده است:

ان ذکر الخیر کنتم اوله و اصله و قرعه و معدنه و ماواه و منتهاه. (2)

اگر از خیر صحبت شود، شما ابتدای آن و ریشه و شاخه آن و سرچشمه و پناهگاه و انتهای آن هستید.

خداوند متعال، عالم هستی را این گونه قرار داده است که هر خیری به هر کس برسد، باید از طریق امام علیه السلام باشد، یعنی ایشان واسطه همه نعمتها هستند. از طرف دیگر شکر هر نعمتی موقوف به معرفت امام علیه السلام است. که این معرفت، خود بالاترین نعمت خداست و انسان حتی برای رسیدن به معرفت خدا - هدف غایی از خلقت - نیز از این نعمت بی نیاز نمی باشد. بنابراین معرفت امام علیه السلام نعمتی است که نعمت بودن همه نعمتها به آن است، به طوری که بدون آن، هیچ نعمتی نیست، بلکه «نقمت» خواهد بود. زیرا معرفت امام علیه السلام

1-1 تفسیر کنز الدقائق، جلد 2، ص: 444.

2- بحار الانوار - جلد 102 - ص 132

تنها نعمتی است که در صورت وجود آن، هدف پروردگار از اعطای نعمت به بندگانش محقق می شود و در صورت عدم آن، همه آنها در غیر مسیر رضای الهی قرار می گیرند که در آن صورت «نقمت» می شوند. پس باید قدر این نعمت در دانه الهی یعنی معرفت امام علیه السلام را که سرچشمه خیر کثیر است، بیشتر و عمیق تر بدانیم.

فصل دوم : شکر قلبی نعمت امام عصر علیه السلام

درس شانزدهم: شکر قلبی نعمت امام عصر علیه السلام

معرفت قلبی

از مباحث گذشته، دانستیم که برای شکر يك نعمت، در درجه اول باید نعمت بودن آن را قلباً بپذیریم. اگر نعمت بودن آن را تصدیق کردیم، مراحل بعدی شکر درباره آن قابل طرح خواهد بود. ولی اگر چیزی را اصلاً به عنوان نعمت قبول نکرده باشیم، شکر زبانی و عملی در مورد آن معنا ندارد و اگر هم به ظاهر انجام پذیرد، ارزشی نخواهد داشت، چون حقیقت شکر در آن نیست.

امام حسن عسکری علیه السلام فرموده اند:

نعمت را نمی شناسد جز شاکر، و شکر نعمت را نمی گذارد مگر کسی که معرفت دارد. (1)

بنابراین، شاکر بودن، مشروط به شناخت نعمت است. در مورد شکر نعمت امام علیه السلام نیز شرط نخست و اصلی، معرفت صحیح نسبت به ایشان می باشد. ما در حلقه سوم این سلسله درسه‌ها در مورد معرفت امام علیه السلام و اوصاف ایشان سخن گفتیم، اوصافی هم چون «پدر دلسوز»، «برادر وفادار» و «مادر مهربان» که اوج محبت آن بزرگوار را به شیعیانشان نشان می دهد.

معرفت نعمت و محبت منعم

انسان پیام محبت امام را با همه وجودش باید بچشد و به گفتن و شنیدن آن نباید اکتفا کند، بلکه هر کس اگر به قلبش مراجعه کند، وقتی ببیند چنین پدر دلسوز، مادر نیکوکار و برادر وفاداری دارد، در این صورت قلباً احساس می کند که باید پاسخ آن همه محبت را با همه دارایی اش بدهد.

برای فهم این اوصاف امام علیه السلام لزومی ندارد که انسان به شرح زندگی دیگران مراجعه کند، هر چند که برخی از داستانها، این اوصاف را به صورت خیلی شاخص و بارز نشان می دهند، که خواندن آنها هم برای همگان مفید است، ولی هر کس به زندگی خویش بنگرد، واقعاً محبت امام زمان ارواحنا فداه را نسبت به خود احساس می کند. البته برای این که طعم آن را بیشتر بچشد، باید رابطه خود را با حضرت محکم تر کند.

ما اگر واقعاً باور داریم که ایشان پدر دلسوز امت هستند، باید رابطه خود را با ایشان، با پدر جسمانی خویش مقایسه کنیم و ببینیم آیا حداقل همان رابطه را با امام خود داریم؟!

اگر توانستیم لاقلاً همان گونه با امام زمان خویش مرتبط باشیم،

آن گاه می توانیم منتظر محبت و عنایات بیشتر ایشان باشیم.

گاهی بزرگانی که طعم رفاقت با امام زمان علیه السلام را به خوبی چشیده اند، سفارشهایی دارند که در این مسیر، بسیار راهگشا است.

مثلاً تذکر می دهند که همان انتظاراتی که از پدرتان دارید، از امام زمان علیه السلام داشته باشید. همان طور که فرزند خردسال تأمین نیازهایش را از پدر می خواهد، شیعیان هم باید رفع نیازهایشان به امام خود مراجعه کنند و کارهای بد آنها مانع رجوع به حضرت ناشد. مطمئن باشن که پدر دلسوز به وضع فرزندش رسیدگی می کند، همان طور که می بینیم پدران از این که حاجت فرزندشان را برآورند، لذت می برند. از طرفی فرزند هم که پشت و پناهی جز پدر و مادر ندارد، از هر طریق به آنها اظهار می دارد که احتیاج به محبت بیشتری دارد. همه شیعیان می توانند با امام خود چنین رابطه ای را برقرار کنند. و وقتی این ارتباط برقرار شد، «والد شفیق» بودن امام علیه السلام را خواهند چشید.

از طرفی اگر انسان امام زمان ارواحنا فداه را واقعاً پدر خود بداند، نسبت به ایشان احساس مسئولیت و نگرانی جدی می کند. مثلاً کسی که پدرش گرفتار باشد، فکر و ذکرش همواره متوجه اوست و نمی تواند کارهای همیشگی خود را به صورت عادی بگذراند. عاطفه و محبت نسبت به پدر، اقتضا می کند که فرزند از ناراحتی و گرفتاری او پریشان شود.

کسی که پدرش در مسافرت باشد و یک روز نتواند از او خبر بگیرد و نداند که او کجاست و در چه وضعیتی به سر می برد، چقدر نگران می شود؟ حتی ممکن است گاهی بدون طاقت شود. اگر این مدت طولانی

شود، زندگی به کلی برای او تلخ می شود و لذت همه خوشی ها و داشتن امکانات و شرایط مناسب از بین می رود.

اگر انسان، امام زمان خود را پدر مهربان و مادر نیکوکار و برادر باوفای خویش بداند، دیگر لازم نیست که هر لحظه به او تذکر داده شود که امام زمانت را دوست بدار، چرا که محبت ناشی از معرفت است و هر قدر معرفت قویتر باشد، محبت هم قویتر می شود. اگر خدای منان، به ما این معرفت را عطا کند که بفهمیم امام زمان علیه السلام چه اوصافی دارند، در قلب خود محبت بیشتری به ایشان احساس می کنیم. آن گاه وظیفه خود می دانیم که این محبت را پاس داریم، عواملی که محبت ما را افزایش می دهد، حفظ کنیم و از هر چه آن را کم رنگ می کند، پرهیزیم.

کسی که چنین حالی را پیدا کند، نیاز به توصیه ای درباره امام زمانش علیه السلام ندارد. همان طور که هیچ کسی به دیگری توصیه نمی کند که برای سلامت پدرش دعا کند یا صدقه بدهد. همه این اعمال براساس همان محبت قلبی صورت می پذیرد و هیچ صبح و شامی نمی گذرد، مگر این که انسان به یاد محبوب خود به سر می برد.

پس نتیجه معرفت امام علیه السلام در هر مرتبه ای که باشد، «محبت» به ایشان است. برای این که بفهمیم معرفت امام علیه السلام در چه حدی به ما عطا شده است، باید به قلب خود مراجعه کنیم، تا ببینیم چه میزان محبت امام علیه السلام در آن هست. هر کس نعمت را خوب بشناسد، محبت منعم را هم به دل می گیرد. اگر چنین نباشد، شایسته آن نعمت نیست و نسبت به آن، مرتکب کفران گشته است.

روایتی در بیان این مطلب در بخش اول نقل شد، که بر وجود مبارك امام زمان علیه السلام به عنوان ولی نعمت ما و واسطه اصلی همه نعمتهای ما تطبیق می کند. امیر المؤمنین علیه السلام فرموده اند:

این حق بر عهده کسی که نعمتی به او داده شده، وجود دارد که به صورت زیبایی (کار خوب) منعم را تلافی کند. پس اگر چنین کاری در حد توانش نبود، (از او) به خوبی تعریف و تمجید کند.

پس اگر زبانش توانایی حق انجام این کار را نداشت، باید لااقل قدر آن نعمت را بشناسد و نسبت به کسی که این نعمت را به او رسانده، قلباً محبت ورزد. پس اگر از این هم کوتاهی کند، اصلاً شایستگی برخورداری از آن نعمت را ندارد. (1)

وقتی کسی نعمتی را به ما می رساند، ابتدا باید ببینیم که آیا می توانیم آن نعمت را تلافی کنیم یا نه. بنابراین باید بررسی کنیم که آیا نعمت وجود امام زمان علیه السلام برای ما قابل تلافی کردن است؟

با کمی تأمل می فهمیم احسانی که خدای منان به برکت وجود امام عصر علیه السلام به ما فرموده، غیر قابل تلافی است و هر چه انسان در این مسیر بیشتر بکوشد، بیشتر مدیون خدا و امام علیه السلام می شود. پس وظیفه ما نسبت به این نعمت عظیم الهی چیست؟ مطابق فرمایش امیر المؤمنین علیه السلام باید به خوبی ثنای ایشان را بگوییم.

اگر نتوانستیم چنان که باید و شاید، ثناگوی امام باشیم، حداقل باید نعمت شناس باشیم، یعنی قلباً قدردان نعمت گردیم.

اگر هیچ کاری از دست و زبانمان برای امام زمان علیه السلام بر نمی آید، باید

ایشان را دوست بداریم. دوست داشتن، کار قلب است. کسی که امام عصر ارواحنا فداه را می شناسد، لااقل باید نسبت به ایشان محبت داشته باشد، در غیر این صورت، اصلاً شایستگی برخورداری از این نعمت بزرگ را ندارد.

به هیچ صورتی در محبت نسبت به امام علیه السلام نمی توان کوتاهی کرد.

البته این محبت - به میزان معرفتی که به انسان عطا شده - دارای درجات است. معرفت به محبت منتهی می شود و محبت برخاسته از معرفت، نیروی محرکه ای است که می تواند انسان و معرفت او را بالا ببرد.

پس «معرفت» و «محبت» تأثیر متقابل در یکدیگر دارند. یعنی هر درجه از معرفت، محبتی به وجود می آورد. اگر انسان به لوازم آن محبت پایبند باشد و حق آن را ادا کند، امید می رود که خدای عزوجل معرفت بالاتری نصیب شخص گرداند.

پس همان طور که معرفت باعث محبت بیشتر می شود، محبت هم زمینه ساز اعطای معرفت بیشتر از جانب خدا می شود، این معرفت بالاتر، به نوبه خود، محبت بالاتری به شخص می دهد که اگر حق آن را ادا کند، باز هم زمینه اعطای معرفت بیشتری برای او حاصل می شود.

بدین ترتیب «معرفت» و «محبت» هر کدام در تشدید دیگری مؤثر هستند. در این میان، نقش اعتقاد و تسلیم نسبت به آن چه معرفتش را خداوند به انسان عطا فرموده، بسیار مهم و اساسی است. هر چه ایمان و اعتقاد انسان نسبت به آن چه شناخته است، عمیق تر و قویتر باشد، محبت بیشتری در او پدید می آید. این محبت بیشتر، تسلیم و باور

عمیق تری را می طلبد که اگر شخص به مقتضای آن عمل کند، معرفت باری تعالی، و روح آن یعنی محبتش به امام زمان علیه السلام بالاتر و بالاتر می رود.

به هر حال آن چه فعل اختیاری انسان است، یکی اعتقاد و تسلیم و باور نسبت به نعمت ولایت است که معرفتش به او داده شده و دیگر محبت و ورزیدن نسبت به امام علیه السلام است. این حداقل مرتبه شکر قلبی نسبت به وجود مقدس امام عصر ارواحنا فداه است که بزرگترین نعمت خداوند متعال بر بندگانش در زمان حاضر می باشد.

پرسشهای مفهومی از درسهای 13 تا 16

1. نعمت بودن امام عصر علیه السلام را از جهت تشریحی به طور خلاصه بیان کنید. تفاوت دو جهت تکوینی و تشریحی را توضیح دهید.
2. در چه صورتی نعمت به نعمت تبدیل می شود؟
3. چرا شکر نعمتهای الهی بدون معرفت امام علیه السلام امکان پذیر نیست؟
4. تفسیر حکمتی که به لقمان عطا شده چیست؟ این تفسیر چگونه با تفاسیر پیشین (شکر خدا، عقل و فهم) قابل جمع است؟
5. رابطه متقابل بین «معرفت» و «محبت» را توضیح دهید.

فصل سوم : شکر زبانی نعمت امام عصر علیه السلام

درس هفدهم: ذکر نعمت امام عصر علیه السلام

ذکر محبوب

در فصل گذشته روشن شد که معرفت امام علیه السلام، در هر مرتبه ای که حاصل شده باشد، به درجه ای از محبت قلبی نسبت به ایشان می انجامد یکی از لوازم این محبت، «ذکر» محبوب است.

«ذکر» به معنای «یاد کردن» و از اعمال اختیاری انسان می باشد.

معرفت و محبت قلبی، زمینه ساز طبیعی این اعمال اختیاری هستند.

«ذکر» دو مرحله دارد: یکی قلبی و دیگری زبانی که اولی شرط و مقدمه دومی است. روح و جان هر دو مرحله، چیزی جز معرفت و محبت محبوب نیست.

فرزندی که قلبش مملو از محبت پدر است، یاد او را از خاطر نمی برد، همواره ذکر پدر را در یاد و خاطر خود می گذراند و به دنبال

این ذکر قلبی، در کلام او نیز یاد پدر متجلی می شود، خصوصاً اگر نگرانی درباره او داشته باشد - مثلاً اگر پدرش گرفتار باشد - همواره به فکر اوست و در یاد کردن و دعا برای پدر، نیازی به تذکر دیگران ندارد.

فرد امام شناس نیز به میزان معرفتش، نسبت به ولی نعمت خویش محبت دارد و برای ذکر قلبی و ذکر زبانی نسبت به محبوب خویش، نیازمند امر مولوی نیست، چرا که هر انسان عاقل - با نور عقل خود - می فهمد که ترك «ذکر منعم» نوعی کفران نعمت است.

خدای متعال نیز، انسان را نسبت به این وظیفه عقلی و فطری خویش تذکر داده است.

وَأذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ (1)

امر به «ذکر» در این آیه شریفه، از نوع تنبه عقلانی دادن به يك امر فطری است که جنبه ارشادی دارد. انسان خود را مکلف می داند که هر دو نوع ذکر را نسبت به منعم خویش داشته باشد.

ذکر نعمت پیامبر صلی الله علیه و آله

وَأذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُم مِّنْهَا (2)

1-1 آل عمران، 103.

2-2. همان آیه.

نعمت خدا را بر خود یاد کنید، آن هنگام که با هم دشمن بودید، پس خدا میان دل‌های شما الفت برقرار کرد، و به سبب نعمت او با هم برادر شدید، و «آن گاه که» بر لبه گودالی از آتش بودید، پس خدا شما را از آن نجات داد.

خداوند عزوجل اشاره به نعمتی می‌کند که به واسطه آن، بین مردم صلح و آشتی برقرار کرده و آنها را از خطر هلاکت در آتش نجات داده است. امام صادق علیه السلام در معرفی این «نعمت» فرموده اند:

قوله تعالى: «وكنتم على شفا حفرة من النار فانفذكم منها» بمحمد صلى الله عليه وآله. (1)

یعنی خداوند به برکت حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله مردم را از هلاکت نجات داده است.

پس نعمتی که در آیه شریفه، «یاد کردن» از آن واجب شمرده شده، وجود مقدس پیامبر خدا صلی الله علیه و آله است.

مشرکان مکه، از نخستین کسانی بودند که سفینه نجات بودن رسول اکرم صلی الله علیه و آله را چشیدند، چرا که به برکت ایشان از شرك و گمراهی نجات یافتند، سپس دیگران نیز به برکت وجود پیامبر صلی الله علیه و آله و امامان معصوم علیهم السلام از فتنه های گوناگون رهایی یافته به مسیر هدایت راهنمایی شدند.

قل على عليه السلام لرسول الله صلى الله عليه وآله يا رسول الله! امننا الهداة ام من غيرنا؟ قال: بل منا الهداة الى يوم القيامة. بنا استفذهم الله

عزوجل من ضلالة الشرك، و بنا يستقدم من ضلالة الفتنة، و بنا يصبحون اخواناً بعد ضلالة الفتنة، كما بنا اصبحوا اخواناً بعد ضلالة الشرك. (1)

حضرت علی علیه السلام از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله پرسیدند: آیا هدایت کنندگان از ما هستند یا از غیر ما؟ پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: هدایت کنندگان تا روز قیامت از ما هستند. خدای عزوجل، به برکت ما آنها (مشرکان) را از گمراهی شرك نجات داد. و به سبب ما از گمراهی فتنه نجاتشان می دهد. و همان طور که بعد از گمراهی شرك، به وسیله ما با یکدیگر برادر شدند، پس از گمراهی فتنه نیز به وسیله ما، با هم برادر می شوند.

اینجا از دو نوع گمراهی سخن گفته شده است. گمراهی «شرك» و گمراهی «فتنه». اولی مربوط به زمان بعثت رسول خدا صلی الله علیه و آله است و دومی مربوط به دوران بعد از رسالت ایشان و خصوصاً پس از رحلت آن حضرت می باشد.

پیامبر صلی الله علیه و آله مشرکان را از شرك نجات دادند و آنها را در حالی با هم برادر ساختند که به خون هم تشنه بودند. اما پس از رسول خدا صلی الله علیه و آله مسلمانها گرفتار ابرهای تیره نفاق شدند و به فتنه دیگری گرفتار شدند.

تنها راه نجات برای رهایی از فتنه هایی که در اعصار و قرون مختلف دامنگیر مسلمانان می شود، تمسك به رشته هدایتی است که خود پیامبر صلی الله علیه و آله آن را معرفی فرموده و هدایت و نجات را در آن منحصر دانسته اند:

وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرُّوا (1)

از پیامبر خدا صلی الله علیه و آله پرسیدند: این رشته الهی چیست که در قرآن، امر به تمسک به آن شده است؟ ایشان لحظاتی سر مبارک را پایین انداختند و سپس سر را بلند کردند و با اشاره به حضرت علی بن ابیطالب علیه السلام فرمودند:

هذا حبل الله الذي من تمسك به عصم في دنياه ولم يضل في اخره. (2)

این است رشته الهی، که هر کس به او تمسک جوید، در دنیا محفوظ می ماند، و در آخرت گمراه نمی گردد.

کسانی که به این رشته الهی چنگ زده اند، با همه وجود یافته اند که این «نعمت» بزرگ خداوند است. بعد از این معرفت قلبی، وظیفه خود می دانند که برای شکر نعمت، ذکر آن را بر قلب و زبان خود جاری سازند و بگویند:

الحمد لله الذي جعلنا من المتمسكين بولاية امير المؤمنين و الائمة عليهم السلام.

ذکر میثاق الهی

خداوند متعال در آیات دیگر نیز، نعمتی را که «ذکر» آن واجب است، به ما شناسانده است.

1-1. آل عمران، 103.

2-2. تفسیر کنز الدقائق، جلد 3، ص: 178.

وَأَذْكُرُ وَانِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمِيثَاقَهُ الَّذِي وَاثَقَكُمْ بِهِ (1)

کدام پیمان است که خدای سبحان در آیه کریمه، به یاد کردن آن امر فرموده است؟ امام صادق علیه السلام در دعای روز غدیر این پیمان را چنین شناسانده اند:

الحمد لله الذي اكرمنا بهذا اليوم و جعلنا من الموقنين بعهدہ الينا و ميثاقه الذي واثقنا به من ولاية و لاه امره. (2)

خدای را سپاس که ما را به سبب این روز گرامی داشت، و ما را از وفا کنندگان به عهد خود و از وفاداران به پیمان خود درباره ولایت والیان امرش، قرار داد.

بنابراین، میثاقی که به «ذکر» آن امر شده ایم، عهدی است که درباره ولایت امیر المؤمنین و ائمه اطهار علیهم السلام گرفته شده است. به علاوه، امام زمان علیه السلام به طور خاص به عنوان «میثاق الله» معرفی شده اند، همان طور که در زیارت آل یس می خوانیم:

السلام عليك يا ميثاق الله الذي اخذه و وكده. (3)

سلام بر تو، ای میثاق خدا که از آن پیمان گرفته و مورد تأکیدش قرار داده است.

پس بندگان خدا - به حکم عقل و با تأکید امر الهی - مؤظف به «ذکر»

1-1. 1. مائده، 7.

2-2. تفسیر نور الثقلین، جلد 1، ص: 600، حدیث 88.

3- احتجاج طبرسی - جلد 2 - ص 316

امام زمان علیه السلام هستند.

خدای متعال علاوه بر تذکر به لزوم «ذکر» اهل بیت علیهم السلام به طور مطلق، در مورد ذکر زبانی و آشکار کردن یاد آنها نیز - به طور خاص - فرموده است.

وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ (1)

نعمتی را که خداوند امر به بازگو کردن آن نموده، چیست؟ حضرت صادق علیه السلام در پاسخ به این پرسش می فرمایند:

فحدث بدینه. (2)

پس در این آیه، مقصود از نعمت «دین» خداست و در یکی از زیارات، خطاب به امام عصر علیه السلام می خوانیم:

السلام علی صاحب الدین المأثور. (3)

بنابراین، برای شکر نعمت خدای عزوجل، باید ذکر صاحب دین او یعنی امام زمان علیه السلام را آشکار کنیم.

کسی که شاهد محبت حضرت در وجودش جای گرفت، هیچ گاه زبان خود را از یاد ایشان خالی نمی گذارد. برای او، غیبت امام زمان علیه السلام مانعی برای یاد و تذکر حضرتش نیست. خدای تعالی می فرماید:

1-1. ضحی، 11.

2-2. اصول کافی، کتاب الایمان و الکفر، باب الشکر، حدیث 5.

3-3. بحار الانوار، جلد 102، ص: 101، حدیث 110.

وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعْمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً (1)

امام کاظم علیه السلام نعمت باطنی را امام غایب معرفی کرده، فرمودند:

يَغِيبُ عَنِ ابْصَارِ النَّاسِ شَخْصَهُ، وَ لَا يَغِيبُ عَنِ قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ ذِكْرَهُ. (2)

شخص ایشان از چشمهای مردم پنهان می شود، ولی یاد ایشان از دلهای مؤمنان پنهان نمی گردد.

کسی که قلبش مالا مال از محبت امام زمان علیه السلام گشته است، زبانش هیچ گاه از یاد ایشان خالی نمی ماند.

معرفی امام علیه السلام به اسم و صفت

ذکر زبانی نعمت، مانند معرفت نعمت، به دو مرحله اسم و صفت قال تقسیم است. بنابراین نعمت وجود امام علیه السلام را می توان به وسیله ذکر «نام» و «صفات» ایشان شکرگزاری کرد. امام زین العابدین علیه السلام از قول پیامبر صلی الله علیه و آله فرموده اند:

ذکر علی عبادة. (3)

یاد کردن علی علیه السلام عبادت است.

کسی که امیر المؤمنین علیه السلام را به قلب یا زبان خویش یاد کند، عبادت

1-1. لقمان، 20.

2-2. کمال الدین، باب 34، حدیث 6.

3-3. وسائل الشیعة، جلد 11، ص: 568، حدیث 9.

خدا کرده است. جاری کردن نامهای امامان علیهم السلام بر زبان، از مصادیق بارز بندگی است. برای شکر نعمت امام علیه السلام در مرتبه اول باید در مجالس مختلف، نام ایشان و اطلاعاتی - حتی در حد معرفت به اسم - به دیگران یادآوری شود.

مرتبه بالا-تر ذکر زبانی، بیان اوصاف و فضائل ایشان است. هر کس که درجه ای از معرفت امام علیه السلام نصیب او شده و وصفی از اوصاف ایشان را شناخته، باید آن را برای دیگران بازگو کند و به ذکر فضائل ایشان پردازد. (1)

البته این تذکر، باید همراه با روح محبت و معرفت قلبی باشد، و گرنه، عمل او تصنعی می شود.

اما خدای مهربان به سبب محبت اهل بیت علیهم السلام بر ذکر زبانی ایشان فضیلت بسیاری مترتب کرده است. از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل شده است:

ما من قوم اجتمعوا یذکرون فضل علی بن ابیطالب علیه السلام الا- هبطت علیهم ملائكة السماء حتی تحف بهم فاذا تفرقوا عرجت الملائكة الی السماء، فیکول لهم الملائكة: انا نشم من رائحتکم ما لا نشمه من الملائكة، فلم نر رائحة اطیب منها، فیکولون: کنا عند قوم یذکرون محمداً صلی الله علیه و آله و اهل بیته علیه السلام، فعلق فینا من ریحهم، فتعطرنا، فیکولون: اهبطوا بنا الیهم فیکولون: تفرقوا. و مضی کل واحد منهم الی منزله،

1-1. نه به معنای این که هرکس هر چه از فضائل اهل بیت علیهم السلام شنیده و می داند، باید برای همگان بیان کند. بلکه رعایت ظرفیت و تحمل افراد و تناسب با توان پذیرش آنها در این امر، بسیار ضروری است، در مواردی نیز باید برای رعایت تقیه، سکوت کرد. آگاهی به این موارد نیز، در تبلیغ فضائل اهل بیت علیهم السلام لازم و ضروری است.

فیقولون: اهبطوا بنا حتی نتعطر بذلك المكان. (1)

هیچ گروهی در کنار هم جمع نمی شوند که فضائل علی بن ابیطالب علیه السلام را یاد کنند، مگر این که فرشتگان آسمان بر آنها نازل می شوند تا آنها را در بر گیرند. وقتی آنها پراکنده شوند، آن فرشته ها به آسمان روند. (گروه دیگری از) فرشتگان به آنها می گویند: بوی خوشی از شما به مشام ما می رسد، که از ملائکه نمی بوئیم، و هیچ بوی خوشی بهتر از آنها ندیده ام.

می گویند: ما نزد گروهی بودیم که از محمد صلی الله علیه و آله و اهل بیتش علیهم السلام یاد می کردند و از بوی خوش آنها معطر شدیم.

می گویند: ما را نزد ایشان ببرید.

می گویند: مجلس تمام شده و هر کدام به منزل خود رفته اند.

می گویند: ما را به آنجا ببرید تا از مکان آنها معطر بشویم!

آری، مکانی که در آن از فضایل اهل بیت علیهم السلام سخن گفته شود. بوی خوشی پیدا می کند که فرشتگان آسمان، آن را می بویند. کسانی که ارزش چنین مجالسی را می دانند، می کوشند تا به هر وسیله ای از آن بهره برده، از فیض آن بی نصیب نمانند.

درس هجدهم: مصادیق دیگر شکر زبانی

ثناگویی از منعم

از دیگر مصادیق شکر زبانی نسبت به منعم: «ثناگویی» اوست.

«تعریف» و «تمجید» منعم، از حقوق او بر عهده متنعّم می باشد.

طبق فرمایش امیر مؤمنان علیه السلام (1)

کسی که نمی تواند نعمتی را به خوبی تلافی کند، وظیفه اش ثناگویی از منعم است.

نعمت عظمای امام عصر علیه السلام قابل تلافی نیست. احسانهایی که از جانب ایشان شده و خیراتی که خدای عزوجل به خاطر وجود ایشان به خلائق فرموده، قابل شمارش نیست و مسلماً کسی از عهده حق شکر آن بر نمی آید. گاهی کسی گامی در این مسیر بر می دارد، که توفیق و معرفت آن نیز، از جانب حضرتش علیه السلام انعام شده است. پس همان خدمت نیز، انسان را بیشتر مدیون اشاره می سازد.

1-1. بحار الانوار، جلد 71، ص: 50، حدیث 67.

هر کس باید آن چه در توان دارد، در راه شکرگزاری از حضرت بقیة الله ارواحنا فداه به کار بندد، ولی مسلماً هیچ کسی نمی تواند خوبی های ایشان را تلافی کند. در نهایت انسان می بیند که از جبران نیکی های امام زمان علیه السلام عاجز است. در این حال باید لب به ثنای ایشان بگشاید. هر جا می نشیند، ذکر فضائل ایشان کند و به هر مناسبتی اوصافشان را به زبان آورد.

خداوند همواره نمونه های بارزی از افراد مورد عنایت مهدی علیه السلام را نشان داده است، کسانی که ذکر نعمت امام زمان علیه السلام از گفتار و نوشتارشان به خوبی بروز یافته و سبب اتمام حجت بر دیگران شده اند. به عنوان مثال، صاحب کتاب ارزشمند «میکال المکارم فی فوائد الدعاء للقائم علیه السلام»⁽¹⁾

از هر مطلبی در بیان ذکر فضائل امام زمان علیه السلام و وجوب دعا برای ایشان استفاده کرده است.

گاهی به اعتبار ایمان حضرت، ایشان را در رأس مؤمنان قرار داده و حقوقشان را بر شمرده است. گاهی به عنوان «عالم» گاهی «مضطر» و گاهی «کریم» و ... به هر مناسبتی که ارتباطی با وجود مقدس حضرت مهدی علیه السلام داشته است، گوشه ای از فضائل بی شمار ایشان را بیان کرده و امام علیه السلام را مصداق اعلی برای همه آن فضائل معرفی کرده است. این نحوه ذکر زبانی و تعریف و تمجید از حضرت بقیة الله عجل الله فرجه الشریف برخاسته از معرفت و محبت اوست، چرا که انسان وفادار به منعم، نمی تواند محبوب خویش را فراموش کند، لذا هر جا حسن و خیری می بیند، به یاد امامش می افتد و لب به ثنای او می گشاید.

1-1 مرحوم آیت الله سید محمد تقی موسی اصفهانی 1301 - 1348 هجری قمری.

بدین ترتیب، مؤمن امام شناس، باید از هر موقعیتی در جهت ثناء و ذکر آن حضرت علیه السلام استفاده کند. خداوند به مرحوم صاحب مکیال عنایت خاصی فرموده که توفیق نوشتن چنان کتاب ارزشمندی را یافته است. دیگران هم در حد خود می توانند از چنین توفیقات الهی بهره بگیرند. گویندگان باید منابر خود را از ذکر امام عصر علیه السلام پر کنند، مداحان مقید باشند با خواندن اشعاری ثنای ایشان بگویند، نویسندگان با محبت قلبی خویش برای حضرت قلم زنند، معلمان با ذکر نام و اوصاف ایشان می توانند یاد حضرت را زنده نمایند، پدر و مادر با اظهار ارادت به ساحت مقدس ایشان می توانند بذر محبت امام علیه السلام را در دل‌های فرزندان خود بکارند.

لذا هر کس باید تا جایی که می تواند، به هر مناسبتی تعریف و تمجید ایشان را انجام دهد، تا به وظیفه خود عمل کرده، طعم محبت و دوستی حضرت را بیشتر بچشد. اگر چنین نکند، کفران نعمت عظیم الهی کرده است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرموده اند:

هر کس کار خوبی برایش انجام شد، باید آن را تلافی کند. اگر قادر به تلافی نبود، باید ثناء منعم را بگوید. و اگر چنین نکرد، کفران نعمت کرده است. (1)

برای این که در زمره کفران کنندگان این نعمت قرار نگیریم، حتی می توانیم در خلوت خود به ذکر خوبی های ایشان بپردازیم، تا خودمان بشنویم و اثر محبتی و معرفتی آن را بچشیم.

اظهار زبانی نعمت

بیان کارهای خوب منعم، از مصادیق شکر زبانی است. ما وظیفه داریم کارهای نیک منعم را به زبان آوریم.

امام سجاد علیه السلام فرمودند:

حق کسی که کار خوبی برای تو انجام داده، این است که از او سپاسگزاری کنی و کار خوب او را یاد کنی و گفتار نیکو برای او به دست آوری. (1)

امام زمان علیه السلام واسطه همه نعمتها هستند. ما به جهت شکر منعم وظیفه داریم نعمتهایی را که به واسطه ایشان به ما رسیده، بازگو کنیم.

اگر باور داریم که هر نعمت و خیری به واسطه امام عصر علیه السلام به ما می رسد، باید بررسی کنیم که چقدر از الطاف ایشان را - حتی برای خودمان بازگو می کنیم؟ تا چه اندازه با زبان اقرار می کنیم که نعمتها به واسطه ایشان به ما رسیده است؟ و چند بار به زبان گفته ایم که «یا صاحب الزمان از شما متشکر هستیم!».

اگر معتقدیم که همه نعمتها - اعم از نعمتهای مادی مانند هوای خوب، رسیدن میوه ها، بارش باران، جاری شدن رودها و سلامت و ... تا نعمتهای معنوی - از برکت وجود آن امام همام است، ببینیم هنگام استفاده از کدام يك به یاد منعم آن بوده ایم و ذکر او را به زبان آورده ایم و آن نعمت را اظهار کرده ایم؟! به طور کلی، در طول شبانه روز، چند بار متذکر به ولی نعمت بودن ایشان می شویم؟!!

براساس کلام نورانی امام سجاد علیه السلام نه تنها باید خودمان الطاف امام زمان علیه السلام را بر زبان آوریم، بلکه باید کاری کنیم که دیگران هم از ایشان به خوبی یاد کنند. خلاصه این که انسان باید منعمش را بشناسد، از او به خوبی یاد کند و بگوشد که دیگران را هم متوجه او بسازد، تا همه قدردان ولی نعمت خویش گردند.

دعا

یکی دیگر از مصادیق ذکر به زبان، «دعا» برای صاحب نعمت است.

انسان که خود را مدیون امام زمان علیه السلام می داند، خود را مؤظف می بیند که در حق ایشان خالصانه دعا کند.

امام سجاد علیه السلام در ادامه حدیث یاد شده، بعد از تأکید بر ذکر نعمت و کسب نام نیک برای صاحبان نعمت، فرموده اند:

از حقوق کسی که به تو خوبی کرده، این است که ... در ارتباط بین خود و خدای عزوجل، خالصانه برای او دعا کنی. اگر چنین کردی، به صورت پنهان و آشکار شکر او را به جا آورده ای.

آنگاه اگر روزی توانستی کار خوب او را تلافی کنی، این کار را انجام بده. [\(1\)](#)

هر فردی مکلف است که ولی نعمت خود را در میان جمع و یا در خلوت تنهایی دعا کند. هر کدام از این دو صورت، برکات و آثاری دارد که نباید آنها را از دست داد. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز به این مطلب تذکر فرموده اند:

1-1. بحار الانوار، جلد 74، ص: 7.

کسی که کار خوبی برای شما انجام داد، آن را تلافی کنید، ولی اگر چیزی نیافتید که آن را تلافی کنید، پس به درگاه خدا برای او دعا کنید، تا این که مطمئن شوید تلافی کار خویش را کرده اید. (1)

پیامبر صلی الله علیه و آله بر وجوب دعا برای منعم تأکید فرموده اند. ولی کم و کیف آن را بر عهه متنعّم گذاشته اند، تا هر کس به میزان معرفتش بفهمد که امام زمان علیه السلام چقدر بر گردنش حق دارد و تا چه اندازه باید برای آن حضرت علیه السلام دعا کند. انسان با معرفت می یابد که هر چه دعا کند، شکر یکی از نعمتهای امام علیه السلام را هم نمی تواند به جای آورد.

بدین ترتیب مسلماً به عجز خود از شکر سرچشمه این نعمتها پی می برد و با تمام وجود، می یابد که هر چه برای ایشان دعا کند، کافی نیست.

البته دعا برای امام زمان علیه السلام به صرف توصیه انجام نمی شود بلکه باید روح محبت در آن باشد، تا دعا کننده - بدون تکلف و تصنع - با انگیزه اظهار محبت، برای محبوب خود دعا کند. به عنوان مثال، برای پدرش - چون او را دوست می دارد - به طور طبیعی دعا می کند و هر قدر محبتش بیشتر باشد، به همان اندازه نمی تواند دعا بر او فراموش کند. گاهی آن قدر یاد پدر دلش را پر می سازد که خودش را از یاد می برد و تنها برای او دعا می کند.

کسانی که در سطح بالایی از معرفت، دلی مالا مال از محبت امام زمان علیه السلام دارند، چنین هستند. از این رو، به محض این که زمان و مکان مناسبی برای دعا پیدا کنند (خانه خدا و مشاهده مشرفه امامان علیهم السلام)

فقط برای امام زمانشان دعا می کنند. آنها محبوب خود را بر خود مقدم می دارند. لذا خود را فراموش کرده، فقط به او می اندیشند، یانی یاد او چیزهای دیگری را از خاطر ایشان محو می کند.

این حالت، که شخص در حالات خوش معنوی، فقط و فقط برای امام زمانش دعا کند، برای کسانی که آن درجه از محبت او را نچشیده اند، قدری سنگین و تکلف آور به نظر می رسد، زیرا آنها چنان محبتی را در خود نیافته اند که خودشان را از یاد ببرند و تماماً به فکر امام زمانشان علیه السلام باشند. اینها باید سعی کنند در کنار دعاهایی که برای خود می کنند، دقایقی را تنها به یاد امام عصر علیه السلام باشند و با فراموش کردن خود، فقط برای ایشان دعا کنند. این مقدمه ای است تا کم کم این دقیقه ها به ساعت تبدیل شود و ساعتها هم آرام آرام همه عمر او را در بر گیرد. انشاء الله.

دعا برای امام زمان علیه السلام اهداف مختلفی می تواند داشته باشد که مهمترین آنها دعا برای تعجیل فرج ایشان است. برای دیگر حاجات ایشان هم می توان دعا کرد. مثلاً از خداوند متعال بخواهیم که غم و غصه امام زمان علیه السلام را برطرف سازد و ایشان را سالم بدارد، سایه شان را بر سر ما مستدام نماید، ذکر و یادشان را در جامعه زیاد کند، بر تعداد دوستان و منتظران ایشان بیفزاید و... محب به هر زبانی، این گونه حاجات را از خدای متعال برای محبوبش می خواهد و لازم نیست به او گفته شود چگونه برای محبوبش دعا کند. البته رجوع به دعاهایی که از جانب معصومین علیهم السلام رسیده، ما را به بهترین صورت دعا و ذکر زبانی برای امام زمان علیه السلام راهنمایی می کند. این مراجعه، آثار و برکات خاصی

دارد که دوستدار حضرت خود را از آنها محروم و بی نصیب نمی سازد.

برپایی مجالس ذکر

ایام و مناسبت‌های مختلف نیز فرصت خوبی را برای عرض ارادت نسبت به امام زمان علیه السلام فراهم می سازد، که دوستداران حضرت به یاد ایشان باشند. کسی که معرفت به حق امام علیه السلام دارد، با شکر زبانی نعمت، از این عبادت، غفلت نمی کند و کوتاهی از آن را کفران نعمت می شمارد.

از این رو، برای اهل محبت، بر پا کردن چنین مجالسی هیچ گونه زحمتی ندارد.

نمونه بارز این مجالس، در ایام نیمه شعبان - سالروز میلاد تنها حجت باقیمانده الهی روی زمین - دیده می شود. هر گونه اجتماع افراد، با برنامه بازگویی و مرور معارف والای اهل بیت علیهم السلام، با هدف یاری آن حضرت در این زمان سخت غربت و غیبت ایشان، مصداق دیگری از ذکر زبانی است. هم چنین است نوشتن فضائل و مناقب حضرت علیه السلام و بیان فرمایشهای ایشان که همه اینها یاد امام علیه السلام را در دلها زنده نگه ی دارد.

تشکر از خداوند

از دیگر مصداق شکر زبانی، گفتن «الحمد لله» است. در بخش اول کتاب نقل کردیم که وقتی فرد شاکر، هنگام نوشیدن آب، سه مرتبه الحمد لله می گوید، با این عمل خود، به قرب پروردگار نائل می شود.

حال که برای هر بار نوشیدن آب، بهتر است سه بار شکر خدا بگزاریم، روزی چند بار باید برای نعمت وجود امام عصر علیه السلام و معرفت ایشان،

خدا را شکر کنیم!؟

ما قادر به ادای شایسته شکرزبانی خداوند نیستیم، ولی براساس آن چه از معصومین علیهم السلام آموخته ایم، باید به طور مکرر، خدای بزرگ را بر این نعمت، با ذکر «الحمد لله» شکر گوئیم. این حداقل کاری است که می توانیم در مقابل این نعمت عظمی انجام دهیم، البته خدای متعال وعده فرموده که تقضلاً این ذکر ما را به عنوان شکر بپذیرد و بر نعمت ما یعنی معرفت امام علیه السلام بیفزاید.

اثر ذکر زبانی

التزام به ذکر امام زمان علیه السلام - علاوه بر فضایل بی شمار - اثر وضعی مهمی در فرد ذاکر دارد. التزام به ذکر نعمت امام علیه السلام سبب محبت بیشتر انسان به ایشان می شود. این محبت، سبب جلب عنایت حضرتش به انسان می گردد و در نتیجه این عنایت، انسان به معرفت بالاتری دست می یابد.

در حقیقت بین «ذکر» و «معرفت» و «محبت» ارتباط بسیار نزدیکی برقرار است پایه و اساس این پیوند الهی، «معرفت» است.

معرفت، در شخص ایجاد محبت می کند، «محبت» انگیزه قوی برای «ذکر» می شود و «ذکر» قلبی و زبانی، محبت شخص را به محبوبش افزون می سازد و محبت بیشتر، زمینه ساز اعطای معرفت بیشتر از طرف خدا به شخص می گردد. این حقیقت را می توان چنین نمایش داد:

معرفت - محبت - ذکر - محبت - معرفت

پس ذکر محبوب، با درجه ای از معرفت آغاز شده، و به درجه بالاتری از محبت و معرفت می انجامد.

از سوی دیگر محب، از شنیدن نام محبوب لذت می برد و همین شنیدن محبت و معرفتش را فزونی می بخشد. هر آن چه انسان می شنود، در او اثر خاصی ایجاد می کند. نمونه بارز این اثر را می توان در افراد سال خورده ای دید که عمر خود را در مجالس مربوط به حضرت سید الشهداء علیه السلام گذرانده اند. اغلب این افراد، به محض شنیدن نام مقدس امام حسین علیه السلام منقلب می شوند و احتیاجی به خواندن ذکر مصیبت ندارند، چون نام محبوب، قلب آنها را تکان می دهد و اشک از چشمانشان جاری می سازد. این گریه تنها به مصیبت مربوط نمی شود، بلکه نشانه حب است.

گریه برای امام عصر علیه السلام فقط به خاطر بیان و یادآوری مشکلات دوره غیبت آن حضرت و محرومیت انسانها از آن سرچشمه برکات الهی نیست، بلکه اصولاً محبت در دل اثر می گذارد و این تأثیر قلبی، اگر شدت پیدا کند، اشک از دیدگان شخص محب جاری می شود. نه احتیاجی به گفتن و شنیدن مصائب دارد و نه به خواندن فضائل و ثواب گریه کردن بر اهل بیت علیهم السلام نیاز است. یاد محبوب، ناخودآگاه اشک را از دیدگان محب روان می سازد.

سجده شکر

از ظرائف اکسیر محبت، آن است که محب، نعمت وجود محبت خویش را به هر صورتی شکر می گزارد. سجده شکر، از مهمترین مصادیق ابراز خشنودی و تشکر از منعم است که آن را از سیره پیامبر صلی الله علیه و آله آموخته ایم. کسی که وجودش از محبت امام زمان علیه السلام پر شده و به عظمت این نعمت پی برده، به منظور قدردانی از آن نعمت

والا، گونه و پیشانی بر خاک می ساید، و سجده شکر به جا می آورد.

کوتاهی از انجام سجده شکر بر نعمت وجود امام زمان علیه السلام، می تواند نشانه کمی محبت و معرفت به ایشان باشد. حال می توانیم وضع خود را بررسی کنیم که در روز، چند بار خدای متعال را به خاطر این نعمت بزرگ و بی مانند، سپاس می گوئیم. اگر می دانیم که نیاز به محبت و معرفت بیشتری داریم، باید از خدای منان و امام زمان علیه السلام بخواهیم که بر معرفت ما بیفزایند و لیاقت چشیدن درجات بالاتر شناخت و دوستی خود را به ما عطا فرمایند.

فصل چهارم : شکر عملی نعمت امام عصر علیه السلام

درس نوزدهم: شکر عملی (1)

معنای شکر عملی نعمت امام عصر علیه السلام

چنان که در بخش اول گفتیم، در شکر عملی، استفاده صحیح و موجه از نعمت، باید مود توجه قرار گیرد. برای ادای این مرحله از شکر، باید از «نعمت» در مسیر رضای منعم استفاده شود. به عنوان مثال، وقتی فردی «آب» می نوشد، باید از این نعمت برای اطاعت از خدا بهره برد.

در غیر این صورت، نعمت آب را کفران کرده است. مسلماً کسی که با بهره گیری از این مایه حیات معصیت کند، علاوه بر زشتی گناهش، به خاطر کفران نعمت نیز مستحق عقاب خواهد بود، حال آن که می تواند پس از رفع عطش، خدا را عبادت کند.

و جوب شکر عملی نسبت به نعمت عظمای الهی - یعنی وجود مقدس حضرت بقية الله ارواحنا فداءه - بر هیچ فرد عاقلی پوشیده نیست.

ولی هم چون دیگر مراتب، شکر، بهتر است در مورد چگونگی آن، تنبه بیشتری پیدا کنیم.

شکر عملی نعمت امام علیه السلام، زمانی تحقق می یابد که انسان به اوصافی که از حضرتش شناخته است، ملتزم گردد.

از دیدگاه دیگری نیز می توان شکر عملی، پروردگار نسبت به نعمت وجود امام عصر علیه السلام را معنا کرد که نتیجه آن، عملاً با آن چه گذشت، یکی است، اما دیدگاهی قال توجه است. امام صادق علیه السلام می فرماید:

ادنی معرفة الامام انه عدل النبی الا درجة النبوة و وارثه و ان طاعته طاعة الله و طاعة رسول الله، و التسليم له فی کل امر و الرد الیه و الاخذ بقوله. (1)

پایین ترین حد معرفت امام علیه السلام این است که ایشان همتای پیامبر صلی الله علیه و آله است (در تمام شئون) مگر در نبوت، و وارث آن حضرت است، و این که اطاعت از امام علیه السلام (در حقیقت) اطاعت از خدا و از رسول خداست. و نیز تسلیم محض امام (معصوم علیه السلام) بودن و (همه امور را) به ایشان ارجاع دادن و نظر ایشان را بر گرفتن است.

امام صادق علیه السلام راه عملی امام شناسی را «تسلیم محض بودن» و «ارجاع امور به ایشان» و «برگرفتن نظرشان» دانسته اند. یعنی در هر امری باید سر تسلیم به امام زمان خویش علیه السلام بسازیم و همه چیز را به ایشان ارجاع دهیم. اگر چنین نکنیم، نعمت خدا را کفران کرده ایم، زیرا خدای متعال، امام معصوم علیه السلام را اقامه نموده و به او امر فرموده تا به او

مراجعه کنیم و پاسخ همه مسائل خویش را از ایشان بگیریم.

شکر عملی این نعمت، استفاده از آن در مسیر مورد رضایت منعم است. برای رسیدن به این نتیجه، باید معضلات خود را - اعم از دنیوی و اخروی یا مادی و معنوی - به پیشگاه مقدس امام عصر علیه السلام عرضه نماییم، از تلاشها و کوششهای مورد تأکید عقل و نقل کوتاهی نوزیم و به مطالب متعددی که در اوصاف حجت حق بیسان شده و می شود، ملتزم گردیم. در غیر این صورت، تخطی از رضای منعم شده، معصیت خواهد بود.

از این نکته نباید غفلت شود که توجه و توسل به امام زمان علیه السلام نه تنها مجوز کاهلی و سستی در انجام وظایف دنیوی و اخروی نیست، بلکه منشأ تلاش بی وقفه و مخلصانه در راه خداست. این پندار، باطل است که دستگیری امام عصر علیه السلام جای کسب و کار و تلاش برای تأمین نیازهای مادی را می گیرد.

این گمان باطل، بسیار خطرناک و صد در صد مبعوض امام علیه السلام است، چرا که لازمه آن، بی اعتنایی و مردود دانستن همه اقوال و اعمال ائمه علیهم السلام درباره لزوم کار و تلاش برای کسب روزی حلال است. کسی که امیدش فقط به امام زمان علیه السلام است، باید در عمل، این عقیده خود را نشان دهد تا کارش منافی با ادعایش نباشد.

اینک برای روشن تر شدن مطلب، مصداق شکر عملی نسبت به برخی از اوصاف امام علیه السلام را بیان می کنیم.

شکر عملی و صف طبابت

اگر انسان، امام زمان خود را به عنوان «طیب» شناخته باشد، شکر عملی این نعمت چگونه محقق می شود؟

اگر فرد، هنگام بیماری، امام علیه السلام را طیب خویش قرار دهد. در وادی شکر عملی قدم گذاشته است. یعنی برای ادای شکر عملی، باید همه دردهای جسمی و روحی خویش را نزد امام علیه السلام ببریم و بیش از هر پزشکی به ایشان اعتماد کنیم، البته نه به این معنی که از مراجعه به پزشکان عادی - که می توانند وسیله برای عنایت حضرتش علیه السلام باشند - کوتاهی کنیم، بلکه تکیه و امید ما نباید به آنها باشد. با این که شخص امام علیه السلام از میان ما غائب هستند، اما یقین داریم که بر احوال ما نظارت دارند و شیعیان خویش را به فراموشی نمی سپارند.

آن بزرگوار علیه السلام به اوضاع دوستان خود توجه خاص دارند، همان گونه که پدران گرامی ایشان علیهم السلام به همه امور دوستان خویش توجه داشتند و از بیماریها و مشکلات آنها متأثر می شدند.

امیر المؤمنین علیه السلام خطاب به یکی از شیعیانشان که بیمار بود، فرمودند:

یا رَمِیلَةَ لیس من مؤمن یمرض الا مرضنا بمرضه، و لا یحزن الا حزنا بحزنه و لا یدعو الا امنا لدعائه، و لا یسکت الا دعونا له. (1)

ای رمیله! هیچ مؤمنی بیمار نمی شود، مگر این که ما هم به خاطر بیماری او بیمار می شویم. و غمگین نمی شود، مگر آن که ما هم

در غم او غمگین می شویم. و هیچ دعایی نمی کند، مگر این که به دعای او آمین می گوئیم. و سکوت نمی کند، مگر آن که ما برایش دعا می کنیم.

مضامین این روایت، از اعتقادات ماست، امام زمان علیه السلام به عنوان طبیب، نیاز به ملاقات حضوری ندارد. با يك عرض سلام به ایشان می توانیم حضور حضرتش را حس کنیم.

با این احساس حضور، اگر مؤمنی مریض شد، اول باید به امام زمان علیه السلام مراجعه کند و با توکل به خدا طلب یاری از ایشان نماید تا شهد شیرین طبابت حضرت را بچشد. در این مرحله، هر چند اعتقاد قویتر باشد، اثر آن در عمل، ظهور و بروز بیشتری دارد. (1)

اگر کسی اعتقاد قلبی به طبابت حضرت داشت ولی در گرفتاریها عملاً به ایشان مراجعه نکرد، در مرحله شکر عملی مرتکب کوتاهی شده و از این باب کفران نعمت کرده است.

شکر عملی شاهد بودن امام علیه السلام

امام زمان علیه السلام شاهد بر احوال مخلوقات هستند. اگر این عقیده در عمل ظاهر شود، منجر به احساس حضور دائمی می گردد. وقتی دانستیم که امام معصوم علیه السلام «عین الله» هستند، آیا در عمل هم به آن ملتزم

1-1. البته به این نکته توجه داریم که شفای به دست امام زمان علیه السلام ممکن است از طریق اسباب و وسائط عادی آن جاری شود و ما هرگز امر نشده ایم که وسائط را کنار بگذاریم. بلکه باید با اعتقاد مسلم به طبابت حضرت، از امکانات درمانی استفاده کنیم و از ایشان به عنوان طبیب واقعی امراض روحی و جسمی بخواهیم که ما را به بهترین و راحت ترین راهها هدایت فرموده، شفای ما را در آن قرار می دهند.

می شویم؟! اگر چنین است، در همه احوال باید ایشان را حاضر و ناظر ببینیم، پس در عمل، نباید آن چه سبب رنجش ایشان است، در حضورشان انجام دهیم. اگر حضرت را «شاهد» می دانیم، هم چنان که هنگام سلام دادن به پدر، رعایت احترام می شود، نباید ابلاغ سلام به وجود مقدسشان را با احساس کسالت و بی ادبی همراه کنیم.

باید همیشه متذکر باشیم که شاهد بودن امام علیه السلام در حال ظهور و غیبت، در حال حیات و پس از آن، تفاوتی نمی کند. لذا نه تنها امام زمان علیه السلام بلکه همه ائمه علیهم السلام را باید حاضر و شاهد بدانیم، همان طور که امام صادق علیه السلام امر فرموده اند:

فاحضرونا جميعاً. (1)

همگی ما را حاضر بدانید.

یکی از موارد شکر عملی در مقابل این وصف، «زیارت» کردن است. ما با زیارت قبور ائمه علیهم السلام و رفتن به مشاهده مشرفه ایشان می توانیم از شاهد بودن اهل بیت علیهم السلام عملاً قدردانی کنیم، البته باید در هنگام زیارت متذکر به حضور امام علیه السلام باشیم.

زیارت از راه نزدیک، آثار و فضایل بسیاری دارد. ولی با خواندن زیارت از راه دور نیز می توانیم عرض ارادت کرده عملاً اعلام کنیم که امام غائب و امامانی را که در قید حیات ظاهری دنیایی نیستند، شاهد و ناظر بر اعمال خود می دانیم.

1-1. غیبت نعمانی، باب 8، حدیث 2.

شکر عملی «رفیق مونس»

کسی که امام زمان علیه السلام را «رفیق مونس» خویش می داند، در عمل هم با ایشان انس می گیرد، یعنی همنشین امام علیه السلام می شود تا طعم شیرین مصاحبت با ایشان را بچشد.

گاهی اوقات، که ما با برخی از دوستان خویش در سفر همنشین می شویم، از رفاقت و انس با ایشان لذت می بریم، به همین ترتیب، اگر خدا و ولی او را برای مجالست خویش برگزینیم، طبق وعده الهی همنشین ما می شوند. این همنشینی، شهد انس و رفاقت ایشان را در کام ما می چشانند و در نتیجه معرفت بالاتری نصیب ما می گرداند. راه همنشین شدن با هر کس «ذکر» اوست. در حدیث قدسی آمده است:

انا جلیس من ذکرنی. (1)

من همنشین کسی هستم که مرا یاد کند.

این يك قاعده کلی است که انسان با «ذکر» محبوب خود، می تواند همنشین او گردد. امیر مؤمنان علیه السلام فرمودند:

الذکر مجالسة المحبوب. (2)

ذکر، همنشین با محبوب است.

آن چه در این امر نقش محوری دارد، «محبت میان ذاکر و مذکور» است. این محبت، انگیزه «ذکر» محبوب می شود. «ذکر» محب را همنشین محبوب می سازد و این همنشینی باب انس با محبوب را

1-1. بحار الانوار، جلد 3، ص: 329.

2-2. غرر الحکم، جلد 1، ص: 85، حدیث 322.

می گشاید. پس کلید انس گرفتن با محبوب، «ذکر» اوست. امیر مؤمنان علیه السلام فرمودند:

الذکر مفتاح الانس. (1)

ذکر کلید انس است.

راه عملی انس و رفاقت با حجت خدا علیه السلام ذکر اوست. یاد همیشگی و دائم، انسان را به مرتبه مجالست با امام زمانش علیه السلام می رساند و این مجالست، از طریق ذکر «انس» با ایشان را به ارمغان می آورد. چشیدن طعم شیرین انس و رفاقت با حضرت بقیة الله ارواحنا فداه مشروط به ظهور آن حضرت نیست. با امام غائب می توان انس گرفت و رفاقت ایشان را یافت.

ممکن است محبت به امام عصر علیه السلام به اندازه ای نرسیده باشد که یاد ایشان به طور مرتب و پیوسته در قلب و ذهن انسان حضور داشته باشد.

ولی انسان می تواند به تدریج، یاد ایشان را در اوقات مختلف شبانه روز در قلب و زبان خود نگاه دارد، تا این که رفته رفته محبت او افزوده شود و آرام آرام به جایی برسد که دوستی با غیر ایشان را نپسندد.

می گویند: شخصی در حال خودش بود، کسی وارد شد و پرسید: تنها بودی؟ پاسخ داد: الان تنها شدم، او با ذکر محبوبش همنشین او گشته، و در حقیقت تنها نبوده است. اما وقتی دیگران او را از این ذکر باز می دارند، چون همنشینی با محبوبش را از دست داده، احساس تنهایی می کند.

به راستی کسی که امام زمانش را به صفت «الانیس الرفیق» بشناسد، اما در عمل، بیش از اشتغال به «ذکر» ایشان با یاد دیگران زندگی کند،

چگونه شکر عملی این نعمت را به جا آورده است؟!

شکر عملی نسبت به دستگیری امام علیه السلام

اهل بیت علیهم السلام همواره به عناوین مختلف، شیعیان را به این نکته تذکر داده اند که: اگر نیازمند هرگونه دستگیری مادی و معنوی هستید، باید به ما روی آورید.

در فصل گذشته با بیان اسامی و اوصاف مختلف ائمه علیهم السلام به گوشه هایی از دستگیری های اهل بیت علیهم السلام اشاره کردیم. حال می خواهیم بدانیم که برای ادای شکر عملی نسبت به این اوصاف باید چگونه عمل کنیم؟!

خاندان وحی، غار محکم، فریادرس هر بیچاره و درمانده، پناهگاه هر فرار کننده، نجات دهنده افراد ناامن، و نگهدارنده کسانی هستند که به دامان ایشان چنگ بزنند. اگر امام شناس هستیم، باید به این اوصاف ایشان معتقد شویم، تا شکر قلبی، عملی شود. سپس برای ادای شکر عملی در هر زمان و مکانی که نیازمند دستگیری هستیم - یعنی همیشه و همه جا متمسک به ایشان شویم، با این اطمینان که دست ما را خواهند گرفت. همان طور که «غریق» وقتی در آب دست و پا می زند، به محض دیدن «کشتی نجات» تنها به دستیابی به آن می اندیشد و فقط زمانی آرامش می یابد که به سفینه نجات برسد.

اگر امام علیه السلام را به عنوان «غیاث المضطر» و «کهف حصین» می شناسیم، باید در عمل هم به سوی ایشان برویم و در گرفتاریها به سوی حضرتش روی آوریم و متوسل شویم. در غیر این صورت، عملاً نعمت امام علیه السلام را کفران کرده ایم.

درس بیستم: شکر عملی (2)

اشاره

در درس گذشته شکر عملی برخی از اوصاف امام عصر علیه السلام را مورد توجه قرار دادیم. اینک به بررسی برخی دیگر از اوصاف ایشان می پردازیم:

شکر عملی «علم مصبوب»

هر کس در طزلب علم می کوشد و امام عصر علیه السلام را «علم مصبوب» می داند، باید به در خانه ایشان برود، با یاد و نام حضرتش به درس و بحث و تعلیم و تعلم پردازد، کوششهای خود را صرفاً وسیله ای برای عالم شدن بداند و علم واقعی را از ایشان بخواهد. چگونه می توان اعتقاد داشت که علم از سرچشمه فیاض امام علیه السلام سرازیر می شود، ولی هنگام کسب دانش - لاقلاً به اندازه سخن دیگران - به احادی ائمه علیهم السلام توجه نکرد؟ چنین کسی در عمل، مخالف یاور قلبی خویش عمل کرده و کفران نعمت نموده است.

آیا به راستی باور داریم که علم، مختص ائمه علیهم السلام است و طبق فرمایش امام معصوم علیه السلام ایشان «المنصوص بالعلم»⁽¹⁾

هستند یا نه؟ اگر باور داریم، پس باید فقط در خانه ایشان برویم، تا عملی را به ما بچشانند که در آن حقیقت علوم نهفته است.

نحوه رفتار کسی که با عمل به این عقیده اهتمام به شکر منعم دارد، در مقایسه با دیگری که چنین اعتقادی ندارد، کاملاً متفاوت خواهد بود. چنین کسی، اگر در جلسه درس ابتدا برای امام زمانش دعا می کند، اگر درس می خواند یا درس می دهد یا می نویسد یا مطالعه می کند و ... در همه این احوال، کسب رضای حضرتش را مد نظر دارد و به این حقیقت کاملاً توجه دارد که در صورت کوتاهی و سهل انگاری در تحصیل علم، نباید به بهره مندی از علم امام علیه السلام امیدوار باشد. او می داند که وظیفه اش زحمت کشیدن و تلاش در کسب علم است. اما این تلاشها و کوششها را صرفاً وسیله می داند. امید اصلی به همان «علم مصوب» است که تا نخواهد، کسی «عالم» به معنای واقعی کلمه نخواهد شد.

کسانی که دل خود را به یادگیری چند اصطلاح خوش می کنند و از ولی نعمت علم غافل هستند، نه تنها از سرچشمه حقیقی علم سیراب نمی شوند، بلکه چون در عمل مرتکب کفران نعمت شده اند، مشمول وعید الهی قرار می گیرند و خطر عدم دسترسی به علم واقعی، ایشان را تهدید می کند.

1-1. اصول کافی، کتاب الحجة باب نادر جامع فی فضل الامام و صفاته، حدیث 1.

شکر عملی «الوالد الشفیق»

برای ادای شکر عملی این اعتقاد که امام علیه السلام «والد شفیق» (پدر دلسوز) هستند، باید در پاسخ رفتار پدران ایشان با امت خویش، شیعیان نیز چون فرزندان صالح عمل کنند و همیشه در نظر داشته باشند که یک فرزند خوب، چگونه با پدر و مادر دلسوز خود برخورد می کند؟

فرزندی که پدر و مادر توانا و مهربانی دارد، همه حاجات خود را نزد آنها می برد و از ایشان کمک می خواهد. اگر محبت پدران امام زمان علیه السلام را هم چشیده باشیم، همه گونه توقعی از ایشان پیدا می کنیم.

در کوچکترین امور خود به آن حضرت علیه السلام مراجعه می نماییم. آن گاه، نه تنها در طلب حاجتهای خویش احساس شرم نمی کنیم، بلکه همه سخنان و درد دلها را - که از افراد غریبه پنهان می داریم - نزد ایشان می بریم. چیزهایی را که حتی از پدر خود هم نمی خواهیم، از ایشان درخواست می کنیم و اگر چنین نکنیم معلوم می شود که اعتقاد قوی نداریم.

مقتضای «والد شفیق» بودن، توجه به «ولد» است. گاهی فرزند، خطاکار و ناصالح است، ولی تا وقتی که فرزند اوست، [\(1\)](#)

پدر، او را رها نمی سازد. حتی اگر لازم شود که فرزند را تنبیه کند، در قلب خود مایل است که او سریعاً عذر خواهی کرده، به نزد پدر برگردد. پدر مهربان،

1-1. باید در نظر داشت گاهی کوتاهی در اعمال سبب از دست رفتن اعتقادات صحیح می شود، از آن جا که امام علیه السلام تنها پدر «امت خویش» هستند، گاهی شخص با انحراف از اعتقادات صحیح، از تحت تکفل امام علیه السلام خارج می شود.

بیش از فرزند مایل به برگشتن او به دامان خویش است و تحمل دوری او را زودتر از خود فرزند، از دست می دهد.

حضرت مهدی علیه السلام به واقع پدر دلسوز هستند. آن چه در بیان این وصف ایشان ذکر می شود. براساس منطقی قوی است، نه يك بحث احساسی و مبالغه آمیز. این ارتباط، واقعاً برقرار است و ما باید چنان اعتقادی به امام زمان علیه السلام داشته باشیم که در اعمال ما نمایان گردد.

همان طور که برای پدرمان دلتنگ می شویم، به دیدارشان می رویم، تلفن می زنیم، نامه می نویسیم، و درد دل می کنیم، با امام زمان علیه السلام نیز باید همین گونه رفتار نماییم و این راهی است که خود معصومین علیهم السلام به ما آموخته اند:

کتبت الی ابی الحسن علیه السلام ان الرجل یحب ان یفضی الی امامه ما یحب ان یفضی الی ربه، قال: فکتب: ان کان لك حاجة فحرك شفیتك، فان الجواب یاتيك. (1)

شخصی به امام هادی علیه السلام نامه نوشت که: کسی دوست دارد آن طور که با خدای خویش ارتباط پیدا می کند، با امام خود ارتباط داشته باشد (آیا امکان دارد)؟ حضرت علیه السلام در پاسخ نوشتند: اگر حاجتی داری، لبهایت را تکان بده، جواب به سوی تو خواهد آمد.

فرزند نیازهای خود را در درجه اول به پدر دلسوز خود می گوید.

این توقعی است به جا که پدر از او دارد. اگر پدر بفهمد که فرزندش به دیگری مراجعه کرده، چه بسا بسیار ناراحت شود. امام علیه السلام هم به رعیت خویش اجازه فرموده اند هر حاجت کوچک و بزرگی

ایشان روی آورند و وعده فرموده اند که - اگر شخص جزء خواص دوستان آن حضرت باشد - به محض حرکت دادن لبها، پاسخ خواهد شنید. (1)

نوشتن عریضه به امام علیه السلام

اشاره

امام مهدی علیه السلام حتی اجازه فرموده اند که به ایشان نامه بنویسیم و باب این عمل در زمان غیبت کبری هم چنان باز است. یکی از راههای ارتباط مستقیم با امام عصر علیه السلام نوشتن عریضه است بدین گونه که: در ص: کاغذی، حاجت خود را بنویسیم، با امام زمان علیه السلام درد دل کنیم و آن را داخل ضریح معصوم علیه السلام یا در آب جاری یا برکه - با صدا زدن یکی از نواب اربعه امام زمان علیه السلام بیندازیم. در این صورت باید اطمینان داشته باشیم که امام علیه السلام از آن مطلع می شوند. عملاً نیز با تمسک به این روش، شکر عملی خود را اعلام می کنیم. (2)

حال به نمونه ای از عرض حاجت به صورت کتبی خدمت حضرت ولی عصر ارواحنا فداه و چگونگی جواب حضرتش توجه می کنیم:

مرحوم آقا میرزا ابراهیم شیرازی حائری نقل می کرد: در مدتی که در شهر شیراز بودم، چند حاجت داشتم که بسیار مهم بودند و همه فکرم متوجه آنها شده بود و بسیار ناراحت بودم. یکی از آن حاجات، توفیق زیارت کربلای معلی و قبر حضرت

1-1. درباره مراد از خواص و اختصاص این امر به ایشان در حلقه های بعدی این سلسله درسها در بحث «غیبت» توضیح کافی خواهد آمد.

2-2. برای اطلاع از کیفیت نوشتن عریضه به ساحت مقدس امام عصر علیه السلام، به کتاب بحار الانوار، جلد 102، ص: 234 و 235 مراجعه کنید.

سید الشهداء علیه السلام بود و چاره ای نداشتم جز این که متوسل به دریای کرم حضرت مهدی علیه السلام شوم.

روزی در نزدیکی غروب، از شهر شیراز، تنها و مخفیانه خارج شدم و نزدیک استخری که آب زیادی در آن بود، رفتم. از میان نواب اربعه، جناب حسین بن روح (نایب سوم) را خواندم. عرض کردم که در روایت وارد شده که نواب اربعه را بخوانید، به آنها سلام دهید، عریضه خویش را تسلیم کنید و آنها را واسطه رساندن عریضه به امام علیه السلام قرار دهید. از این رو عریضه خود را در آب استخر انداختم و هنگام غروب آفتاب، از دروازه دیگر وارد شهر شدم. بر این کار من غیر از خدای تعالی کسی آگاهی پیدا نکرد و هیچ کس را از عمل خود مطلع نساختم.

وقتی صبح شد، در محضر استادی رفتم که نزد او درس می خواندم، در حالی که همه هم درسهایم حاضر بودند. ناگاه دیدم سیدی جلیل القدر - در لباس خدام حضرت ابی عبدالله الحسین علیه السلام - در آن مجلس وارد شد و نزدیک به شیخ استاد نشست. من و اهل مجلس، تا آن وقت او را ندیده و نشناخته بودیم و بعد از آن مجلس هم او را در شیراز ندیدم. آن سید رو به سوی من نمود و مرا به اسم صدا کرد و فرمود: آقا میرزا ابراهیم! بدان که عریضه تو خدمت حضرت صاحب الزمان عجل الله تعالی فرجه واصل و به آن بزرگوار تسلیم شده است. من از این گفتار ایشان مبهوت شدم، در حالی که دیگران معنی کلام او را نفهمیدند و لذا سؤالی در مورد آن نکردند. سید فرمود: من شب گذشته در خواب دیدم که جماعت بسیاری در اطراف جناب

سلمان محمدی رحمه الله علیه جمع شده اند و در نزد آن جناب عریضه های بسیاری است و آن جناب مشغول نظر نمودن به آنهاست.

جناب سلمان تا مرا دید به من فرمود: برو نزد میرزا ابراهیم علاوه بر اسم من، سایر مشخصات مرا بیان نموده و فرموده بود که به او بگو: این رقعہ او در دست من است (و دست خود را بلند نموده بود) و به حضرت حجت علیه السلام واصل شده است. دیدم آن رقعہ که در دست داشت، مهر کرده است. من در عالم رؤیا دانستم که رقعہ هر کس را که آن سرور قبول می نمایند، آن را مهر می کنند و آن که حاجتش را قبول نمی نمایند، اصل عریضه اش را بر می گردانند. حاضرین از صادق بودن خواب آن سید، از من پرسیدند. قضیه را برای آنها بیا کرده، قسم یاد نمودم که احدی بر این کار مطلع نبود. آنها مرا بشارت به قضاء حاجت‌هایم دادند و چنان که شد که به من بشارت داده بودند. طولی نکشید که موفق به زیارت کربلا شدم، چنان که الان در اینجا هستم و سایر حاجت‌هایم نیز بحمدالله برآورده شده است. (1)

يك امام شناس واقعی یقین دارد که تمام عریضه های او به خدمت حضرت بقیة الله ارواحنا فداء واصل می شود و ایشان نسبت به همه آنها هم آگاهی دارند و هم عنایت و توجه خاص به نویسنده می فرمایند.

ماجرای ذیل نمونه ای است از این توجه و عنایت خاص امام علیه السلام به دوستان با اعتقاد خویش.

شبی مرحومه حاجیه منصوره خانم فقیه احمد آبادی (فرزند صاحب مکیال المکارم) در عالم رؤیا می بیند در کنار چشمه ای که از خیابان احمد آباد گذر می کرد و پلی بر روی آن زده شده بود که به آن «پل بلند» می گفتند، آقای بزرگوار و نورانی و خوش سیما ایستاده و فرمودند: به مادرت بگو چرا مدتی است برای من نامه نمی نویسد؟ فردای آن شب، همسر مرحوم آیه الله فقیه احمد آبادی، به منزل فرزندشان (حاجیه منصوره خانم) می آیند و ایشان از مادر سؤال می کنند: شما عریضه نوشتن به امام زمان عجل الله تعالی فرجه را ترك کرده اید؟ مادر می پرسند: چطور؟ ایشان جریان رؤیای خود را می گویند.

همسر آیه الله فقیه احمد آبادی منقلب می شوند و توضیح می دهند که: من به فکر افتاده بودم آیا عریضه هایی که به محضر امام زمان عجل الله تعالی فرجه می نویسم، به دست ایشان می رسد یا نه.

و لذا مدتی بود به طور کلی عریضه نوشتن را ترك کرده بودم، و به هیچ کس اظهار نکردم تا بینم نشانه ای ظاهر می شود یا نه. تا این که شما این خواب را دیده اید و معلوم می شود که نه تنها عریضه ها به دست حضرت می رسیده، بلکه در این مدت هم که برنامه ام را ترك کرده ام، آقا امام زمان علیه السلام متوجه بوده اند و از روی لطف و عنایت فرموده اند که: «به مادرت بگو چرا مدتی است برای من نامه نمی نویسد».

جالب است بدانیم که همسر آیه الله العظمی فقیه احمد آبادی عریضه های خود را به محضر امام زمان عجل الله تعالی فرجه در همین چشمه و در همین قسمت از آن که معروف به «پل بلند» است،

می انداختند و آقا امام زمان حضرت بقية الله عجل الله تعالى فرجه هم در عالم رؤیا، در همان محل ایستاده بوده اند. (1)

این داستان را نوه همین خانم با فضیلت از قول مادرشان (دختر مرحوم صاحب مکیال) نقل کرده اند.

با این ترتیب می توان فهمید که امام زمان عجل الله تعالى فرجه به کسانی که عرض حاجات به پیشگاه ایشان می نمایند، توجه و عنایت خاصی دارند. اهل ایمان نباید از عمل به این زمینه جلب محبت حضرت به خودشان غفلت نمایند.

تجدید بیعت با امام زمان علیه السلام

یکی دیگر از راههای شکر نعمت وجود امام زمان علیه السلام، بیعت با ایشان است که انسان در مناسبتهای خاص با حضرت مهدی علیه السلام عهد ببندد و با عشق و علاقه، در مکانهایی که متعلق و منسوب به حضرت است مثل سامرا و سرداب مقدس و ... رفت و آمد کند و با خواندن زیارات و عرض ارادت تجدید پیمان نماید.

بیعت با امام علیه السلام، در حقیقت اعلام وفاداری به آن عهد و پیمانی است که خداوند، از انسان برای ادای حقوق ایشان گرفته است. (2)

این کار، از اعمال بسیار پسندیده ای به شمار می آید که در همه زمانها ضرورت دارد و خصوصاً در زمان غیبت آن حضرت - که چشمان مردم

1-1. آشنایی با زندگی و شخصیت و شهادت دلباخته امام زمان عجل الله تعالى فرجه آية الله فقيه احمدآبادی، ص: 13 و 14.

2-2. بحث مربوط به بیعت و وفای به عهد امام علیه السلام در حلقه چهارم گذشت.

از دیدار و شناخت ایشان محروم است - اهمیت خاصی دارد. بیعت، پیوند امام و مأموم را همواره، تازه و زنده نگاه می‌دارد و اثر تربیتی فوق‌العاده عمیقی در تقویت روحیه انتظار شخص عارف به امام زمان علیه السلام می‌گذارد.

کیفیت تجدید بیعت با امام عصر علیه السلام در کتابهای حدیثی آمده است. به عنوان نمونه در «دعای عهد» که از امام صادق علیه السلام برای پیمان بستن شیعیان با حضرت مهدی علیه السلام رسیده، وعده داده شده که: هر کس چهل صبح این دعا را بخواند، از یاوران قائم علیه السلام باشد و اگر پیش از ظهور حضرتش بمیرد، خدا او را از قبر بیرون می‌آورد، تا در خدمت آن حضرت باشد و به ازاء هر کلمه از این دعا به او ثواب هزار کار خوب می‌دهد و هزار بدی او را محو می‌سازد. (1)

در قسمتی از این دعا می‌خوانیم:

اللهم انی اجدد له فی صبیحة یومی هذا و ما عشت من ایامی عهداً و عقداً و بیعة له فی عنقی، لا احول عنها و لا ازول ابداً. (2)

خدایا من در بامداد امروز و در همه روزهای زندگی ام، عهد و پیمان و بیعت امام زمان علیه السلام را بر خود، تجدید می‌کنم، به طوری که از آن برنگردم و هیچ‌گاه از آن دست بر ندارم.

1- 1. عن جعفر بن محمد علیهما السلام انه قال: من دعا الی الله اربعین صباحاً بهذا العهد کان من انصار قائمنا علیه السلام فان مات قبله، اخرجه الله تعالی من قبره و اعطاه بكل کلمه الف حسنة و محاعنه الف سیئة.

2- 2. بحار الانوار، جلد 53، ص: 95، حدیث 11.

بدین ترتیب می‌توانیم با امام عصر علیه السلام هر روز تجدید بیعت کنیم و به فضل حضرتش، بدین وسیله در زمره یاوران ایشان قرار گیریم.

عجز از شکر عملی

آخرین مرتبه شکر، این است که انسان، خودش را عاجز از شکر بیابد. این مرتبه وقتی عملی می‌شود که شخص، همه مراحل شکر قلبی و زبانی و عملی را به انجام برساند، ولی باز بفهمد که نتوانسته شکر نعمت امامش را به جای آورد. رسیدن به این مرتبه برخاسته از معرفت عمیق نسبت به نعمت امام علیه السلام می‌باشد.

پرسشهای مفهومی از درسهای 17 تا 20

1. میثاق الهی که مأمور به ذکر آن شده ایم، چیست؟
2. ذکر زبانی امام علیه السلام چگونه محقق می شود و دارای چه مراتبی است؟
3. رابطه میان «معرفت»، «محبت» و «ذکر» را توضیح دهید.
4. شکر عملی نعمت امام عصر علیه السلام چگونه تحقق می یابد؟
5. شکر عملی وصف «الوالد الشفیق» نسبت به امام عصر علیه السلام چه مصادیقی دارد؟

بسمه تعالی

جَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

با اموال و جان های خود، در راه خدا جهاد نمایید، این برای شما بهتر است اگر بدانید.

(توبه : 41)

چند سالی است که مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه موفق به تولید نرم افزارهای تلفن همراه، کتابخانه های دیجیتالی و عرضه آن به صورت رایگان شده است. این مرکز کاملاً مردمی بوده و با هدایا و نذورات و موقوفات و تخصیص سهم مبارك امام علیه السلام پشتیبانی می شود.

برای خدمت رسانی بیشتر شما هم می توانید در هر کجا که هستید به جمع افراد خیراندیش مرکز بپیوندید.

آیا می دانید هر پولی لایق خرج شدن در راه اهلبیت علیهم السلام نیست؟

و هر شخصی این توفیق را نخواهد داشت؟

به شما تبریک میگوئیم.

شماره کارت :

6104-3388-0008-7732

شماره حساب بانک ملت :

9586839652

شماره حساب شبا :

IR390120020000009586839652

به نام : (موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه)

مبالغ هدیه خود را واریز نمایید.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آبا ده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک 129/34 - طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: 03134490125

دفتر تهران: 021 - 88318722

بازرگانی و فروش: 09132000109

امور کاربران: 09132000109

مرکز تحقیقات رایانگی

اصفهان

گامی

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

